

Muzaffer Şerif

SOSYAL KURALLARIN PSİKOLOJİSİ

İngilizceden Çeviren
İsmail Sandıkçıoğlu

alan yayıncılık

alan yayıncılık

ALAN YAYINCILIK : 38
Bilim Dizisi : 8
★
THE PSYCOLOGY OF SOCIAL NORMS
TOPLUMSAL KURALLARIN PSİKOLOJİSİ
MUZAFFER ŞERİF
1936, 1964

İngilizceden çeviren
İsmail Sandıkçıoğlu
Redaksiyon Reşit Ergener

Alan Yayıncılık'ta Birinci Baskı Mart 1985

Dizgi/Baskı Yaylacık Matbaası
Kapak Düzeni Ömer Faruk
Kapak Filmleri : Pano Grafik
Kapak Baskı Orhan Ofset

alan yayıncılık
ticaret limited şirketi
Başmuhasip Sk. Talas Han
No: 302 Cağaloğlu/İSTANBUL

Muzaffer Şerif

TOPLUMSAL KURALLARIN PSİKOLOJİSİ

İngilizceden çeviren
İsmail Sandıkçıoğlu

MUZAFFER ŞERİF

Türkiye'den tek parti döneminin aydın kıyımlarında ayrılmaya mecbur bırakılan Muzaffer Şerif'i dünya toplum bilimcileri Sherif adıyla tanır. Türkiyeli bilim adamları arasında ise Şerif'in herhangi bir kitabını okuyan çok azdır. Pek çoğu kim olduğunu bile bilmez. Ancak Şerif unutulmuş değil, Türkiye'de unutturulmuş bir bilim adamıdır. Oysa bugün Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin ileri gelen sosyal bilimcileri arasında Şerif dendi mi akan sular durur.

Muzaffer Şerif toplum psikolojisinin başlıca kurucu ve kuramcıları arasında yer alır. Onun psikoloji'ye en büyük katkısı, bireyleri anlamadan toplumu, toplumu anlamadan da bireyleri anlamanın olanaksız olduğunu, yaratıcı ve titiz deneyleriyle kanıtlaması olmuştur. Bu yolda fizik, kimya gibi «pozitif» bilimlere benzemeye çabalayarak, insanı toplumdan soyutlayan ve kimliğini salt kuru laboratuar çalışmalarında arayan psikoloji'ye yeni bir yön vermiş, birey ve toplumu birbirlerine karşıt ya da ayrı güçlermiş gibi ele alan yaklaşımların kısırlığını göstermiştir.

Şerif'in ve Gardner Murphy'nin bundan sonra yer alan önsözleri gerek kitabı, gerekse yazarın bilimsel kişiliğini tanıtıyor, Şerif'in toplum psikolojisine katkılarını belirtiyor. Ancak bu tanıtmalar özellikle kitabın Türkçe baskısı için yeterli değil. Türkiye'li aydının günümüze dek süregelen çileli yaşamına nice örneklerden biri Muzaffer Şerif.

Ben Şerif'i Washington'da 1968'de öğrencilik yıllarımda tanıdım. O günlerde Amerika Birleşik Devletleri birbirine giriyordu. İnsan hakları savaşçısı Martin Luther King ırkçıların tertiplediği bir suikast sonucu öldürülmüş, o güne dek kitlesel pasif direnişlerle haklarını sağlamaya çalışan siyahlar, başkent Washington dahil birçok büyük kentte ayaklanmışlardı. A.B.D. hükümeti bir yandan sokağa çıkma yasağı ilân ederek, bir yandan da askerlerini sokağa dökerek olayların önüne geçmeye çabalıyordu. Çok önceleri «Irkçılık Psikolojisi» adlı bir kitap yazmış olan Şerif ise, günün olaylarıyla ilgili olarak Georgetown Üniversitesi'nde bir konferansa çağrılmıştı. Konuşmadan sonra kendimi kısaca tanıttım. Şerif ne Türkiye'den konuşmak istedi ne de Türkçe. Konferansa ilişkin kısaca karşılıklı İngilizce konuştuktan sonra ayrıldık. Şaşırmıştım. Önce, uzun yıllar Amerika'da kaldığından Türkçesini unutmuş olabileceğini düşün-

düm. Çok sonra da Muzaffer Şerif'in nasıl «Muzafer Sherif» olduğunu öğrendim.

Türkiye'de 1945-50 yılları arası, bir yandan demokrasiye geçiş için önemli bir kımıldama başlamış iken, bir yandan da Millî Şef İnönü'nün tek parti döneminin baskı rejimi süregelmektedir. 4-5 Aralık Tan gazetesi olayları, matbaanın yağmalanması ve Sertellerin tutuklanması, «Zincirli Hürriyet» gibi dergilerin yasaklanması, Sabahattin Ali cinayeti, aydın sürgünleri hep bu yıllara rastlar. Henüz emekleme döneminde olan üniversiteler de, baskıya kurban verir. İlk kurban İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi doçentlerinden Mehmet Ali Aybar'dır. «Kâğıt Üstünde Demokrasi» adlı bir yazısından ötürü üniversite ile ilişkisi kesilir.

Aynı sıralarda üniversitede propaganda yapıyor gerekçesiyle, düzmece bir ihbar sonucu Muzaffer Şerif kısa bir süre için hapishanede hücreye kapatılır. Ancak, tutuklanması için hiçbir yasal gerekçe bulunamayınca serbest bırakılır. Hapisten çıktıktan sonra da Ankara'nın baskılı havasından bir süre ayrılmaya karar verip istifa eder. Bu arada kendisine Princeton Üniversitesi'nden bir davet gelmiştir. Amerika'ya geçer ve kısa bir süre sonra araştırma ve ön hazırlıklarını D.T.C.F.'de tamamladığı ve bugün sosyal psikolojide başyapıt sayılan «Outline of Social Psychology» adlı kitabını yayınlar. Şerif'in kapalı toplumların değişmesiyle ilgili Türk köyleri üzerine başlattığı bu araştırmalar, sonraki yıllarda Fatma Başaran ve Mübeccel Kıray'ın çalışmalarıyla sürdürülür. Şerif 1946'da Princeton'dan Yale Üniversitesi'ne geçer. Gene de aklı fikri Türkiye'de, geride bıraktığı öğrencilerinde ve yurda dönünce gerçekleştirmeyi düşündüğü çalışmalarındadır. Üniversitedeki meslektaşları, eski öğrencileriyle sürekli haberleşir, fakülteye dönme planları yapar. İki kez tam dönmek üzereyken, Türkiye'deki anti-demokratik gelişmeler dönmesini engeller.

Bu arada Millî Şef hükümetinin, aydınlar üzerinde baskısı giderek yoğunlaşır. Ankara Üniversitesi Doçentlerinden Behice Boran'ın «Toplumsal Yapı Araştırmaları» kitabı daha dağıtılmadan toplatılır. Derken 1948'de D.T.C.F. öğretim üyeleri Niyazi Berkes, Pertev Naili Boratav, ve Behice Boran görevlerini kötüye kullandıkları savıyla Ankara Asliye Mahkemesi'ne verilir. Hepsi beraat eder ama, hükümet aydınları sindirmek için kararlıdır. Bu kez de, yirmi bir kişiyle birlikte profesörlerin kürsülerinin kaldırılmasına karar verilir. Eşine dünyada ender rastlanan bir olayla, üniversitedeki tüm sosyoloji ve folklor dersleri kaldırılır.

İnönü rejiminin yaptığından memleket zarar etti. Türkiye'de çalışma olanaklarını yitiren folklorcu Boratav, Paris'de Sorbonne Üniversitesi'ne, siyaset bilimcisi Berkes, Kanada'da McGill'e giderler. Aybar ve Boran Türkiye'de politik yaşama atılır. Bu kişilerin herbiri ya Batı'da kendi bilim dallarında ya da Türkiye'nin tarihinde çok önemli roller oynamışlardır.

Bu olaylar karşısında, yurduna dönmeyen Şerif'e bu kez de Oklahoma Üniversitesi bir araştırma merkezi kurmasını önerir. Böylece Şerif, ilerde birçok kuram ve deneyin geliştirilmesine sahne olacak ünlü Grup İlişkileri Enstitüsü'nü kurar. Yirmiye yakın kitap yazar. 1980'lerin başında Penssylvania Üniversitesi'nden emekli olur.

Şerif A.B.D.'yé göç ettikten sonra da, bir yandan çalışmalarını sürdürürken bir yandan da bilim adamının toplumsal sorumluluğu uğruna, kendisi gibi psikolog olan Amerika'da evlendiği eşi müteveffa Carolyn Wood Sherif'in mücadelesini de desteklemekten geri kalmadı. Eşinin bilim özgürlüğü konusundaki girişimlerinden birini ben de, Amerikan Psikolojisi Derneği'nin 1978'de Toronto'da yaptığı bir toplantıda izleme olanağını buldum. Carolyn Sherif'in düzenlediği «İstihbarat servisleriyle psikoloji'nin ilişkisi» konulu özel bir oturumda, A.B.D.'nin çeşitli üniversitelerinden gelen konuşmacılar, CIA'nın insan davranışlarını denetleme girişimlerini, CIA kaynaklı psikoloji araştırmalarını, ve toplum sorunlarına ilişkin araştırma yapan psikologlara yönelik baskıları sergilediler.

Muzaffer Şerif bugün A.B.D.'de yaşıyor. Dünyanın önde gelen psikologlarından. Bir kez olsun Türkiye'ye dönmedi. Bugüne dek ne bir kitabı Türkçe'ye çevrildi, ne de bir kitabı O.D.T.Ü. ve Boğaziçi gibi İngilizce öğretim yapan üniversitelerimizden birinde okutuldu. Elinizdeki eser de bir üniversite yayını değil. Kitabın yayınlanmasında özverili girişimlerinden ötürü, Alan Yayıncılık ile kitabı dilimize kazandıran Dr. İsmail Sandıkçıoğlu'na teşekkür borçluyuz.

İzmir Koleji'ni bitirip Harvard Üniversitesi'nde lisans ve elinizdeki kitapla Columbia Üniversitesi'nde de doktora tezini veren Muzaffer Şerif, tüm arzularına rağmen akademik yaşantısının çok az bir kısmını Türkiye'de geçirebildi. Türkiye'de meslektaşları, üniversite ve hükümet kendisine sırt çevirirken uluslararası bilim dünyası onu benimsedi. Kaybeden Türkiye kazanan bilim oldu. Halbuki Şerif kendisini Türkiye'de bilim yapmaya adamıştı.

Bugün acı olan Türkiye üniversitelerinin aymazlığının süregelmesi, nice Muzaffer Şerif'lerin yitirilmesine, üniversitenin göz yummayı sürdürmesi ve hatta sessizliğiyle aydın kıyımını teşvik etmesidir.

Gündüz Vassaf
1984

GİRİŞ

THE PSYCHOLOGY OF SOCIAL NORMS 1936 yılında yayınlanmıştır. Yazar bu giriş yazısında kitabın yazıldığından bu yana toplum bilimlerindeki gelişmelerin ona kazandırdığı bakış açısıyla, kitabın zamanın sınavına nasıl dayandığının bir değerlendirmesini yapmak amacındadır.

1930'lu yıllar, sosyal psikoloji'nin oluşumu açısından son derece önemli bir dönemdir. Bu küçük kitabın belki en belirgin niteliği, psikologların laboratuar araştırmaları ile sosyologların ve kültürel antropologların yönelişleri arasındaki boşluğu doldurmak için kuramda ve yöntemde göstermiş olduğu stratejidir.

O zamanlar bile, sosyal psikolojide deneysel araştırma kıt değildi. Bunu Murphy'nin 1931 baskılı *Experimental Social Psychology* (Deneysel Sosyal Psikoloji) adlı kitabına bir göz atarak kolayca görebiliriz. Özellikle kültürel antropologların çalışmaları sayesinde, gittikçe artan sayıda psikolog, bireysel tutum ve davranışlarda kültüre bağlı değişkenliği kavramaya başlamışlardı. Tüm bunlara rağmen, davranış ve tutumda kültüre bağlı değişkenlikler sorunu, düşünün ana ırmaklarına ve laboratuar geleneğindeki psikologların çalışma uygulamasında birleştirilip bütünleştirilmemişti.

Otuzlu yılların ortalarındaki araştırma programımızın ilk aşamalarında çözüm yolunun stratejisi olarak, kültürel hayatın çok önemli bir sorununu odak noktası olarak almak, diğer bir deyişle, toplumsal kuralların (normların) oluşumu ve işlev görmesiyle bunların temel psikolojik süreçlere somut olarak yaptıkları algılama, yargıya varma ve anımsama gibi sonuçları kullanmaktı. Amaç kültürel antropolojinin çalışmalarıyla psikoloji laboratuarında iyice-yerleşik biçimde belirlenmiş bulguları bir araya getirmekti. O zamanlar, geçerli sosyal psikolojinin geçerli bireysel psikoloji ve geçerli bireysel psikolojinin de geçerli sosyal psikoloji ile aynı şey olduğu kanısındaydım, şimdi de aynı kanıdayım.

Yargı, algı, öğrenme ve anımsamada (Bölüm 2) sürekli karşılaşılan kültürel değişkenliklerle başlayıp, bundan sonra gelen aşama, toplumsal bir kuralın oluşumu için deneysel tipik bir örnek (paradigma) veya modeli bulmak üzere araştırma yapmak olduğu gibi, bunun kadar önemli olan, toplumsal bir kuralın birey için getirdiği sonuçlarını, bireyin her gün etrafına baktığı şekliyle de araştırmaktı. Bu yöneliş ile deneysel çalışma iyi tanımlanmıştı: yapılacak iş bireyin daha önceden yerleşik bir ölçüt veya kurala sahip olmadığı

ve fiili durumların asgari esas özelliklerinin bulunduğu, kuralların oluştuğu ve görev gördüğü bir laboratuar durumu yaratmaktı.

Deneyler için salt altı aya gereksinme duyulduğu halde, deneysel kurgunun çözümlenmesi iki buçuk yıl aldı. Gardner Murphy'in görüşlerinden yararlanmamız ve bu el değmemiş alanda ilerlememizi sağlayan yüreklendirmeleri kadar, Robert S. Woodworth tarafından sağlanan Columbia Üniversitesi Psikoloji Laboratuarı'ndaki ses ve ışıktan arıtılmış oda kullanılmasaydı, bu deneysel çalışmayı yapma olanağı bulunmayabilirdi. Deneyler ilk kez 1935 yılında *Archives of Psychology*'de «A Study of Some Social Factors in Perception» (Algılamada Bazı Toplumsal Etkenlerin Bir İncelemesi) olarak yayınlandı.

Sorunu araştırmak için gerekli olan laboratuar kurgusuyla ilgili olanakları keşfe çalışırken, otokinetik* doğal oluşumun sosyoloji külliyatında kural oluşumuna yol açtığı belirlenen yanları, başka bir deyişle, kişilerin bunun için yerleşik ölçüte daha önceden sahip olmadıkları, akıp giden, ve müphem bir durum sağladığını buldum. Bu doğal oluşum (ışık noktası olmasa karanlık olacak bir mekânda) laboratuarda araştırıldı. Bununla birlikte, kural oluşması deneylerinin doğuşu otokinetik doğal oluşumun laboratuar çalışmalarından ortaya çıkmadıysa da laboratuarın kesinkesliğinden ve gücünden yararlanılmıştır.

Kural oluşması deneylerinin kavram olarak doğuşu, görümlemenin araştırılmasından ortaya çıkmadığı halde görümleme işe karışmıştır. Aslında işitsel ve ısısal uyarılma üzerine sonradan yapılan deneyler diğer önemli duyulardan da yararlanılabileceğini göstermektedir.

Otokinetik deneylerin sorun ve denenceleri kural oluşumu ve bunların psikolojik etkileri ile ilgili sosyolojik görüşlerden ortaya çıkarılmıştır. Özellikle, insanların önceden belirlenmemiş ve alışılmışın ötesinde etkileşimde bulundukları zamanki davranış seçeneklerinin, günlük rutindeki alışılmışın ötesinde artış gösterdiği temel düşüncesine Emile Durkheim katkıda bulunmuştu. Bunun gibi, Şikagolu sosyologlardan Clifford Shaw ve Frederick Thrasher, küçük gruplar üzerinde yaptıkları çalışmalar konusundaki yayınlarıyla, karşılıklı etkileşilen ve bireylerin davranış ölçülerinden yoksun oldukları durumlarda, sonradan kişisel bağlılık getiren, davranışlara yol gösterici ölçekler oluşturduklarını açıkladılar. Kısacası, sosyokültürel külliyattan çıkarılan kural oluşumu denencesi ve sorunu, deneydeki dizayn ve laboratuar kuruluşunu ve çözümlemeyi tayin etmiştir.

Böylece, kural oluşması ve bunun hemen hemen o anda ve açıkça birey toplumsal etkilenme altında değil iken algılamasına ve davranışına olan sonuçsal etkilerini inceleme kaygısıyla otokinetik

* Kendi kendine hareket eden anlamında.

bir durumun seçimi uygun bulundu. Bundan beri, deneydeki işlemde elde edilen sayılar geçici toplumsal etkinin değerlendirilmesi için kurguyu belirtmekte kullanıldı. Bu sayılardan salt birkaçı bu geçici sorunda odaklaştırılmıştır. Bu kitabın konusu (içersinde bulunduğu bildirilen deneyleri de kapsayan) bireyin diğer insanlarla etkileşiminden oluşan veya kendi gözünde önemli saydığı gruplardan (bugün bunlara dayanak grubu diyoruz) edindiği etkileyici ölçütlerin sonuçlarıydı. Bir kez özümsendikten sonra bu gibi ölçetler davranışı etkileyecek o andaki girişimlerin *yokluğunda bile* ilgili uyarıların düzenlendiği, kategorikleştirildiği ve yanıtlandığı önermeler ve düzenleyiciler olarak iş görürler.

Bu kitapta, kural oluşumunun araştırılması için *izlenen* otokinetik durumun olanaklarının sunuluşu, aslında algılama ve ayırım yapmayı tayin eden çeşitli uyarı durumlarının özellikleri ve göreli etkilerinin analizine dayandırılmıştı (Bölüm 4). Özellikle Gestalt psikologlarının yapıtlarını kapsayan, algılama ve yargıda bulunma konusunda yazılı deneysel külliyatın taranması, nesnel olarak iyi-kurulmuş uyarı durumlarının psikolojik yapısal seçenekleri sınırladığına açıkça dikkat çekmişti. Farklı insanların farklı kurallar oluşturmaları, seçeneklerinin varlığına, uyarı yapısının oluşmasına ve müphemliğe (veya kayganlığa) bağlıdır. Bundan sonra gelen mantıksal adım, bu sosyal psikolojik kavramlaştırmanın toplu davranışın araştırılması ve daha sonra da yeni sloganların, yetkesel ifadelerin ve toplumsal eylemlerdeki kuralların doğuşunun araştırılması için olan önemine dikkat çekmekti (Bölüm 10).

Bu nedenle, bu kitap bildirilen kural oluşumu deneylerinin bireyin eleştiriye yer vermeyecek kadar tahmin edilebilir mi olduğu, yoksa deneyci tarafından veya grubun *geçici* olarak yarattığı durumun toplumsal etkilerine akılcı bir biçimde direniş mi göstereceği gibi çelişkilere sürüklenmesi talihsizliktir. Özgün kural oluşumu deneyleri, deneycinin bilerek yaptığı etkilemeleri veya diğer sözü geçer kaynakları araştırmak değil, müphem bir durumda deneye katılanların kendi aralarında adım-ve-adım karşılıklı olarak sessizce biribirini anlamaya dayanan etkileşiminden kendilerine özgü fikir birliğini kurmaları için tasarlanarak biçimlendirilmiştir. Psikolojik bir ürün olarak ortaya çıkmış ne varsa, bu deneye katılanların, belirgin koşullar altında kendilerinin birlikte elde etmiş olduklarıdır.

Böylece, özgün deneysel kurgu, bireyin davranışlarının tahmin edilebilirliliği veya bağımsızlığı olarak geleneksel şekilde sergilenen iki alt kısımdan oluşan soruya cevap vermek üzere tasarlanarak biçimlendirilmemiştir. Ya da çözüm yolu bulunan sorun, hangi koşullar altında insanlara etraflarındaki nesnel etkenler yol gösterici oluyor ve hangi koşullar altında deneye katılanlar, karşılıklı sessizce bir anlayış *içersinde bir diğerinin etkisine açık olarak algılamalarında etraflarına ilişkin bir durağanlık kuruyorlardı.*

Önemli bir sorun olan tahminin tek bir cevabı yoktur. Toplum-

sal bakımdan tahminin sonuçsallığı karşılaşılan uyarı durumunun özelliklerine bağımlıdır. Uyarı yapısının öylesine güçlü, algılamak için seçenekler tanımayan değerdeki birçoğundan, değişebilir seçeneklerdekilere kadar sıralanan uyarı durumunun değişik değerlendirmeleri vardır ki bu nedenle, artan olasılıklar toplumsal tahminleri sonuç verici kılacaklardır.

Özgün deneylerimizde deneylere katılanların birbirleriyle sözleşmiş gibi aynı noktaya yaklaşan ortak bir kuralda birleşmeleri deneyci tarafından verilen talimatlarla veya deneyci hesabına çalışan önceden yerleştirilmiş deneklerin çoğunluğunun deneyciyle gizli amaçlı işbirliği yapmasından elde edilmemiştir. Ne de, deneycinin deneklere önceden verdiği talimatla «kurulun taraf olarak belirli bir sayıda önceden karar alınmasını» -örneğin bir kavanozdaki fasulye taneleri gibi- baştan belirlenmemiştir. Bu nedenle, kural oluşumunun bir sonraki dönemde sosyal psikolojideki merkezsel bir sorun olması yüzünden, daha önceki çalışmaları kural oluşumu deneyleri olarak sunmak yanlıştır.

Kural oluşması aslında diğer kimselerin ağızlarından çıkanların bir-iki anlık etkisinin sonuçlarından değil, esas deneklerden birinin «Deney süresince diğer kimselerin yargılarından etkilendiniz mi?» sorusuna verdiği cevap gibi, geçici bir örüntü içersinde biribirine bağlı karşılıklı etkileşimin ürünüdür. Aynı denek: «Evet ama aynı gözlemleme konusunda değil. Her örnek olaydaki durumda zaten yargım oluşmuştu ve öbür şahıs ne derse desin onun dediğine göre yargımda değişiklik yapmadım. Ama daha sonraki gözlemlemelerde yargılarım, onların yargılarına uyum gösterdi. Belirli bir sayıdaki gözlemlemelerden sonra benim kendi görüş açıma uyum sağlayışımda, yargılarda anlaşma olması veya olmaması beni etkiledi» diyerek yazmıştır.

Bu durumda salt ışığın bulunduğu nokta aldatıcı olmakla kalmıyor, kişinin kendisi de tahminlerinde belirleme yapamıyor ve güvencesizlik duyuyordu. Belirsiz bir durumla karşı karşıya kalan bireyler etraflarında durağan bir şekilde tutunacak dayanak olmadığı zaman bile dolaylarını düzenli ve durağan bir biçimde algılayarak karanlıkta sanki el yordamıyla bir yol bulmaya çalışıyorlardı. Durumu algılayacak güvenilir ölçüler olmadığından bireyler mekânda sınırlar getirmek üzere birbirlerini *sessizce karşılıklı bir anlaşmayla* (tek taraflı ve zorlayarak değil) etkileyerek sanki el yordamıyla bir yol bulmaya çalıştılar. Her birey diğerleriyle yargılarını karşılaştırarak bilinçli veya bilinçsiz olarak daha önce varolmayan güvenilir sınırlar ve dayanak noktalarını belirlemek için kişiler arası dayanak aradılar. Bu süreç kişinin kendini yenilgiye koyuvermesi veya tavsiyelere karşı direnmesi değil, sessiz karşılıklı anlaşması, bir dayanışmadır.

Kısacası, dışsal çevre durağan ve düzenli dayanak noktalarından yoksun kalınca, belirsizlik deneyimini izleyen bir durumda yaka-

lanan bireyler *birbirlerine sessiz, karşılıklı bir anlaşma* içersinde kendi düzenli örüntülerini yerleştirmek üzere birbirlerine düzenli bir yöntemle katkıda bulunurlar. Sosyolojik terimle, bireyler kuralsızlık veya kaos durumundan bir düzen durumuna (veya durağan örüntü) geçerler. 1950'li yılların başlarını izleyen bir deneyde bu ilkenin ima ettikleri daha sistematik olarak keşfedilmiştir. Bir geminin çapasının yaptığı işlevi gören bir takım belirlilikler gittikçe saf dışı tutulmuştu. Dış dünya ile bağlantılar saf dışı bırakıldıkça, deneye katılan bireylerin belirsizlik duyguları, dengesizlik ve gerilimleri arttıkça, durağanlık duygusunu yeniden kurmaya gereksinmeleri de arttı. Bu koşul altında durağan bir dışsal örüntü olarak her neden yoksun idiyseler, durağan dayanak olarak bir denge kurarak birbirlerine bunu sağladılar (M. Sherif ve O.J. Harvey, «A Study in Ego Functioning: Elimination of Stable Anchorages in Individual and Group Situations.» *Sociometry*, 1952, 15, 272-305).

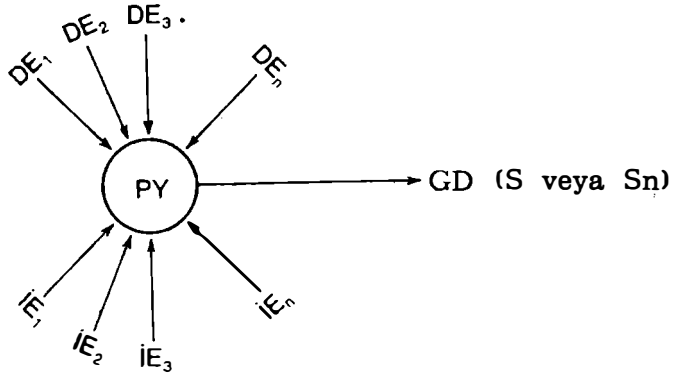
Psikolojik olarak bireyin durağan olmamasının veya gerilimin ve bireyin durağanlığını, dengesini ya da terazisini (bunlardan hangisini isterseniz seçin) kurarak yeniden bulmasının sonuçsal etkilerini gösteren en önemli deneylerin, çatışmanın ve durağan noktalara (çapalara) bel bağlamanın gittikçe saf dışı bırakılmasını sağlayan otokinetik durumun elverdiği deneysel tasarımlarının laboratuar kurgularından geleceği benim gittikçe gelişen kanımdır.

Giriş bölümünü yazmadan önce, bu kitabı gözden geçirirken anahtar kavramların çeşitli kitaplarda ve araştırma yayınlarında kullanmış olduğumuz o zamanki kavramlarla tıpkı olmasına dikkat ettim. Yıllar boyunca dahil edilmiş olan diğer kavramlar, kitaptaki kavramlarla uyum içersindedir. Bu anahtar kavramlar, algı dayanağı çerçevesi, toplumsal bir sorunun nelerden oluştuğu sorunu, örgütlenme düzeyi sorunları ve disiplinlerarası yaklaşım, uyarı yapısının değerlendirilmesi, çapalamak (algı dayanağı noktası), kültürel ürünler, toplumsal kural (norm ç.) genel anlamda, toplumsal algılama ve egonun işe karışmasından oluşmaktadırlar. Elbette, bu terimlerin bu kitaba özgü olduğu gibi birşey ileri sürülmüş değildir. Kuramlar, hem deneysel psikolojiden hem de toplum bilimden ödünç alınmıştır.

Bugün sosyal psikolojideki uyarı durumu (Bölüm 4) hâlâ bir sorundur. Çünkü deneycinin belirgin bağımsız değişkenler olarak seçtiği veya verdiği talimatlar gibi toplumsal bir durumun örüntüsünün önemi, ilk bakışta göründüğünden daha büyüktür. Toplumsal bir durumun örüntüsünün içersinde bulunanların analizi psikolojik işlevlerdeki kültürel değişkenliklerin genişçe bir belgelenmesinin yanısıra, bu kitabın yönelişinin temel taşlarından biriydi.

Durumun içersindeki tüm etkenlere, birey veya bireyler de dahil olmak üzere ısrarla önem verilmesi, daha toparlayıcı bir kavram olan *algı dayanağı çerçevesi* ile ima edilmektedir. Gerçekte, bazı yazarlar burada sunulan sosyal psikolojiyi «algı dayanağı yak-

laşımı» olarak anmışlardır. Burada sözü edilen o deyişin kullanılmasında azıcık müphemlik bulunması daha sonraki kitaplarda açıklığa kavuşturulmuştur. Açıklığa kavuşması *An Outline of Social Psychology*'nin (1956, 2. ve 3. Bölümleri) ikinci baskısında belirgindir. Kısaca ifade edilebilir ki: Soyutta algı dayanağı çerçevesi diye birşey yoktur. Bu bir analiz yöntemine gönderme yapmaktır. Psikolojik analizde algı dayanağı çerçevesinden *belli bir zamandaki davranışın çerçevesi* olarak sözetmeliyiz. Belirli bir süre içersinde davranışın algı dayanağı çerçevesi, belirli bir zaman işleyiş durumundaki birbirleriyle içiçe olan dışsal ve içsel etkenlerin tümünden oluşur. Çizim olarak algı dayanağı çerçevesi aşağıdaki gibi sunulmuştur:

Belirli bir zamanda gözlemlenmiş bir davranışın algı dayanağı çerçevesinin çizim olarak sunuluşu. *GD* (s veya sn): *Gözlemlenen davranış* (sözlü veya sözsüz). *DE: Dışsal etkenler* (nesneler, kişiler, gruplar, kültürel ürünler, vb. dışsal uyarı durumundaki şeyler). *İE. İçsel etkenler* (tutumlar, duygular, canlının çeşitli durumları, (dilbilimsel) kavramlar, geçmiş deneyimlerin sonuçları, vb.). *PY:* Psikolojik (algısal) *yapısallaştırma. (An Outline of Social Psychology*'den uyarlanmıştır, 1956).

Bu kitapta, toplumsal durumun ketum ve birbiriyle ilgisiz malzemeden oluşmadığı, ama bunun bir örüntü oluşturduğu yinelenerek vurgulanmıştır. Böylece, bireyin toplumsal durumu algısal örüntülemesine göre toplumsal tepkisini analiz etmek hayati önem taşır. «*Toplumsal algılama* psikolojisi araştırılıncaya kadar,» ne toplum ne de birey durumlarında tepki değişkenliklerini saptamak için çıkar bir yol olmadığı özürü ile sürülmüştü. Toplumsal durumun örüntüsü psikolojik bir *atmosfer* yaratır ki, toplumsal durumun ketum parçalarında bu, yaratılışındaki esasta yoktur.

Dördüncü bölümde gösterildiği gibi, bu sosyokültürel uyarıların kendi anlamlı ve örüntülü düzeylerinde incelenip analiz edilmeleri gerektiğini ima eder. Gestalt psikologlarından Barlett ve George Herbert Mead'den ve küçümseyiciliğin tuzağına düşmek üzere olan diğerlerinden, diğer bir deyişle, uyarı örüntülerini ketum, ilgisiz öğe-

lere indirgeyerek basitleştirenlerden aldığım ders bu uygulamam olmuştur. Toplumsal olayların anlamlı ve örüntülü düzeyde incelenmesi elbette toplum bilimdir. Psikolojik düzeyin ve sosyo-kültürel düzeyin analizlerinin bu içbağımlılık kavramı psikoloji, sosyoloji, kültürel antropoloji, ve bunun gibi bilim dalları arasındaki disiplinlerarası ilişkilerde anlamlı bir yola işaret ettiği kadar, makroskopikten başlayarak analizi adım adım mikroskopiğe doğru yürüterek çalışmalardaki kesin bir sıraya da işaret eder.

Psikoloji ve sosyoloji konu malzemesi yerine herbirinin kullandığı uygun bulunmuş analiz birimine göre farklılaşınca, hangisinin önceliği olduğu konusunda cambazlık yapmak yerine alış-verişleri (disiplinlerarası çaba) her ikisinin de karşılıklı yararıyla sonuçlanır. Bireyi analiz birimi olarak ele alınca psikoloji, hem bireysel hem de toplumsal durumlardaki algılama, yargı ve bunun gibi şeylerle ilgili genellemelere katkıda bulunabilir. Grubu sosyolojinin analiz birimi olarak (ürünleriyle, yani kültürel dağarcığıyla) ele alınca, sosyoloji, grupların özellikleri ve kültürel dağarcığıyla ilgili olarak genellemelere katkıda bulunabilir. Bu tutum kitabın ilk baskısında benimsenmiş ve daha sonra bu «Social Psychology: Problems and Trends in Interdisciplinary Relationships», *Psychology: A Study of Science,* Volume 6 (S. Koch, edit., 1963) başlıklı bir bölümde daha sistematik olarak geliştirilmiştir.

Bu kitapta çözüm getirilen araştırma stratejisinin, psikoloji ve sosyolojiyi bir araya getirerek yeni deneyleri ve programımızdaki alan araştırmalarını çözümlemede ve başlatmada 1936 yılından beri nasıl bir çıkış üssü gibi hizmet gördüğünün elimde olmayarak farkındayım. Çalışma, burada salt kaba hatlarıyla çok kısa olarak aşağıdaki satırlar içersinde verilebilir.

Daha önce sözü edildiği gibi, durağanlığa erişmek için ima edilenleri izlemek, daha önce bu çalışmada belirtildiği üzere, belirsizliğin deneysel olarak uyarılışını araştırmak, çevreyi değerlendirirken toplumsal bağlara olan bağımlılığın gittikçe daha fazla olduğu bulgusunun anlaşılmasıyla, otokinetik doğal oluşumdan yararlanılmıştır. Diğer birkaç otokinetik deneyden birinde bir geminin demirleyişi gibi kişinin bağlandığı durağanlıkların çelişkili olanları zamanla verildi. Sonuçta, araştırmaya katılanların, çağdaş insanın çatışmalı değerler veya kurallarla yüzleşmesini anımsatan, gittikçe batağa saplanan ve yanlış davranışlarda bulundukları ortaya çıktı (Norman Walter, 1955 Sociometry, 18, 138-146).

Yapısallaştırılmışa karşı yapısallaştırılmamış uyarılara tepki olarak içsel etkenler ve toplumsal etkilerin göreli sonuçlarının analizini izleyerek, bireyin kişilerarası, grup içersinde ve gruplararası ilişkilerini, yargılarındaki sistematik değişkenlikler yoluyla ölçmek üzere bir dizi yapısallaştırılmamış durum kullanıldı. Elde edilen ölçüler niceliksel ve kesindi. Kişilerarası ve grup bağları yargı *gös-*

tergeleri gibilerinin, salt betimleme yapmaya olan yöntemsel üstünlüğünün yararı üzerinde durmaya pek gerek yoktur.

Gerçek hayatta kuralsızlık durumlarında bulunan kimselerin kural oluşturmalarıyla ilgili genellemeleri ve laboratuarda kural oluşması gösterilerini izleyerek, daha önceden tanışmayan bireylerin kötü bir ortak duruma çözüm ararken, karşılıklı sessiz anlaşma gerektiren durumlar içersine getirildiğinde, doğalcılıkça (naturallistic ç.) özelliği olan koşullarda ortaya yeni kurallar çıktığını gösteren üç deney yaptık. Bu araştırmada gruplararası husumetin ortaya çıkışı için yeterli koşullar ve husumetin azaltılması için gerekli koşullara ilişkin olarak sınanan denenceler, toplumbilim külliyatına göre çözümlendirilmiştir (*Groups in Harmony and Tension, 1953;* Intergroup Conflict and Cooperation, 1961).

Yakın bir geçmişte, araştırma bulgularının geçerliliği sorusuyla irkilerek bu genellemelerin sınanmasında laboratuar ve araştırma alanı arasında bir yer aldık. Geçerliliğe verilen önem «Integrating Laboratory and Field Work in Small Group Research» (1954) başlıklı bir makalede yansıtılmıştır. Kural oluşumunun, temelli bir esası olan grup oluşmasının deneysel olarak incelenmesinden sonra, grup üyeliğinin ve sosyo-kültürel kurgunun işlevi olarak tutum ve davranışın araştırılması için yöntemler geliştirmek amacıyla, araştırma programımız doğal grupların geniş çapta incelenmesi için eyleme geçti (*Reference Groups,* 1964).

Bu kitap ile daha sonraki çalışmalarımız arasındaki sonul yakın bağlılık, tutumların ve ego-bulaşmasının dert dolu alanıdır. Kural oluşması deneylerini bu kitapta sunduktan sonra özellikle davranışı yönlendiren sonuçsal etkileri bakımından toplumsal kuralların bireyin ruhsal yapısına olan ilişkisinin değerlendirmesi için bir girişimde bulunuldu. Başkalarının da yapmış olduğu gibi, toplumsal tutumların bireyin kalıcı toplumsal kurallarından çıkartılan kaynak-kalıp (matrix ç.) oluşturduğunu, buna karşılık tutumların bireyin dolayındaki nesnelere, kimselere, gruplara ve kurumlara olan yakınlığını tanımladığını belirttim. Toplumsal kurallar kişisel biçimde duyulan tutumlar olarak özümsenince, bunlar şimdiye kadar varolanlar *arasında* davranışı hiç değişmeyen bir biçimde olmasalar da, davranışı sürekli düzenleyici ve teşvik edicidirler. Bu tutumlar başka gruplar yerine belirli gruplarca kabul edilmeye can atmakla, başka amaçlar yerine belirli kişisel amaçlar belirlenirken, hep bireyin belirgin bir biçimde zihninde başvurduğu tanrılaşmış kahramanı ve algısal dayanak gruplarının kendine özgü örüntülerine göre yansıtılırlar.

Kişinin gün-ve-gün tutarlığı öncelikle bu gibi tutumların kullanımı ve sürekliliğinden oluşur. Aslında, bireyin nesnelere, kişilere ve gruplara (kısacası bireyin toplumsal çevresi) olan bu *ilişkinliğinin* büyük bir kısmı, bir yıldız kümesini andıran bu tutumlar kümesidir ve genellikle bundan, bireyin benlik sistemi veya egosu diye söz

edilir. Burada benlik ve ego, biri diğerinin yerini alabilecek şekilde kullanılmıştır; kişinin kendini-savunma, birşeyi gerçekleştirme ve yüceltme için çabaları ne olursa olsun, bunların yöneltilebilirlikleri ego-tutumları olarak bilinen tutumlarla sağlanır. Ego bulaşması bu gibi tutumların sürmekte olan asıl psikolojik uğraşıya bir etken olarak katılmalarından başka birşey değildir.

Bireyin benlik sistemi ve tutumlarına toplumsal kuralların ilintisi hem klinik, hem de kültürel belgelemeyle bu kitabın birinci baskısında sunulmuştu (Bölüm 9). Bu kavramlaştırma Hadley Cantril'in aynı konudaki çalışmasıyla birlikte bizim kitabımız *Psychology of Ego-Involvements* (1947, 1966)'da gözden geçirilerek genişletilmişti. Araştırma programımız tutum ve tutum değişmesinin incelemesine doğru yolaldıkça, egonun işe karışması *Social Judgement* (1961) adlı yazımızda yansıtıldığı üzere, bu programda gittikçe daha büyük önem kazandı. Bu çalışmanın çoğu Carl I. Hovland'ın işbirliğiyle yapılmıştır.

Yakın zamanlardaki tüm tutum tanımları bireyin kişilikselce, tutarlı ve seçilmiş davranış yöntemini saptamaya çalışmaktadır. Egonun işe-karışması tıpkı davranış yöntemlerinden akıl yürütme yoluyla çıkarılmaktadır. Yakın geçmişteki yıllarda, çalışmamız, tutum ve egonun işe-karışması kavramlarını önemli toplumsal davalara, kişilere veya gruplara ilişkin olarak işlerlik kazandırmakta yoğunlaşmıştır. Bu çabada, daha öncelerine ait bu kitapta sunulan toplumsal kural kavramı çok yararlı olduğunu kanıtlamıştır. Kural oluşumu deneylerine bir göz atmak, kuralın bir nokta olarak değil, içerisinde biçimsel bir davranış tarzı bulunan bir sıralama olarak elde edildiğini göstermeye yeterlidir. Kural-tutum ilişkisi tartışmasından toplumsal bir tutumun (ister din, siyaset veya savaş konusunda olsun) birçok tutum ölçeklerindeki gibi tek bir nokta olarak yeterli bir şekilde verilemiyeceği çıkar. Bireyin toplumsal davalar, insanlar ve gruplara karşı takındığı tutum kesinkes bir nokta değil, kabul ettiklerinin ve etmediklerinin bir kategorikleştirmesidir.

Belgelemeye gitmeksizin (başka yerde ayrıntılı olarak verilmiştir), bu çizgiyi izleyerek bir kimse ne kadar adanmış olursa (ego bulaşması) toplumsal bir konudaki kabul ve red edişlerinin o kadar tutarlı bir örüntü gösterdiğini bulduk. Kişi az adanmışsa (egonun-işe karışması), tepkileri de hiç-adanmamışca olur. Elde edilen kanıtlanmış verilere göre, bireyin tutumunu bir kabul etme açısı, bir red açısı ve bir adanmamışlık açısından oluşan bir örüntü olarak temsil ettik.

Bir meseledeki veya diğer kişilere ve gruplara karşı bireyin tutumu ne kadar adanmışca olursa (egonun-işe karışması), kabul ettiği şeyler o kadar kısıtlı, tepkileri ne kadar az adanmışca olursa, o kadar daha az hoşgörüsüzlüğe sahip olduğu üzerinde daha da durulmuştur. Böylece, bir kimsenin kabul ediş, red ediş ve adanmamışlık açılarının göreli genişlikleri *Attitude and Attitude Change*'-

de (Sherif, Sherif ve Nebergall, 1965) bireyin karışma-bulaşma derecesinin yöneylemsel (operational ç.) göstergesi olarak ileri sürülmüştü. Tutum ve tutum değişmesinin araştırmasında bu kavramların yöntemsel yararları tüm sosyalizasyonun (insan oluş süreci ç.) dertli alanında o kadar hayatî önemi vardır ki, bunun gittikçe açıklık kazanacağına inanıyorum.

Muzafer Sherif
University Park, Pennsylvania
19 Nisan 1966

Bölüm 1

SORUN

Sorunumuzun ilk çözümlemesi bir bakıma tezimizin genel bir özetini verecektir, çünkü herhangi bir sorunun reçetesinin yazılması çözümün kendini vermese bile en azından olanak veren çözüm yollarını ima eder. Bu kitapta bundan sonra yer alacak olanlar gerçekten bu ilk bildirilenlerin esas olduğu kanıt ve arkaplanı ortaya koyar.

Diğer canlılar gibi insan da beslenme, barınak ve daha sonra eşleşmek gibi belirli gereksinmelerle doğar. Bu, ırk, kültür düzeyi, din veya kişinin bağlı bulunduğu toplumsal sınıf dikkate alınmaksızın doğrudur. Diğer hayvanlar gibi insanın yemesi, soluk alması, ve yaşamak işini sürdürmesi için eşleşmesi gerekmektedir. Sosyal psikolojide, özellikle McDougall ve Freud'un öncü erliğinden beri, geçmişin güçlü entellektüelce geleneğiyle vurgulanmasının tersine bunların gereksinmelerinin ve doyumlarının sağlanmasının önemine ağırlık vermek üzere bir hayli yazı yazılmıştır.

Bunun yanında, bir başka gerçeğe değinelim. İnsanları yiyecek, konut veya eş ararken gözlemlediğimiz vakit bu uğraşların önceden belirlenmiş yollarda yapıldığı sonucuna varırız. İnsanlar yemek yerler, eşleşirler ve konut güvenliğini tadarlar; ama nasıl ve ne gibi koşullar altında yemek yiyecekleri, eşleşecekleri ve konut güvenliğini tadacakları büyük çapta, görenekler, gelenekler, yasalar ve toplumsal ölçütlerle (standart) ayarlanır. Bu, tüm bildik ilkel veya çok gelişmiş toplumlarda yaşayanlar için doğrudur. Eğer bir kimse önemli derecede bu kategorinin içersinde yeralmıyorsa onun toplumun bir üyesi olduğu söylenemez.

Doğal olarak görenekler, gelenekler, yasalar ve toplumsal ölçütlerde kesin bir sona eriş yoktur. Mutlak değildirler. Farklı toplumlar farklı göreneklere sahiptir ve görenekler değişik süreler içersinde, bazen de ansızın değişebilirler. Nerede herhangi bir sürekli insan gruplaşması varsa, orada kişilerin birbirleriyle olan ilişkilerini ve giriştikleri yaşama uğraşını düzenleyen görenekler, değerler, yasalar ve ölçütler sisteminin gerçeği kalıcı olmaktadır. Toplum hayatı karmaşıklaşıp farklılaşma gösterdikçe, örneğin; yeni mesleksel veya dinsel örgütler gibi yeni durumlar ortaya çıkar, yeni toplum-

sal gruplaşmalar varlık gösterir. Her yeni biçim alışla birlikte bu oluşum yeni birtakım göreneklerin, geleneklerin, değerlerin veya ölçütlerin (standart) ortaya çıkmasını sağlar ve yeni biçiminin özelliğini özet olarak açığa vurmuş olur.

Kısacası, bir kurumun veya örgütün kökeni konusunda bir önyargıya dayanan bilgi edinmeksizin, herhangi bir insan gruplaşmasına (bir poker partisinden dinsel veya siyasal bir örgüte) bakacak olursak genel bir sonuçsal çözüm bulmalıyız; tüm sürekli insan gruplaşmalarında grubun uğraşları içersinde bireyin yerini düzenliyecek birtakım kurallar ve dil, müzik ve mimari gibi bir dizi ürünler olmalıdır. Gerçekte hep kültürel ürünler olan, toplumsal gelenekler ve değerler az önceki durumun tersine bireylerin bir araya gelerek ilişki kurma durumuna veya gereksinmelerini doyurmak isteğiyle kurulacak ilişkileri öngörür. Göreneklер, değerler, ölçütler ve diğer toplumsal ürünler -toplumsal örgütün tam yapısıkarmaşık bir yapıyı temel organik gereksinmelerin baskısı altında hareket eden bireysel insan organizmalarının uğraşına dayanarak varlık bulan bir *üstyapıyı* kapsar.

Ama bir kez toplumsal örgütlenişin, göreneklerin, değerlerin ve ölçütlerin üstyapısı (veya önemsiz etiketler bile) tarihte varlık gösterince, *toplumsal örgütün üstyapısının doğmasına katkısı olan en temel güçlerin işleyişi konusunda üstyapının söyleyeceği çok önemli şeyler vardır*. Elbette üstyapının doğası ne olursa olsun, temel organik gereksinmeler insanları uğraşıya doğru iterler. Ama bir kez üstyapı orada olduktan sonra insanlar örneğin bir konut veya «daha iyi» bir konut gibi amaçlarını gerçekleştirmek için kesin kurallara boyun eğmek zorundadırlar. Yiyecek -daha iyi yiyecek aramalarında kendilerini belirli kısıtlamalar altına almaları gerekir- yoksa bu maceralarının sonuçları ürün vermez. Buna benzer biçimde, daha iyi eşler ararken yasa, görenek ve görünüşteki değerle (etiket) önceden belirtilmiş muayyen gerekirlik ve şirinliklere uymaları gereklidir. Yoksa, insanlar kendilerini açmaz bir durum içersinde bulabilirler. (Bu hususta, VIII. Bölümde geniş bir biçimde ele alınacaktır.)

İnsanlar ne zaman oldukça zaman alan bir durumda bir araya gelirlerse kuralları, görenekleri, değerleri ve başka türlü kuralları, ellerinde olmadan üreteceklerine göre, bu bize kuralların oluşumlarının yeterli bir psikolojisi konusunda, bugün çok anlaşmazlık bulunan belli başlı sosyal psikolojik sorunları anlamamız için temel ilkeleri verecektir. İşte kesin sorunsalımız budur. Bu çalışma toplumsal kuralların çapraşık sivri uçlarıyla can yakan dertlerle dolu sorununun bir psikolojisini yazma girişimidir. Gelenekler, görenekler, ölçütler, kurallar, değerler, moda ve bireylerin ilişkileri sonucu ölçütleşmiş olarak ortaya çıkmış davranış ölçülerini belirgin «toplumsal kuralların» örnekolayları olarak kabul edeceğiz.

Açlık ve seks gibi; başlıca organik gereksinmelerin doyumunda-

ki uğraşları toplumsal kuralların düzenlediği gibi etkinliklerinden az çok daha önce söz etmiştik. Topluma insan mı biçim verir, yoksa kendisi mi toplum tarafından biçimlendirilir gibi sürmekte olan ateşli tartışma ve anlaşmazlıkları akılda tutarak, yanlış anlaşılmayı önlemekte acele etmeliyiz. *Bireysel farklılıklar* aklı başında hiç kimsenin inkâr edemiyeceği gerçeklerdir. Herhangi bir uyarının iki kişi üzerindeki etkisi, hatta aynı kişi üzerinde ayrı ayrı zamanlarda veya değişik koşullar altındaki etkisi farklı olabilir. Uyarıların mutlak uyarma değeri yoktur. Bireysel bir canlı, hesap veya daktilo makinası gibi belirli tuşlara her basıldığında 3 ve 8 sayılarını veya M ve A harflerini vermez. Aşağı yukarı tüm toplumsal doğal oluşumu yalıtılmış bireyin kişilikliğine (characteristic) indirgeyen romantik bireyciler ve onların sistemlerinde bireyi toplumsal tasarım içersinde yitik gösteren toplumsal deterministler arasındaki anlaşmazlık, soruna bu biçimde yaklaşıldıkça sürüp gidecektir. Esas dert onların sorunu çözüş tarzıyla başlamaktadır. Bu anlaşmazlığa katılmış olanların çoğu, birey konusunda, bireysel psikolojinin ne dereceye kadar herşeyi açıklamakta yeterli olduğu ve tabloyu tamamlamak için sosyal psikolojiden veya sosyolojiden ne kadarının açıklamaya gereksinme duyulduğu sorusuyla başlarlar. Bireyciler de, kültürü bireyin üstünde görenler de «bireysel psikolojiye», «sosyal psikolojinin» karşısında bir yer vermek düşüncesiyle başlayarak, bireyi topluma karşı kahramanca kafa tutan veya topluma karşı elinden birşey gelmeyerek teslim olmuş kabul ederler. Böylece kendi yarattıkları çemberler içersinde koştururlar. Bize göre, bireysel psikoloji ve sosyal psikoloji ikilemciliği veya bireyle toplumun karşı karşıya oluşu gerçek ilerlemeyi olanaksız kılacak etkenlerden biridir. Eğer, bilimsel genellik ve ilkelerde tümlük bakımından anlaşırlık kazanacak bir psikoloji olacaksa, bu bireysel veya toplumsal bakımdan eşit olarak kişiye her durumda uygulanabilecek genel ilkeleri bize verecektir. Bireyin psikolojisi sosyal psikolojide ve sosyal psikoloji ise bireysel psikolojide geçerlidir. İki psikoloji değil, tek psikoloji vardır.

Çalışmamız boyunca ilkeller sosyolojisi alanındaki araştırmacıların gözlemlerinden birçok örnekolayları kullandık. Bu olaylar bilişim (information) vermek üzere değil ama cevap bekleyen noktaların açıklığa kavuşması için buraya getirilmişlerdir. Bu belirli olayları psikolojik doğal oluşumları temsil eden evrensel geçerlik taşıdıkları gibi bir durum söz konusu edilerek araştırma konuları küçümsenmek istenmemiştir. Yalnızca bu tür olayların gerçekten oluştuğunu göstermek üzere verilmiştir. Bizim tartışmamız bakımından, belli bir toplumdan alınan olayların yalnız o toplumda mı yoksa yalnız o toplumda belirli bir süre içersinde mi tipik olduğunun maddi önemi yoktur.

Bölüm II

SOSYAL PSİKOLOĞUN GÖRÜŞ AÇISINDA NOKSANLIK

YÖRESEL OLMAYA BAĞLI GÖRÜŞ AÇISI NOKSANLIĞI

Toplumsal kuralların psikolojik kökenini araştırmayı biz, sorun olarak seçmiş bulunuyoruz. Değerler, geleneksel, akımlar ve moda, kalıp-yargılar (stereotipler) ve değişik türdeki toplumsal kurallar konusunda kavramsal ve deneysel birçok yapıt verilmiştir. Sosyal psikolojik sorunlar kendi çağımızın somut sorunları olduğuna göre bu konularda çok sayıda yapıt yayınlanmaktadır. Ama en azından şunu söylemek gerekirse, tüm bu sorunları anlayışımız, yapıtların sayısına orantılı değildir. Alan içersindeki aynı konuda iki konferans, elde bulunan aynı materyalden tamamen zıt sonuçlara varabilmektedir. Konu başlıklarının karmaşıklığı, belki de bu durumu yaratan en büyük etkendir; eğer böyleyse, bu dert görmemezlikten gelinemez. Ama bu karmaşıklığa neden olmak kadar önemli olan ciddi bir de yöntem yanlışlığı vardır.

Bu özür teknik olarak eksiksiz olan birçok çalışmalarda gerekli görüş açısından yoksun oluştan ibarettir. Bu yüzden bazı önemli etkenler ve bazen de bir sonuca varmakta gerekli etkenler tamamen yitirilmektedir. Böyle olunca, aynı sorun üzerinde çalışan değişik araştırmacıların çelişen sonuçlar elde etmeleri şaşırtıcı değildir. Hiç kuşkusuz, gereksinme duyulan kesin sonuçlar ve ölçülebilir kanıtlardır. Ama, gerekli uygun görüş açısı olmadan sonuçlar elde etmek mevcut sorun bakımından bize pek yararlı olmaz ve hatta bazen durumu kavramamıza engel olur. Örneğin, sanatsal ifadeye ilgi duyan bir psikolog 988 deneğin çalışma yeteneği üzerinde yaptığı yorucu araştırmaya dayanarak (bunun geniş bir örneklem olduğunu her psikolog kabul eder) belli bir toplumsal grubun resim çizmek veya yağlı boya resim yapmak için yeteneği olmadığını açıklayabilir. Bu sonuç, yalıtılmış bir veri olarak doğru olabilir. Ama bir psikoloji bilimi kurmak bakımından bu yalıtılmış gerçeğin önemi nedir? Eğer daha öteye gitmez, bu sonucu veren etkenlerin işleyişini araştırmazsak, bu grubun doğal olarak resim çizmek veya yağlı boya resim yapmak yeteneğinden yaradılıştan yoksun olduğu sonucuna atlayabiliriz. Ama eğer psikoloğumuz bu bireylerin içersinde

bulundukları toplumsal ve kültürel koşulları, gerekli görüş açısına sahip olarak incelemeye başlamış olsaydı, yaklaşımını inceden inceye tutarlı ve daha sağlam temeller üzerine oturtabilirdi. Öyle ki, bu insanlar arasında, bir resmin veya tablonun varlığı günahkârca bir safdillik sayılabilir ve bu tür şeyler tümden yasak edilmiş olabilir. Halklar arasında bu türden tabular vardır ve varolmuştur. Örneğin Müslüman dininin etkisinde bulunanlar gibi. Bu etken tespit edilince verinin yorumu tümden değişir. Psikologlar bu acı yöntem körlüğünü yineleyerek sergilemişlerdir.

Yukarıda verilen örnek hergün yapılan yanlışların tipik bir tanesidir. Bugünkü psikoloji ile ilgili son derece etkili bir başka örnek vermek belki uygun olacaktır. Bir sosyal psikolog bize «toplumsal yararı kolaylaştırmanın» yanısıra «belli bir derecedeki yarışmanın, birlikte yapılan uğraşılar için doğal olduğunu söylemektedir». Özellikle Birleşik Amerika'da pek az kimse bu deyişin doğruluğundan kuşku duyar, çünkü, psikolog bu hasımlığı görmüş ve deneysel olarak bulmuştur ve bu deyiş, bunu okuyanların zihniyetlerine uyar. Ama «doğalın» ne olduğunu verecek bir genelleme yapmadan önce bireysel yarışmaya dayanmayan bir toplumda gözlenmiş davranışlarla da sonuçları karşılaştırmak külfetini kişi göze almalı ve bu suretle «doğalın» ne olduğunu açıklamalıdır. Eğer erişmek istediğimiz *bir toplumdaki* sosyal psikoloji değil de, bilimsel olarak genelleştirilmiş, tüm olarak anlaşılan bilimsel ilkelere dayanan bir *sosyal-psikoloji* ise, önceden varsayılanları, araştırmacıların kabul etmiş kuralları ve konuları bilmeliyiz.

Ya da, örneğin, psikoloğun günlerin ve yılların geçişi gibi alışılagelmiş olaylara, herkesin, bizim yaptığımız gibi, dikkat etmesi gerektiğini ve bunları kullandığını kabul edelim. Ancak dünyamızda yılları saymayan kimseler de vardır. Kroeber, buna benzer türden somut bir durumun sonucunu anlatmaktadır: «Kaliforniya Kızılderilisi geçen zamanın uzun aralarının kaydını tutmamıştır. Hiç kimse yaşını veya yarım düzine yıl önce olmuş bir olayın ne kadar eski olduğunu bilmiyordu»[1]. Eğer sorun olarak bu işi benimsemiş olsaydık, bu insanların tüm kültürünü inceleyerek işe başlar ve kullandıkları kavramları ve kullandıkları ortak sınıflandırmaları kavrayarak zekâlarını ölçmek üzere testler hazırlamayı çok daha iyi bir temele oturtmuş olurduk. Böylece, Stanford'un gözden geçirdiği Binet testinde «beş yaşındakilerin zekâsı»na denk olan «kaç yaşındasın» gibi bir sorunun sorulmasına benzer akılsızlığa yer vermeyecek derinlemesine görüş kazanırız. Bu insanlar yaşlandıkça, bu tür bir sorunun çözülmesi daha güçleşecektir. Kültürlerinde farklı önemler taşıyan veya kültürlerinde bulunmayan şeyleri ima eden sorularda «zekâları» başarısız görülecektir.

---

1 Kroeber, A.L., *Univ. of Calif. Publ. in Archeol. Ethnology*. 1917-23, Cilt 13, 320.

Farklı kültürel geçmişlere önem vermeyişin örnekleri sosyal psikolojide, ayrıcalıktan çok, bir kural gibi görünmektedir. Görüş açısından yoksun oluş psikologların yöreye bağlı oluşlarını gösteriyor olabilir. Gerçekten de psikologlar kültürel güçlerden etkilenme gibi kurallarda ayrıcalığa sahip değildirler. Kurallar ve zihniyetler, geniş çapta, bir bireyin üye olarak bağlı bulunduğu kültürel grubun ürünleridir. Psikologlar ne zaman, insan doğasını inceler veya değişik gruplardaki insanlar arasında karşılaştırmalar yaparlarsa, gerekli görüş açısını kazanmak için kendi kurallarını eleştirir bir biçimde gözden geçirmeye kendilerini vermeden önce, deney yoluyla bilinen bu gerçekler çok emekle elde edilmiş olsalar bile öznelliklerini veya yöreye bağlı oluşlarını tüm bu veriler üzerinde zorlarlar.

YAKINDAN TANINAN NESNE VE OLAYLARIN ALGILANIŞLARININ ÖLÇÜTLEŞTİRİLMİŞ DEĞİŞKENLERİ

Yöreye-bağlı kalmaktan sıyrılarak gerekli görüş açısını elde etmek için en iyi yollardan biri, diğer kültürlerin kural veya ölçütlerine kendimizi açmaktır. Bu, bizimkilerden çok farklı olan diğer kuralların en temel psikolojik kategorilerde bile bulunabileceğini görmeye bizi zorlar. Fiziksel atmosfer içinde olduğu gibi, kültürel atmosferde de varlığımız vardır. Bu gerçeğin bilincinde olsak da, olmasak da bu böyledir[2].

İlerideki sayfalarda batı uygarlığınca hava veya su kadar «doğal» olan *kurallar* veya *algı dayanaklarından* farklı olan kural ve algı dayanaklarının varlığını göstermek üzere somut örnekler vereceğiz. Bu hususu vurgulamak bakımından bu değişkenler, değişik modalarla, zevk sahibi olmak konularında veya duyguyla (sentiment) ilgili değişkenlerle kısıtlanmış değildir. Bizim örneklerimiz, zaman, boşluk, ritm denemeleri ve algı benzerliği gibi bazı temel psikolojik kategorileri kapsayacaktır.

Algılamadaki benzerlik bakımından değişimin göze çarpıcı bir örnekolayı, Malinowski tarafından gözlemlenmiştir[3]. Malinowski, Trobriand'lılarla ilgili çalışmalarında, ana-babalar ve çocuklar veya aynı ana-babadan olan çocuklar arasındaki benzerlik düşüncesinin eldeki kanıtları ve bizim bekleyişlerimizi her iki yönden yalanlayan katı toplumsal kurallarla denetlendiğini bildirir.

Birincisi, babaya benzeyiş «doğal olarak doğru ve uygun kabul

---

2 Okuyucu bu hususun özenle kapsandığı E. Sapir'in «*The Unconscious: A Symposium*»da «The Unconscious Patterning of Behavier in Society» başlıklı bölümüne başvurabilir. Alfred A. Knopt, Inc. New York, 1928, 114-142.

3 Malinowski, B., *The Father In Primitive Psychology*, W.W. Norten And Co., Inc., New York, 1927, 87-92.

edilir... Böyle bir benzerliğin daima varolduğu varsayılır ve doğrulanır.» «Ama, bir çocuğun annesine veya anne tarafından herhangi bir akrabaya benzediğini ima etmek bir özürdür. 'Senin yüzün kızkardeşinin yüzü' demek, en kötü bir akrabalık benzerliği bileşimi olduğu kadar ciddi biçimde de kötü bir dil kullanmak olur.»

İkincisi, hemen hemen tabu gücünde olan bir doğma ise, erkek kardeşlerin bile birbirlerine benzemediğidir. Oysa herbirinin babanın kesinlikle tıpkısı olduğu söylenir. Malinowski bu durumu gösteren bir olayı anlatır. İki erkek kardeşin şaşırtıcı benzerliğini söz konusu edince «toplantıya bir sessizlik çöktü, orada bulunan erkek kardeş ansızın çekildi ve toplantıda bulunanlar göreneğe uyulmamasından dolayı yarı utanç duymuşlar, yarı kırılmışlardı.» Başka bir örnekolayda, bir kabile başkanının beş oğlunun tıpkı babaları gibi olduğu söylenmiştir. Malinowski «oğullar arasındaki benzerliği babalarına gösterdiği vakit bu yanlış davranışı tepkiyle reddedildi.»

Burada bir tabunun etkisiyle ortadan kalkan algısal bir ilişki deneyimlenerek 'algılanabilecekken dikkat edilmeyecek bir benzerliğe ağırlık veren gruba göre olumlu sayılan kuralı görüyoruz.

Birçok toplumlar astronomik olayların dikkatle gözlenmesine dayanan takvimlere sahiptirler; zaman tahminleri takvimin günleri, ayları ve yılları itibariyle yapılır. Astronomik olaylar bize bir takvim için pek rahat ve durağan olan algı dayanağını sağlar. Bununla birlikte zaman tahmini için astronomik olayları kullanmanın mutlak bir gereklilik olduğunu düşünmemeliyiz. Radcliffe-Brown'ın gözlemlemesinde de göreceğimiz gibi, diğer olayların ve nesnelerin, örneğin bitkilerin tomurcuk vermesi de algı dayanağı olarak kullanılabilir: «Andamanların vahşi ormanlarında daha sık rastlanılan ağaçların ve sarmaşıkların çiçek açtığı süre yılın önemli kesiminde açıkça birbirini izleyen kokularını tanımak mümkündür. Andamanlar böylece yılın farklı zamanlarını, değişik zamanlarda açan kokulu çiçekler aracılığıyla işaretleyerek kendilerine özgü bir takvim yöntemi geliştirmişlerdir. *Onların takvimleri kokular* takvimidir»[4]. Radcliffe-Brown'ın açıkladığı gibi Andaman yaşantısında kokular büyüyle birlikte önemli bir rol oynarlar. Böylelikle kokular veya esanslar Andamanlarda hayatın düzenlenişinde algı ve algı dayanağı işlevini yerine getirirler.

Hough gökyüzündeki yıldızların gözlemlenmesine olanak olmadığı vakit kullanılan başka bir zaman tahmin yolunu betimler: «Gecenin geçişi kaydedilmek istendiği vakit, gökteki yıldızlar görünürde yoksa, kendine özgü özel bir çıranın veya meşalenin yanışı, bu ateşin yardımıyla zaman akışının takdirinde oldukça yararlı olur.»

«Pasifik adalarının çoğu, *Alensites Triloba* 'mum fıstığı ağacı'nın yağlı fıstıklarından meşaleler yakarlar. Belli bir sayıdaki tohum

4 Radcliffe, Brown, A., *The Andaman Islanders*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, England, 1922, 311.

veya kabukları kuru palmiye yaprağının uzun çöpüne geçirerek, üstteki tohumu yakarlar. Tohumlar hemen hemen aynı boydadır ve her on dakikada bir tanesi, mavi parlak alevle yanarak alttakini ateşler ve yanmış olanlar buna bakmakla görevli biri tarafından çıkarılır. Marguesanlar meşaleye aynı aralıklarda dut ağacı kabuğundan parçalar bağlayıp böylece bir saat icat etmiş olurlar[5].

Kesin ve sağlam algı dayanağından yoksun olmaları dolayısıyla doğru takvimler kurmakta zorluk çeken halklar da vardır. Çünkü, ince bir tekniğe sahip olmadıklarından astronomik ve diğer doğal olayların tayin edici özelliğini izleyemezler. «Kızılderili, izlediği ay yılıyla, güneş yılı arasındaki farktan bir dereceye kadar haberdar görünmektedir. Birçok kabileler yıl sayışlarını düzeltmekten yoksundurlar. Yalnızca on iki ayı olan takvimler, adı konulmuş bir olayla uyuşmadığı vakit Kızılderililer bilinçsiz olarak onu bir ay uzatabilirler veya araya başka bir zaman aralığı sıkıştırabilirler. Belli bir zamanın hangi ay olduğu veya olması gerektiğinin Kızılderililerin edebiyatında tartışma ve söz dalaşmalarına sık sık konu olmasıyla takvimdeki farkın hissedildiği bellidir. Bu gibi durumlarda doğal oluşumlarla (fenomena) bir karşılaştırma yapılıp sorunlar çözümleninceye dek tartışmaların süreceği besbellidir[6].

Astronomik olaylar veya doğal nesneler yerine belirli sürelerdeki ekonomik hayat da zaman tayini ölçütü olarak kullanılabilir. «Afrika'nın orta kesimleri boyunca, doğuda İngiliz ve Alman sömürgelerinden batıda Fransız'ların sömürgelerine kadar olan yerlerde, ürettiklerini değiş tokuş etmek üzere bölgesel toplulukların belli sürelerde toplandıkları çok sayıda pazarlar kurulur. Alışılmış günlük işlerin bir yana bırakılmasından anlaşıldığına göre genellikle her dört günde bir, pazar kurulur.... İngiliz Doğu Afrikası'nda Wagiriamaların her birinin ayrı adı bulunan dört günlük haftaları vardır. «Düzenli pazarlara ayrılmaz bir biçimde pazar haftaları bağlıdır ki bunların uzunluğu üç günden on güne kadar değişebilir. Üç, dört ve beş günlük aralıklardaki kısa süreler, ilkel hayatın basit ekonomisini yansıtır. Çünkü ellerinde fazla miktarda yiyecek veya gereç stokları bulundurmazlar. Oldukça sık bir biçimde komşu bulunan bu topluluklar arasında birbirlerinden gereksinmelerini sağlamak üzere değişik aralıklı sürelerde pazarlar kurulur. Altı, sekiz ve on günlük gibi oldukça çok az rastlanan dönemler daha önceki sürelerin ikiye katlanması sonucu ortaya çıkar»[7]

Buna benzer biçimde mekân deneyimlerinde çok sayıda ölçütleştirilmiş algı dayanaklarına rastlıyoruz. Dünyanın büyük bir kesimi tarafından ölçütleştirilmiş olan kuzey, güney, doğu ve batı

5 Hough, Walter, Time Keeping by Light and Fire, *Amer. Anthropol.*, 1893, Cilt 6, 207.

6 Cope, Leona, Calenders of the Indians North of Mexico, *Univ. of Calif. Publ. in American Archeology and Ethnology*, Kasım 1919, Cilt 16, Sayı 4, 137.

7 Webster, H., den *Rest Days*, 1916, 117. Macmillan Yayınevi'nin izni ile.

yönleri, bir kültürde değişik biçimde ölçütleştirilebilir. Böylelikle «Chukchee yerlisi Zenit ve Nadir'i de içine alan yirmiiki yönü 'pusula yönleri' olarak tanırlar. Bunlardan, kurbanların çoğunun sunulduğu Günün Ortası ve Tanyeri yönlerin en önemlileridir»[8].

Bir topluluğun günlük hayatındaki bir örüntü, kalıcı mekân kavramını biçimlendirebilir: «Dobuanların mekân kavramı geniş bir bahçe alanı gibidir. Bahçenin iç sınırlarında *kaikai*, denize doğru açılan tarafında *kunnkumwana* ve kenarlarında, *nana* olduğuna göre mekânın da en geniş uzantılarında aynısı vardır»[9].

İnsan çevresindeki mekân ilişkilerini (arka, ön, sağ, sol vb.) nasıl kendi kendisine algı dayanağı olarak kavrıyorsa, bir topluluk da, kendi yöresini mekânın merkezi olarak ölçütleştirebilir. Zunilere göre «tüm farklı inanıştakiler için geçerli olan ortak bir noktaya göre *Itiwana* yılın ortası ve gerçekten de törensel hayatlarının merkezidir. Hiç kuşkusuz Zunilerin kendileri törenlerinin bu odak noktası çevresinde örgütlendiğini düşünürler. Buna «Orta» terimini vermeleri yeterli bir belirtidir. Zaman ve mekân kavramlarının dil bakımından oluşması özellikle Zuni dilindedir. Buna göre, nasıl Zunilerin kendileri mekânın merkezi iseler, gün dönümü de zamanın merkez noktasıdır»[10].

Renk sorunu ilgi çekicidir, çünkü; kültürel olarak ölçütlendirilmiş gruplandırmanın, renk sınıflandırılışı üzerindeki sonuçsal etkisini gösterir. «Örneğin, sınıflandırmanın epeyce farklı gruplarda bulunan renklerin benzerliklerine göre olduğu, renklerin tonlarını ayırdetmeye yarayacak farklı özelliklere göre olmadığı gözlemlenmiştir. Bizim çoğunlukla yeşil veya mavi dediğimiz 'safra rengi' terimi veya 'taze yaprak rengi' terimi tek kavramda birleştirilir. Bu gerçeğin önemi, düşünce ve konuşmada bu renk adlarının tüm olarak farklı gruplardaki duyuların izlenimini taşıması hiç de abartılı olarak değerlendiriliyor sayılmaz»[11]. Mead, bazı Okyanusya yerlilerinden şöyle söz etmektedir: «Renk sınıflandırmaları o kadar değişikti ki, sarı, zeytuni, yeşil, gri ve levanta rengini tek bir rengin değişimleri olarak görüyorlardı»[12]. Wallis de şöyle demektedir: «Vahşi insan, bizim gözlemlediğimiz ayırımları veya bizim farklı gözlemlemelerimizi kendisi tek düzeyde birleştirir veya sık sık *görmemezlikten gelir*. Bu durum, renkleri ayırdederken sık sık olur. Ashantiler,

---

8 Golden Weiser, A.A., *Early Civilization*, Alfred A. Knopt, Inc., New York, 1926, 205.

9 FORTUNE, R.F., *Sorcerers of Dobu*, Routledge, London, 1932, 131.

10 Bunzel, R., Introduction to Zuni Ceremonialism, *47th Annual Report of the Bureau of American Ethnology*, 1929-30, 534.

11 Beas, F., den *The Mind of Primitive Man*, 1924, 199. Macmillan Yayınevi'nin izni ile.

12 Mead, M., «The Primitive Child, in Murchison», C. (editör) *Handbook of Child Psychology*, Clark University Press, Worcester, 1933, 638.

karaya, kırmızıya ve beyaza değişik adlar verirler. *Kara* terimi *herhangi bir koyu renk* için de kullanılır, örneğin, mavi, mor, kahverengi vb. *Kırmızı* terimi, pembe, portakal ve sarı renkler için aynı işi görür[13].

Eğer bu sınıflandırmalar üstüne bir renk piramitleri kuracak olsaydık, birçok genel psikoloji kitabında bulunan standart renk piramidinden oldukça değişik piramitler elde ederdik. Bununla bu insanların gözlerinin değişik tepki gösterdiğini bir an için bile olsa ima etmiyoruz. Ama tüm bu örnekolaylar kültürel olarak ölçütlendirilmiş gruplandırmaların (isterseniz tahrif eden) etkenler ve sonuçsal etkiler olarak ortaya çıkabildikleri olgusunu gösteriyor.

Kuralların toplumsal determinizminin bir sonuca bağlanması bakımından, olağandışı (anormal) olarak kabul edilen (olgu), geniş çapta toplumsal olarak ölçütlendirilmiştir[14]. Bir insan aptal veya deli olarak kabul edilebilir, çünkü düşünceleri ve davranışı zamanının o anda geçerli olan mevcut kurallarından önemli sapma göstermektedir. O kimsede olağandışı (anormal) sayılmış olanın bir süre sonra aynı toplumda eksiksiz bir biçimde saygı duyulan kurallara katkıda bulunduğu da görülebilir.

İki ayrı kültürü gözlemlemiş olan herhangi bir kimsenin hemen görebileceği gibi bu örnekleri sayısız bir şekilde çoğaltabiliriz. Bunlar tuhaf ve ayrıcalıklı durumlar değildirler. Bunlar kültürel kuralların değişmelerine dayanan görüş ayrılıklarının anlaşılır bir anlam ifade eden örnekleridir. Bunlar meraklı gezginlerin değişikliğe susamış gözlemlemelerinden fıkralar da değildir. Zaman, renk benzetmeleri veya akrabaların birbirlerine benzetilişleri konusunda belli birtakım kuralları özümsemiş bir kişi için bu deneyimler, diğer grupların kurallarından ne kadar değişik olursa olsun, «Arap» rakamlarının* bize «doğal» gelmesi gibidir. Kişinin kendisinde özümsediği kurallar düzeni ondaki «sağduyuyu» oluşturur. Her kültürün bireylerinde yöresel-merkezcilik vardır. Bir psikolog veya sosyolog kendi yöresel-merkezci toplumsal değerlerini çalışmalarında önde tutarak diğer insanların yöresel-merkezciliğine kabul ettirmeye kalkarsa, sonuç içinden çıkılmaz bir karmaşıklık olur.

GEREKLİ GÖRÜŞ AÇISI İÇİN UZAKLIK BIRAKMANIN BİR KOŞUL OLMASI

Kendimizin yöresel-merkezciliğini diğer yöreye-bağlı oluşlara veya kendi toplumumuzda yapılan gözlemlemelere baskıyla kabul ettirme tehlikesinden kendimizi korumak için durumun yansız olarak

---

* Latin alfabesi ile birlikte şimdiki Türkçe'de kullanılan sayılar. (ç.)

13 Wallis, W.D., *An Introduction to Anthropology*, Harper and Brothers, New York, 1926, 421.

14 Benedict, R., «Anthropology and the Abnormal», *J. Gen. Psychol.*, 1934, Cilt I, 60-64.

incelenmesine yardımcı olan veya olmayan bizim kendi toplumsal değerlerimizin içsel veya dışsal etkilerinin farkında olmalıyız. Bu, bizim kendi kurallarımızdan, bizim kendi kesinkesciliğimizden belli bir «uzaklık» bırakmak gerekliliği demektir. Böyle bir uzaklık elde etmek sosyal psikolojide ve toplumsal doğal oluşumlarla uğraşan diğer bilimsel araştırmalarda objektifliği güven altına almak için temel koşuldur. Astronomi biliminin varolması için önce küçük dünyamızı evrenin merkezi sayma alışkanlığından kurtulmak gerekliydi; biyoloji biliminin olabilmesi için önce insanın canlılar dünyasının merkezi yapılması alışkanlığından kurtulunmalıydı. Benzer bir ilke psikolojide ve toplumsal bilimlerde de geçerlidir. Biz kendi kurallarımızdan «uzaklık» kazanmadıkça, kuralsal yargılar kolleksiyonundan başka birşey olmayan yargılarda bulunuruz.

İLKEL ZİHNİYET KONUSUNDA ANLAŞMAZLIK

Başka kültürlerde zaman, yöre, birbirine benzetiş deneyimi ve renk sınıflandırmaları gibi temel psikolojik kategoriler olarak değişik kuralların gelişebileceğini gördük. Bu bizi, öylesine değişik kurallara sahip ilkellerin zihinlerinin batı uygarlığı halklarından farklı mı işlediği gibi tartışmalı bir sorunun göbeğine getirir.

Bu bize, kuralların çok ayırımlığını (diversity) ağırlıkla önemsemiş olmak dolayısıyla, doğmuş olabilecek bir yanlış anlaşılmayı düzeltme olanağını verir. Toplumsal kurallar mutlaklıklar değildirler. Bunlar kişiler arasındaki fiili ilişkilerin sürmesiyle gelişir. Kuralların oluşması bireylerin gereksinmelerini doyurmak için uğraşılarındaki ilişkilerin ve bireylerin «ben», veya «biz» olarak kabul ettiklerinin gerçekleştirilmesini öngörür. «Ben» kendini grubu yoluyla «biz» ile özdeş tutarak kimlik bulur. Böylece o kuralların doğuşuna başlangıçta neden olan durumun yapısındaki önemli değişimlerle kurallar değişebilir ve de nitekim zamanla değişirler. Bize göre zihniyetlerdeki farklar kurallardaki farkları açığa vurur ve şimdiki bilgimizin verdiği tavıra göre, diğer toplumsal gruplarca edinilmiş öneriler saçma ve gerçekle bir ilişkisi olmasa bile aynı psikolojik ilkelerin yaptığı işlevi gösterir.

Levy-Bruhl'un ilkel zihniyeti «mantık öncesi» olarak adlandırarak ilkellerin aklının işleyişiyle uygarınki arasında yaptığı kesin iki paralel mantıksal alt dizge (dichotomy) bu psikolojik hususu tamamen atlamıştır. İlkeller sosyolojisi alanında çalışanlardan ödünç aldığı çok sayıdaki materyale dayanarak Levy-Bruhl[15] «ilkellerin» doğal ve hayat için gerekli doğal oluşumlar konusundaki kavramlarının gizemsel ve büyüsel olduğunu göstermeye çalışır. Örneğin, ilkelin av sırasındaki başarı veya başarısızlığının veya her türlü

15 Örneğin, Bk. Levy-Bruhl'un *Primitive Mentality* (İngilizce Çevirisi, 1923). The Macmillan Company, New York.

hastalık veya felâketin doğal nedenlerde değil, ama herşeye-kadir büyü güçlerinin sonuçlarında aradığı biçiminde görülür. Dinsel inanç tasarımına (scheme) göre sınıflandırılmış iki hayvanın birbirine «gizemsel katılışa» göre bağlı olmasıyla hayvanların özdeş olduğu kabul edilir, böylece birine etkide bulunan öbürünü de etkiler.

Bir zihin belli önerilerden kalkarak bu varsayımlara uygun sonuçlara varabiliyorsa, o zihin mantıklı olarak çalışabiliyordur. İlkel insanın yaptığı tamamen budur. Eğer ilkel bir toplumdaki birtakım kurallara göre *a* ve *b*, büyü veya gizemsel bileşim yoluyla veya toplumda sahip olabilecekleri herhangi bir kavramla tıpkı olarak sınıflandırılmışlarsa, o zaman, a, aynı zamanda hem a, hem de b olabilir. Buna göre «ilkel akıl» için mantık öncesi bir düzeyde çalışıyor dememeli, mantıklı olarak işliyor ve kurallarının varsayımlarına göre de doğrudur demeliyiz. Başka bir deyişle kendi toplumunda var olan birtakım kuralların ilişkilerine göre bu, «ilkel» toplumların mütevazi bir üyesinin zihinsel işleyişinde ve yaşama uğraşılarının düzenlenmesinde bizimkinden farklı değildir. Levy-Bruhl'un «mantıklı» ve «mantık öncesi» ayırımı ilkel toplumların ve uygar toplumların genel nüfuslarının bir tanımlanması değildir. Onun bütünlük özelliği taşıyan tartışması, onun çağında varolan mantık ve bilimsel ilkeler açısından ilkel toplumlardaki *önermelerin* araştırılmasıdır; ve buna göre onun araştırması eksiksiz olarak ilkel insanların zihni işleyişlerinin doğal yapısını değil, onların fiziksel ve biyolojik yasalar konusundaki *cehaletini* gösterir.

Rivers'ın bu konu ile ilgili sözleri çok yerindedir:

> *(Malenezyalıların) içlerinden birinin diğer insanların zihinsel süreçlerini anlamak isteğiyle içinin yandığını, durumu araştırmak üzere bu adalara doğru (Britanya Adaları'na) yola koyulduğunu düşünelim. Kendi topluluğunda akrabalık ilişkilerinin aşırı önemi, onun bizim psikolojimizi anlamak için, doğal olarak, en iyi yolun özellikle bizim akrabalık düzenimizi bilmek olduğuna karar vermeğe götürecektir. Kısa zamanda, kullandığımız akrabalık ilişkisi terimlerinin umutsuz derecede karışık ve kesin olmadıklarını görecektir. Onun büyük bir dikkatle ayırtettiği, amca ve teyze gibi terimlerin belirttikleri anlamların altında topladığımız ilişkiler bulunduğunu görecektir. Yeğen terimini çoğu kez yalnızca kendi kuşağımızdan olanlar için değil, kendimizden yaşlı ve genç kuşaklar için de kullandığımızı bulacak ve neredeyse anlaşılamayan bir düşünce savrukluğunun kurbanı olduğumuzu görerek bizim çelişkiler yasasına tabi olmadığımızı ama aynı ve farklı kuşaklardakilerin buna tabi olabileceğine inandığımız izlenimine kapılacaktır. Ülkesine dönecek ve hemşerilerine İngiliz halkının maddî kültürünün parlaklığına karşılık birçok bakımdan ciddi biçimde zihinsel yeteneksizlik belirtileri gösterdiğini; İngilizlerin zarif evlerine, kentlerine, trenlerine ve gemilerine, konuşan makina-*

larına ve uçan makinalarına karşılık çok korkunç bir düşünce karışıklığının kurbanı olduğunu ilân edecektir. Yerli Felsefe Derneği'nin bir toplantısında maddî kültürün çok-ilerlemesinin düşünce sürecini bozduğu görüşünü ileri sürecek ve bu duruma uygun düşen mantık ötesi (post-logical) teriminin kullanılmasını ortaya atacaktır[16].

Doğal olarak herhangi bir toplumda bireysel farklılıklar olduğu gibi, bireysel mizaç ve zekâ farklılıkları ve diğer psikolojik kişilikler vardır; ama bu, ilkeller arasındaki «mantık öncesi» aşamanın sınırları ötesine geçen seçkin bir grup, zeki bir azınlık, eylem adamlarına karşı düşünürlerin çıkması gibi değil. tersine, herhangi bir ilkel grubun herhangi bir «iyi» ve «sadık» üyesi o toplumdaki mevcut önermeler ve kurallardan «doğru» sonuçlar çıkartabildiği ve bunlara göre davranabildiği sürece -o yerleşik önermeler ne olursa olsun- şimdiki bilgi gövdeselliği içerisinde sistematikleştirilen fiziksel ve biyolojik yasalara uygun olsun veya olmasın, eksiksiz biçimde iyi mantıksal zihniyete sahiptir.

İLKEL ZİHNİYET VE BİREYSEL FARKLAR

Derin izlenimler bırakan Radin'in, *Filozof Olarak İlkel İnsan* adlı kitabında Lévy-Bruhl'un «mantık öncesi» ve «mantıklı» olarak «ilkel» ve «uygar» zihniyetlerin işlevini ayırdedişine karşı tepki gösterisiyle ilgili değerli, zengin gözlemleri doğrudur, ancak bu gözlemlemelerin geliştirilişi, örneğin, konunun istatistiksel bir konu olarak görülerek basitleştirilmesi gücünden büyük ölçüde yitirmesine yol açmıştır. Radin ilkeller arasında düşünen bir azınlığın varolduğunu etkili bir biçimde gösterir; bunlar büyü gücünden kuşku duyan, toplumlarında yerleşik bazı varsayımların çelişkilerini görebilen kısacası, kendileri için nesneleri resmetmeğe çalışan kişilerdir.

Bizim aramızdan bazılarının yaptığı gibi, ilkel de kendi kurallarından kuşku duyabilir. Radin tarafından anlatılan somut ve ilgi çekici bir olayı verelim[17]:

«Winnebagolar arasında anlatıldığına göre Winnebagoların en korkunç tanrılarının güçlerini kuşku ile karşılayan bir adam varmış. Açıkça bir asiymiş. 'Niye' diyormuş, 'Hastalık-Verene her zaman adaklar adayıp şölenler çekiyoruz? Size ne iyiliği dokundu? Eğer ona rastlayacak olursam onu yeryüzünden kovacağım. Size

16 Rivers, W.H.R., *Psychology and Ethnology*, Harcourt, Brace and Company, Inc., New York, 1926, 44-45.

17 Radin, P., *Primitive Man as Philosopher*, D., Appleton-Century Company, Inc., New York, 1927, 375-6.

verebileceği tek şey hastalıktır.' Zaman geçmiş, ama o yılın güzünde, üzerine doğru gelen, Hastalık-Veren olarak tanınan ve korkulan adamla karşılaşmış. 'Hastalık-Veren' sırrını açarak kendini tanıtmış, kuşkucu adama, savurduğu tehdidi yerine getirebileceğine hâlâ inanıp inanmadığını sormuş. Adam meydan okurcasına evet diye karşılık vermiş. Bunun üzerine Hastalık-Veren ölüm saçan parmağını adama, dosdoğru adamın kalbine doğrulmuş ama adam kılını kıpırdatmamış» Bu olaydan sonra tanrının tamamen değerini yitirdiğini görüyoruz. Hastalık-Veren, halka görevini yapamadığını söylemesi için adamdan en azından kısa bir süre için ölmesini ister!

Bu kadar ilkel bir toplumda büyüsel uygulamaların etkisizliği görüldüğü vakit zeki kimselerin takındıkları kuşkucu tutumu göstermeye yeterlidir. Ama birkaç kuşkucuya karşılık, toplumda karşılaştıkları kurallardan kuşku duymayan, bunları kuşaktan kuşağa yayan yüzlerce kişi vardır. Herhangi bir toplumdaki sadık üyelerin alışılmış yolundan gidenleri kapsayan bu insanlar veya «iyi vatandaşlar», «mantık öncesi» düzeyde midirler? Radin küçük bir azınlıkta kalan düşünürlerden söz ettiğini ağırlıklı bir biçimde belirtmektedir. Topluluğun geriye kalan ortalama vatandaşları konusunda kayda değer birşey yok mudur? Birkaç düşünüre karşılık halkın büyük bir çoğunluğunun Hastalık-Veren'e veya büyülere inanarak toplumlarındaki bazı kuralların çelişikliğini görmeyerek çelişmezlik ilkesine karşı gelmeleri, Radin'i gerçekten eleştirilere açık tutmaktadır. Bu çoğunluğa dayanarak ilkellerdeki «mantık öncesi» dönemden uygun bir biçimde sözedebiliriz. Gerçeğin bu özelliğiyle, sorun hiç de istatistiksel değildir. Toplumlarda varolan önerilere (normlara) uygun sonuçlara vardıkları sürece çoğunluktaki bu kişilerin zihinlerinin mantıklı işlev görme yeteneği vardır. Ve genellikle zihinleri böyle işlev görür.

BİREY KARŞISINDA TOPLUMSAL YAKLAŞIMLAR İKİLEMİ

Bu bölümü kapatmadan önce önemli bir yöntem sorunu ile yüzleşmeliyiz. «Toplumsal kuralları» değerler ve görenekler-gelenekler gibi kültürel ürünleri kapsayan, rahatlıkla ifade edilen bir terim olarak kullanıyoruz. Buna benzeyen karmaşık sorunların psikolojisi ile uğraşmak için ne tür bir yöntem kullanmalıyız?

Geçen dönemlerin duyusalcılıkçı (sensationistic) psikolojisi, toplumsal kurallar veya değerler psikolojisine yaklaşamaz, hatta yaklaşmazdı, çünkü, değerler anlamlıdır. Anlamlarla uğraşmak psikolojik bir zındıklık olurdu. Titchener özellikle bu görüşe ağırlık vermiştir[18]. Ne zaman bir anlam ortaya çıksa, insanlar günlük hayat-

18 Örneğin, en son olarak, yazarın ölümünden sonra yayınlanmış eseri Systematic Psychology: Prolegomena'ya bakınız (1929). Titchener şu sonuca var-

larını, duyusallıklar gibi, yapay soyutlamalarla değil, ama anlamlı ilişkilerle yürüttükleri için nitekim bu gibi anlamlar pek sık çıkardı ve hemen psikoloğun çöp sepetine atılırdı. Ama gelişmenin gidişi, duyusalcılıkçı (sensationistic) psikologların on yıl öncesine kadar çöp sepetine attıkları psikolojik malzemenin gerçekte ölü olmadığını kanıtladı.

Bununla birlikte, başka kanıda olan yazarlara dönelim. Değerler sorunu ile uğraşan yazarların arasında, filozoflara ek olarak, Alman kültür psikolojisinde bulunan tipteki psikologlar ve sosyologlar vardır *(Geisteswissenschaftliche Psychologie)*. Buradaki tartışmamız kültürel psikologlar, özellikle Spranger, tarafından yapılan mantıksal olarak iki alt dizge (dichotomy) kurmakla sınırlandırılmıştır. Spranger'e göre iki tür psikoloji vardır: doğal bilim psikolojisi ve kültürel psikoloji. Doğal bilim psikolojisi deneysel ve analitiktir (atomistik); kültürel psikoloji «*sezgiye dayanır*» *ve sentetiktir (tüm yapılar* itibarıyladır). Özne-nesne ilişkisi bakımından değer sorununa karıştığında, doğal bilim (deneysel) psikolojisi hiçbir katkıda bulunamaz; deneysel psikolojinin uğraştığı duyusal izlenimlerin toplamından değerlerin anlamlılığı elde edilemez. Değerler psikolojisiyle uğraşabilmek için «kültürel psikolojinin «sezgiye dayanan» (verstehende) yaklaşımına dayanmalıyız. Görüldüğü üzere Spranger'in «psikolojisinde» tam bir ikilemcilik vardır. Duyusal izlenimler ve diğer karşılaştırmalı psikolojik malzemeyle uğraştığımız zaman deneysel yaklaşımı kullanmakta özgür olabiliyoruz; ama tutumlar ve değerlerle uğraşıldığında bu dünyasal düzeyden «sezgiye dayananın» veya kültürel psikolojinin yüce gerçekliğine taşınmalıyız. Elbette bireysel tutumların gelişimine kalıtımsal yaklaşım üst düzeyde yer alan *geisteswissenscaftliche Psychologie*'nin yüce düzeyinin altındadır.

Bu romantik akımın en büyük yanlışı «duyusalcılıkçayı» (sensationnalistic) veya öğeselcilikçeyi (elementaristic), deneysel psikolojinin tamamıyla özdeşleştirilmesi gerçeğinde uzanır. Hergün biraz daha belirlendiği üzere, deneysel psikolojinin Titchener'in, ya da Külpe'nin ilk zamanlarda kullandığı anlamda ille «duyusalcılıkça» olması gerekli değildir. Amerikan işlevci psikologları ve Gestalt psikologları gruplarının himmetiyle gittikçe inandırıcı kanıtlarla deneysel psikolojinin anlamlı durumları etkili bir biçimde konu edilebileceği gösterilmektedir ve bu duyusalcılıkça - olmayan psikoloji geçerli psikoloji olmaktadır. Spranger ve onu izleyenler tara-

---

maktadır: «...İşe başlamadan önce anlamlardan sıyrılmalıdır (bilim adamı) ve işe devam ettiği sürece bunlar uzakta tutulmalıdır. Çıkar-ilgi ilişkisi olmaksızın ve gayrı kişisel, doğanın gerçekleriyle kendini tek vücut ederek; varoluşun yalın dünyasında ilerlerler; ve onun gerçeklerle karşılıklı ilişkiler arası alış-verişi, hem dışı gözlemlemek, hem gözlemlemede iç kurallara uymaktır.» (s. 69-70).

fından geliştirilmiş ikilemciliği ve yaklaşımlarının romantikliğini bir köşeye kaldırmamızda yarar vardır.

Bu, değer sorununun temel sorun olmadığı anlamına gelmez. Tam tersine değerler psikolojisi, toplumsal kurallar başlığı altında topladığımız görenekler, gelenekler, ölçütler ve diğer kültürel sorunun nüvesidir (Bakz. Bölüm VII). Bu soruna bilimsel yaklaşım deneysel olmalıdır ya da deney olanak dışı olduğu zaman veya duruma karışan özel etkenler nedeniyle gözlemleme daha iyi bir yaklaşım olduğu zaman «gözlemsel» olmalıdır.

Hiç kuşkusuz, çocuk toplumsal değerleri veya herhangi diğer kültürel ürünleri doğuştan kendisiyle birlikte getirmez. Bunlar çocuğun doğduğu toplumda ölçütleştirilmiştir. Çocuk bu toplumsal ürünleri kendisinde özümsemiştir, çünkü kuralların ve ölçütlerin etkisine konu olur. Bu bir uyarımlama sorunudur, çünkü herhangi bir bireyde hiçbir şey umarsal (inspiration) olduğu için özümsenmez. Daha belirgin olarak bu, birtakım değerler ve kuralların çocuğun nasıl bir parçası olduğunun kalıtımsal araştırması demektir. Bundan başka bir grup içersindeki kuralların oluşumu ve bu kuralların kişinin grup içersinde bulunmadığı zaman onda direterek kalması durumu vardır. Bunlar ilerdeki bölümlerde belirgin sorunlarımızdır.

YAKIN ZAMANLARDAKİ YÖNELİŞLER

Lewin, Piaget ve öğrencilerinin çalışmalarında, sorunumuz için etkili bir yaklaşıma doğru şimdiden büyük başlangıçlara sahibiz. Lewin ve onun izinde olanlar «umar» düzeyi ve «ego-düzeyi» gibi kavramları sunarak sosyal psikolojiye uzun ömürlü bir katkıda bulunmuşlardır. Piaget'nin çalışmalarında kalıtımsal yaklaşımın en iyi ürünlerine sahibiz. Örneğin, doğal bir ortam içersinde çocuğun özellikle dil gelişmesini izleyerek kendi özel gerçeğine kapanık aşamadan mantıklı aşamaya doğru geçişini izleyerek, nasıl başkalarının «görüş açısını» farkettiğini ve böylece «iletişimsel» mantıklı düşünceyi geliştirdiğini bize göstermiştir. Çünkü, Piaget'nin gösterdiği gibi, *toplumsal olarak* mantıklı kabul edilen, bir durum süresince bir *görüş açısını* tutarlı bir biçimde sürdürmek demektir ve bu *görüş açıları* çocuk için başkalarıyla olan dayanışma sürecinde kurallar olurlar ve toplumca «uygun» olarak kabul edilen yaşta çocuğun belirli sorumluluklar yüklenmesinde rol oynarlar.

ÖZET

İnsanlar toplumsal çevrelerinden kendilerine birtakım kurallar ve ölçütleri kendi içeriklerine indirgerler. Bunları isteyip istemedikleri, gerçeğin bilincinde olup olmadıkları hiç farketmez. Toplumdan topluma kurallar ve ölçütler değişir. Herkes bir yere kadar yöreye-

bağlıdır. Sosyal psikoloğun bu genel kuralda ayrıcalığı yoktur. Bu onun araştırmalarında gerekli görüş açısı bakımından bir engel oluşturur. Sonuçta yalnızca teknik bakımdan eksiksiz çalışmalar, yazarlarının yöreye bağlı oluşlarını yansıtır ve böylece değindikleri sorunlar üzerlerinde kuralsal yargı ilâmlarından öte birşey değildirler. Yöreye bağlı kalmaktan sıyrılmak için sosyal psikolog kendinde derin yer etmiş kurallardan belirli bir «uzaklık» bırakmayı öğrenmelidir.

Aslında yaşamak uğraşımızın düzenli ayarlanma yollarının ölçütleştirilişi ve çevremizdeki dünyanın algılanmasının belirli toplumlarda bizimkinden geniş çapta değişiklik göstermeleri, bu toplumlarda yetişenlerin zihinlerinin temelde bizimkinden farklı çalıştığını kanıtlar demek değildir. Bu farklılıkların nedeni, herşeyden önce, yerleşmiş kurallar veya algı dayanağındaki ayrılıklarda aranmalıdır.

Bu sorunların araştırılmasında bireyi sosyal psikolojiye karşı cephe aldırarak, mantıksal olarak iki alt dizge kuran (dichotomy) çalışmalar ortaya koymak zararlı bir ikilemciliktir. Herhangi geçerli psikolojik bir ilke, yalnız grup içinde bir kişiye veya yalnız onun tüm kültürüne ilişkin olarak uygulanmalıdır.

Piaget, Lewin ve öğrencilerinin çalışmalarında sorunlarımızın çözümünde umut verici olabilecek yaklaşımlar şimdiden görülmektedir.

Bölüm III

PSİKOLOJİK OLAYLARDA ALGI DAYANAĞI

TOPLUM BİLİMLERİNDE PSİKOLOJİKLEŞTİRME

Sorunumuzun toplumsal kuralların psikolojik temeli olduğunu söylemiştik. Bir malın üzerine yapıştırılan etiket gibi «psikolojik» terimi yüzlerce kitap ve dergide insanların ilgi çekici birçok sorunlarına ilişkin olarak kullanılmaktadır. Bir insan sorununa değinen herkes «psikolojikleştirir». «Psikolojikleştirmede» büyüleyici birşey vardır. Ama bununla birlikte «psikolojik» diyerek etiketlemekle psikoloji yapılmaz. «Psikolojik güçler» gibi basmakalıp bir deyiş tarzı hemen herhangi birşeyi haklı göstermekte, açıklamakta kullanılmaktadır. Bu durum sanki doğal birşeymiş gibi sürmektedir. İktisatçılar ve siyaset bilimcileri «insan doğası» konusunda çok konuşurlar. Hemen hemen bu yazarların hepsi kendi özelcelikli tasarımlarına uyan bir «insan doğası» resmi çizer (veya varsayarlar).

Yakın bir geçmişe kadar akademik psikoloji alanında bulunanların çoğunluğu psikolojiyi, kılı kırk yarıp bilinçliliğin ayrıntılarını zorlayarak, incelemeye bağımlı olarak sunmuşlar ve böylelikle «bilimden» gelen tüm anlamlı ve soyut yankıları dışarıda bırakmışlardır. Sonuç olarak salt meslekten olmayanlar psikoloji yoluyla kendileri hakkında birşeyler bulmaya çalıştıkları zaman düş kırıklığına uğramakla kalmadılar; uğraştıkları olayların psikolojik dayanağını bulmak isteyen toplum bilimlerdeki araştırmacılar da bir boşluk duygusuyla bu alandan çekildiler. Sonunda psikolojiyle hiçbir biçimde alış verişte bulunmamaya karar verdiler. Örneğin, birçok sosyolog kendi alanında ilerlemeye çalışarak psikolojiyi, bireyin özel ve üstü kapalı *nüanslarını* incelemeyi amaç edinen bu zihinsel uğraşıyı görmemezliğe geldiler veya psikolojiye hiç başvurmayıp kendi «psikolojikleştirmelerini» yaptılar. Hiç kuşkusuz çoğu kez sosyoloğun veya kültürel antropoloğun psikolojisinde daha somut gerçeklik vardır. Örneğin, Mr. John Smith'in belli bir kilisenin ve belirli bir iş örgütünün üyesi olduğunu öğrenirseniz somut bir duruma olan tepkisini, parlaklığa karşı olan değişik tepkilerinin başlangıcı-

nı, gövdesinde duyduğu yüksek ve alçak basınçları, veya bir saniyenin binde biri kadar zaman içersindeki tepki-zaman aralıklarının süresini bilmenizden genellikle daha iyi tahmin edebilirsiniz. Doğal olarak bu tahminin görgül (empirical) değeri olabilmesine karşılık bilimsel değildir. Ve biz yalnızca bunu kabul etmekle kalmıyor, bilimin herkese herşeyi ifade etmeyebilecek varsayımları ve soyutlamaları yapması gerekir diyerek ısrar ediyoruz. Eğer uzun süre içersinde somut gözlemlemenin daha kesinkes bir deyişini bize verecek bir noktaya gelirlerse, bu kavramlar yasal ve gereklidirler. Psikoloji, sosyal psikolojinin kendini sürdürmesini sağlayacak kavramları verebilmelidir.

Öte yandan, ister sosyoloji veya ister kültürel antropoloji olsun, toplum bilimlerindeki «psikolojikleştirme» doğru somut anlatım ve genellemelerine rağmen psikoloji değildir. Örneğin, bir sosyolog veya kültürel antropolog başka başka kültürlerde yetişmiş bireylerdeki değişmeleri tutarlı bir biçimde gösterebilir. Ama insanın temel zihinsel süreçleri konusundaki gelişi güzel tahminleri bu gibi gözlemlerle desteklemek psikoloji değildir. Eğer bu tür gelişi güzel tahminlerde sağlam bir doğruluk varsa, psikolojinin ana bedeni içersinde deneye veya gözleme dayanarak bunlar er veya geç birleştirilmelidir.

SORUNUMUZUN TEMELİNDEKİ BAZI PSİKOLOJİK VERİLER

Bu çalışma, ısrarla ortaya çıkan pek az sayıdaki doğal oluşumun (phenomena) deneysel psikolojide tekrar ve tekrar keşfedildiği kanısıyla yazılmıştır -ve böylelikle bunlar şu veya bu ekolün malı değildir- kendilerini, sınırlarını genişlettiğimiz sosyal psikolojik sorunlara bırakırlar. Yararlı olarak toplumsal kurallar psikolojimizi, psikolojinin bu temel doğal oluşumlarına dayanarak kurabiliriz.

Tutabileceğimiz en güvenilir yol olarak işe safça bir biçimde başlayalım. Eğer mevcut durumla ilgili yerleşik, çelişkili kurallar varsa, bunlara başka başka kültürlerden iki kişinin taban tabana zıt tepki gösterebileceğini herkes bilir. İki aç adama ızgaradan yeni çıkmış domuz pirzolası sununuz. Aç adamlardan birisi de Müslüman olsun. Onun dini, domuzla ilgili ne varsa ona, bunun iğrenç olduğunu söyler - bu yerleşik bir tabu, bir kuraldır. Diğeri bir hıristiyan olsun, domuz pirzolalarını kapacak ve afiyetle yiyecektir. Birincisi, pirzolalara dokunmamakla kalmayacak, pirzolalara ve böyle pis şeyler yiyen kişiye de tiksinme duyacaktır. Bu yüksek dere-

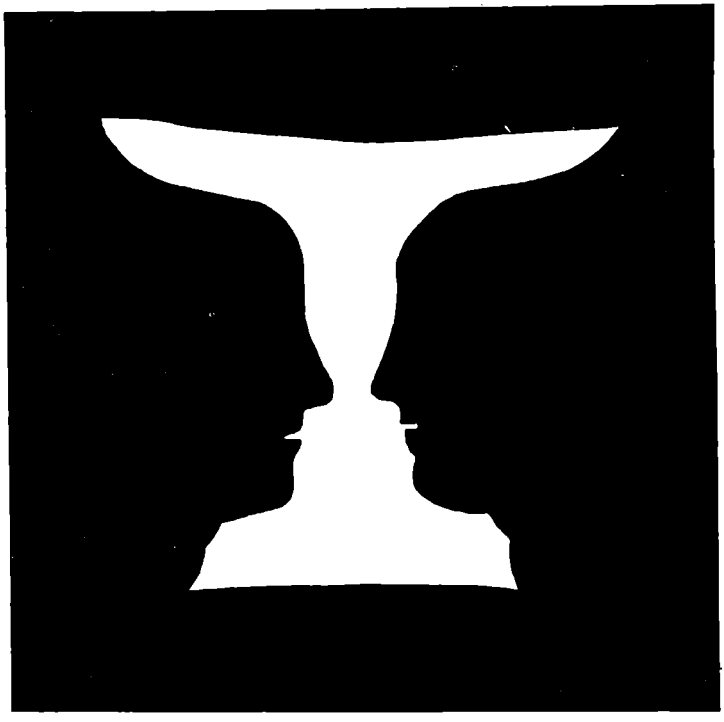
cede karmaşık düzeydeki basit bir psikolojik veriye örnektir. Dış uyarı ve bununla neden olunan deneyim veya bunu izleyen davranış arasında noktası noktasına doğrudan bir korelasyon yoktur. Örneğimiz, son derece karmaşık bir örnekolaydır ve karmaşıklığıyla, başvurduğumuz basit ve temel psikolojik verilerden epeyce uzak kalmış görülebilir. Bu kitap boyunca adım adım köprü kurmaya çalışacağımız boşluk kesinlikle budur.

Fiziksel uyarı, deneyim ve bunun ortaya çıkardığı izleyen davranış arasında noktası noktasına doğrudan bir ilişki yoktur; geniş bir alan içersinde deneyim ve davranış canlının o andaki durumunun bir işlevini verebilir. İki ayak (feet) uzunluğunda ve bir ayak eninde portakal rengiyle kaplı bir karton alınız. Kartonun yarısını kara kâğıtla kaplayınız ve kaplanmamış portakal renkli bölüme, birkaç dakika sürekli olarak bakınız ve sonra kara kabı kaldırınız. Bir süre için kaplanan kesim diğer yanından farklı bir portakal rengi tonunda görünecektir. Aynı gri renk çevresindeki beyaz veya karaya, içersinde veya yanında durduğu genel örüntüye göre daha koyu veya açık görünebilir. Bir melodide, aynı ton tek başına başka ve diğer tonlarla birlikte olduğu vakit, başka etkiler uyandırabilir. Bunun gibi, kendi sınırları içersinde bir ses, bir yük, yalnız kesin fiziksel değerine göre değil, arkaplanı oluşturan sesler veya yüklere göre değerlendirilir.

Bu örneklerde, kendimizi bilinçli olarak o tepkileri elde etmek için hazırlamadan aynı uyarıya karşı değişik tepkiler gösteririz. Bunun tersine, eğer başarılı olabilirsek bu farklı tepkileri ortadan kaldırmak için oldukça güçlü bir biçimde kendimizi zorlamamız gerekir.

Ama umarlarımız ve tutumlarımız gibi uyarı alanının algılanmasını tayin eden önemli hususların yer aldığı örnekolaylar vardır. Bu örnekolaylarda uyarı alanının dışı iyice yapısallaştırılmamıştır. Örneğin, değişik insanlar belirgin bir biçimi olmayan birden fazla görünüm verebilen (müphem) mürekkep lekelerine veya bulutlara baktıklarında değişik biçimler görebilirler. Karanlık bir gecede eski bir mezarlıktan geçerken canlı veya cansız her türlü biçimler görebiliriz.

Psikologlar genellikle, bu konuya işaret etmek için ikinci anlamları bulunan müphem şekiller kullanırlar. Çok kullanılan örneklerden biri olan Şekil I'deki gibi bunlarda ya bir vazo veya iki profil gösteren çizgiler gizli olabilir. Diğer bir resimde solgun yaşlı bir kadın veya şık giyinmiş genç bir kadın görünebilir. Şimdi, birinci resimde hangisini, bunu mu yoksa ötekini mi görmeye hazırlanmamıza bağlı olarak, önce ya bir vazo ya da iki profil göreceksiniz. Bu içinde yaşlı veya genç kadın olan iki resim için de doğrudur. Genellikle ya birini, ya öbürünü görürsünüz. Şekiller birbirlerine karışmazlar. Gördüğünüz vazo veya profiller, yaşlı veya genç

Şekil 1. — Bir vazo gördüğümüz zaman, arta kalan arkaplanı oluşturmak üzere, vazonun biçimi açıkça kendini gösterir. İki profil gördüğümüzde, yüzlerin hatları önplan içersinde göze çarpar ve profillerle ilgili olmayan taraflar geride kalır. (E. Rubin'den)

kadın hangisiyse, keskin çizgilerle kendini gösterir ve resmin geri kalan kesimi arkaplan olarak kalır. Bunlar ve diğer algısal örnekolayların işaret ettiği gibi dış koşullar iyi ve kesin olarak düzenlenmiş olsun veya olmasın olağan olarak bir düzensizlik değil, biçimler ve diğer kesin «tüm yapıları» deneyimlerimiz. Yukarıdaki açıklamalar çok kabataslak olarak verilmiştir. Ama gelecek bölümde bu konuya döneceğiz. Bunların şöyle geçerken değinilmiş keyfî konular olmadıklarını belirtmeliyiz. Bunlar iç ve dış etkenler arası kendi yasaları olan karşılıklı etkilere dayanır.

Bu dikkate aldığımız konulara göre, belli belirsiz bir uyarma olayında bile uyarıyla bizde uyandırdığı etki arasında noktası noktasına doğrudan bir ilişki olmadığını genelleştirebiliriz. Uyarma her defasında bizde aynı etkiyi yaratmayabilir. Sonuçsal etkiler yalnız ketum bir biçimde yapılan uyarıyla değil, diğer uyarının uyarılar arasındaki yeri ve o anda bizim iç koşullarımızla tayin edilir.

Şimdi bir adım daha ilerliyebiliriz. Değişik kimseler tıpkı uyarı alanının değişik özelliklerine dikkat edebilirler. Bir adam çizgiler ve renklerin daha fazla önemi olduğunu kabul edebilir ve öteki yse

bunları görmezlikten gelebilir. Tepemizde yıldız kümelerinin bulunması yıldız gruplarına bakarak bundan zevk duymak için yeterli değildir. Başkalarının dikkatini çeken yıldız kümelerine bazıları dikkat etmezler; buna göre yapılan gruplandırmalar insandan insana, kültürden kültüre değişir. Her kültürde uyarı alanının farklı yanlarına ağırlık verilir ki, böylece alan tümden farklı yöntemleri olan örgünlük kazanabilsin.

İyi bilinen bir araştırma yolu bize bu ilkenin basit deneysel uygulamasının kanıtlanışını verebilir. Külpe'nin laboratuarında 1900 yıllarında başlatılan ve sunulan uyarının algı üzerindeki *Aufgabe* (iş veya talimatın) etkisini gösteren deneylere başvuruyoruz[1]. Külpe özetle, bu deneylerde matbaada basılmış heceler gibi değişik uyarılar sundu. Bu hecelerin değişik cepheleri veya «boyutları» vardı, örneğin, harflerin *sayısı*, renklerin yerleri veya bu hecelerin meydana getirdiği *tüm örüntüler* gibi. Külpe, Aufgabe (iş veya talimat ç.) ile ağırlık kazanan uyarının aşamaları ve deneyde kullanılan şeyler konusunda kişinin çok daha dikkatli olduğu ve doğru yargılar verdiğini buldu. Deneydeki kişiler kendilerini görmeye hazırladıkları uyarının görünümüne daha tüm ve ayrıntılı olarak dikkat ettiler. Bunun ardından Yokoyama[2] ve Chapman[3], Külpe'nin sonuçlarını doğrulamışlardır. Tüm bu deneyler «kesin olmayan *Aufgabe* altında yapılan tüm işlerin kesin bir talimat altında yapılanlara göre daha düşük etkinlikte olduğunu göstermektedir.»

PSİKOLOJİK SORUNLARA İLİŞKİN OLARAK ALGI DAYANAĞI ÇERÇEVESİ

Sosyal psikoloji için ima edilen bu örnekolaylara, belki de tekyanlı olarak geniş yer verdik. Şimdiye kadar yapmış olduklarımız salt daha yeni bir temel kavramı tanıtmak ve geliştirmek için bir yol hazırlamak olmuştur. Deneyimin daima *ilişkilere* dayanır olduğu görülmektedir. Ortaya hemen bir soru çıkar: Ne tür ilişkiler? Algının deneyimi gösteren bir örnek olarak düşünülmesi, belli bir zamanda işlevsel ilişki içerisindeki iç ve dış uyarı etkenlerinin düzenlenmesi sonucudur[4]. Bu tür işlevsel ilişkiler içersine giren etkenler, aralarında bağımlıdırlar; birbirleri üzerinde etkilidirler ve herhangi bir etkenin özellikleriyle tayin edilirler. Bu anlamda iç ve dış

---

1 Külpe, O., Versuche Über Abstraktion, *Bericht uber den I. Kongress für Experimentelle Psychologie*, 1904, 56-68.

2 Yokoyama için, Bk. Boring, E.G., Attribute and Sensation, *Amer. J. Psychology.*, 1924, Cilt 35, 301-304.

3 Chapman, D.W., Relative Effects of Determinate and Indeterminate Aufgaben, *American J. Psycohol.*, 1932, Cilt 44, 163-174.

4 Köhler, W., *Gestalt Psychology*, Liveright Publishing Corporation, New York, 1929, özellikle 5 nci ve 9 ncu bölümler.

etkenlerin ilişkiye girmeleri işlevsel bir tümlüğü oluşturur diyebiliriz. Bu gibi gerçekliklerin işlevsel tümlüğü deneylerle yeteri kadar gösterilmiştir; örneğin, gri renkte bir parçanın fevkalâdeliği veya bir nesnenin görünüşteki ısı derecesi canlının tepki göstermiş olduğu fevkalâdeliklere ve ısı derecelerinin sınırlarına bağlıdır.

Algılarımızdaki bu ilişkisel tümlük yargılarımızda ve diğer deneyimlerimizdeki kesin algı dayanağı çerçevelerini işe karıştırır. Bu algı dayanağı çerçeveleri deneyimden çıkarılan keyfî bir soyutlama değil, içsel ve dışsal etkenlerden oluşarak işlevsel bir tümlük kazanan her durumun temelli bir kişilikleştirilmesidir. «Yukarıda» dediğimiz vakit aşağıda olan birşeye göre, «yukarıda» demek isteriz.

Algı dayanağı çerçevesinin psikolojide geniş önem taşıyan bir kavram olduğu görülmektedir, çünkü bu kavramla kastedilen veriler hemen hemen deneyimlemenin her alanında kendilerini ısrarla, algıda, yargıda, psikofizikte, bellekte, duyarlılıkta açığa vururlar. Bunu belirlemiş olduğumuz alanımıza kadar getirmeden önce türlü alanlardaki verileri gözden geçirerek bu kavramın akla getirdiklerini kendimiz için açıklığa kavuşturalım.

Duyu Alanında

Duyu alanını izleyen bu gibi verilere herhangi bir genel psikoloji ders kitabında rastlarız. Biri sıcak, biri ılık ve biri soğuk olan üç kabı su ile doldurun. Birkaç dakika için bir elinizi sıcak suya, diğerini soğuk suya daldırın. Ve sonra her iki elinizi ılık suya daldırın. Bu, aynı derecedeki sudan çıkan el için serin, soğuk sudan çıkan el için ise ılıktır. Soğuğa ilişkin olarak orta derecedeki ısı ılık; sıcağa ilişkin olarak aynı derecede serin olarak deneyimlenecektir. Soğuk veya sıcak uyarmalar fizyolojik olarak sıfır veya kayıtsızlık noktasındaki sınırlar içersinde değişmelere neden olmaktadır. Bu veri «uyum» olayının göze çarpıcı uygulamalarından biridir. Bu (Adrian ve diğerleri tarafından incelenen) fizyolojik sürece uygundur. Duyu organları uyarıya ilkin o andaki tüm enerjilerini harcayarak tepki gösterirler. Eğer uyarı sürerse tepkinin gücü azalır. Saniyeler geçtikçe uyarılan organ aynı objektif uyarıya değişik tepki gösterir. Bu süreç içersinde tıpkı uyarı alanı için farklı tepkilerin fizyolojik esasını buluruz. Bu kabaca açıklama bizim tüm örnekolaylarımızın (ve deneyimlerde) altında uzananın fizyolojik süreçler olduğunu gözönüne sermeye yetecektir. Bu ilkeyi akılda tutarak fizyologların bir gün tüm deneyimlerimizin altında uzanan sinirsel dayanakları vereceğini umuyoruz. Ancak o zamana kadar kendi betimleme düzeyimiz için yapacak çok işimiz var. Fizyologların buluşları kendi çalışma düzeyimizde yerleşmiş ilişkileri değiştirmeyecek ama bize verilerimizin sinirsel dinamiğini öğretecek bilgileri vereceklerdir.

Tıpkı ısı derecesiyle uyarılan farklı deneyimleri ima eden ilkenin belirleyeceği gibi, görsel uyarılarla yeni uyum yollarının so-

nuçlarına sahibiz. Aydınlıktan karanlık bir odaya geldiğimizde karanlık yoğun olacaktır; ve karanlıkta bir süre kalınca çalışma lâmbamız çok parlak gözükecektir. Parlak şeylere baktıktan sonra orta tondaki gri bir renk daha koyu ve bunun tersine aynı gri renk, koyu renkli şeylere baktıktan sonra daha az koyu görünecektir. Bunlar «birbirini izleyen zıtlıkların» iyi bilinen örnekolaylarıdır. Benzeri gibi, sürüp giden zıtlık durumlarında gri bir leke kara bir arkaplan *üstünde* daha açık bir renk ve bunun tersi gibi görülür.

Fransız psikoloğu Henri, 1892-1897 yılları arasında cilt üzerinde yer tayin etme dokusunu inceledi. Çalışmalarını önceleri Sorbonne'da 1892-1894'de (Binnet'nin yönetimi altında) ve Leibzig'de 1894'de sürdürdü. Sonuçlar, vücudun belli kesimlerinin mafsallar gibi *algı dayanağı çerçevesi* oluşturduğuna onu ikna etti. Noktalar vücudun kesimlerinden uzaklığa göre mekân kazanmaktadır. Yer tayini yanılgıları, işe karışan algı dayanağı çerçevesinin rolü tanınmadan yorumlanamaz. Kendi sözleriyle, «Hemen hemen her zaman yer tayini yanılgısı deneydeki kimsenin gövdesinde dokunulan noktanın yerinin belirlenmesinde kullanıldığı *algı dayanağı noktaları* yönünde (points de repère) olmaktadır»[5]. Buna ek olarak, deneyde denek olarak bulunan kimsenin cildi üzerindeki bir yeri bir algı dayanağı olarak (point de repère veya Anhalspunkt)[6] kullandığı vakit yanılgıların yönünde *yinelemeye dayanan bir süreklilik* göründü. Göreli ilişkinliğin değiştirilmesiyle yer tayinindeki yanılmaların yönünde de karşılıklı değişme görülür.

Psikofizik'de

Özellikle algı dayanağı çerçevesinin rolünü gözönünde tutan bir örneğini, psikolojinin temel ve inceden inceye ayrıntılarıyla açıklanmış alanda psikofizikte, bir uyarıya tepki olarak nicesel bir süreklilığin bir parçası olan ayırdetme ve değerlendirme psikolojisinde görüyoruz. «Mutlak değerlendirme» veya bir uyarının tahmini olarak saptanışı konusundaki yığınla çalışmalar *psikofizik değerlendirmede ölçüt bir uyarının her karşılaştırması için kullanılmasına, gözlemlemeciye uyarı dizilerindeki her uyarı konusunda bir yargıya varmasını sağlamaya gerek olmadığını göstermektedir. Deneyin birkaç kez yinelenmesinden sonra gözlemlemeciler bir ölçek kurarlar; bir uyarının durumuna, o ölçünün arkaplanına göre yargı verilir.* Wever ve Zener[7] tarafından bildirilen bir örnekolay buna

5 Henri, V., Recherches sur la locatisation des sensations tactiles, *Annèe Psychol.*, 1895, Cilt 2, 168-277. «Presque toujours l'erreur de localisation est commise dans la direction des points de repère que le subjet a employés pour localiser le contact».

6 Henri, V., Über die Lokalisation des Tastempfindungen: Reuther, Berlin, 1897, 37-38.

7 Weber, E.G., and Zener, E., Method of Absolute Judgement in Psychophysics, Psychol. Rev., 1928, Cilt 35, Sayı 6, 475.

uygundur. «Mutlak yargı» veya tek uyarı yöntemini kullanarak gözlemlemeciye «hafif» birtakım ağırlıklar verdiler (84, 88, 92, 96 ve 100 gram); bu dizideki ağırlıklar deneydeki gözlemlemeciler için «yerleşik» bir ölçü olduktan sonra Wever ve Zener ansızın «ağır» bir dizi verdiler (92, 96, 100, 104 ve 108 gram). «Birinci dizinin ikinci dizideki yargılara etkisi 20 veya 25 inci kereler için açık bir biçimde belliydi. Örneğin, «ağır» denilen yargılar, dört veya beşinci kerelerde tüm uyarılardan daha fazlaydı; bununla birlikte bu noktadan sonra yargılar ikinci uyarı dizisine uyan bir yeniden dağılım gösterdi. Diğer bir deyişle, (örneğin 96 gramlık) bir uyarı için (84-100 gramlık) «hafif» dizi algı dayanağı çerçevesi olduğu zaman, uyarı ağır olarak deneyimlenmekte, ama aynı uyarı 96 gramlık ağır diziyle ilişkili olduğu zaman hafif olarak deneyimlenmiş olmaktadır.

Yargıda

Deneklerden kendi seçimlerine göre birtakım resimleri düzenlemeleri istenen bir deneyde, Wells, genel ilkenin işlemekte olduğunu buldu. Wells, «Eğer A ve B seçim sırasına göre 10 müzik parçasını sıraya koyacak olsalar, düzenleme her bireyin kendi ölçütlerine göre merkezileşecek, ama eğer A, B, C, D, v.b. gittikçe artan on ağırlığa göre sıralanacak olursa, kuramsal olarak düzen hep ortak bir ölçütte, ağırlığın nesnel sırasına göre merkezileşecektir»[8], diye yorumlamaktadır.

Bunun gibi, Hollingworth, nesne boylarının karşılaştırmasında bir orta değerin yerleşmiş olmasına dayanan karşılaştırmalı sonuçlar buldu. «Duyusal ayırdetme konusundaki deneyde dizilerin ortalama değerini kendimize uydurarak, tüm diğer değerleri buna benzer bir duruma getirmeyi ve ortalamayı aşağı yukarı bir dereceye kadar diğerlerinin yerine koymayı umduk»[9].

Algıda

Gestalt psikologları çok sayıda «bir noktaya bağlı kalma» (Verankerung) olaylarını vermektedirler. Örgütlenmiş bir yapının içindeki bir parçanın üyelik-özelliği üzerinde ısrar ederler. Böylece Wertheimer, bir çizginin yüzey ve dikey olarak deneyimlenmesinin uyarı alanındaki diğer şeylerin durumuna göre olduğunu göstermiştir; eğer gözlemlemecinin görüş alanı bir ayna aracılığıyla nesnel olarak eğikleştirilmişse, bunun gibi nesnel olarak eğikleştirilmiş bir

8 Wells, F.L., On the variability of Individual Judgement, *Essays Philosophical and Psychological in Honer of William James*, Columbia Üniversitesi'ndeki meslektaşları tarafından, Longmans, Green and Company, New York, 1908, 152.

9 Hollingworth, H.L., *Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods, 1910*, Cilt 7, 468.

çizginin düzey olarak görünme eğilimi göstererek birşeyin pozisyonunun alanın tüm düzenine ilişkin olarak algılandığına işaret etmektedir[10]. Koffka «üyelik-özelliği» anlayışı (bir noktaya çapalamak-demirlemek) *Verankerungspunkte* ve biçim için arkaplanın önemi üzerinde özel bir sorunsal ortaya koymuştur. «...Tüm bunlar tek başına kesin bir pozisyonun salt durağan bir mekânsal düzeyde varolur demektir. Eğer böyle bir düzeyin oluşması için gereken koşullar yoksa, yer tayini artık nasıl olanak dışıysa, bu düzey durağanlığını yitirdikçe, içersindeki algı dayanağı noktası da aynı biçimde sabitliğini yitirir»[11]. (*Biçime* ilişkin olarak) *zemin*i şöyle tartışmaktadır:

«...Arkaplanın çok önemli bir işlevi vardır; biçimin üzerinde göründüğü genel bir düzey (niveau) olarak hizmet eder. O zaman biçim ve arkaplan bir yapıyı oluşturur ve sonuç olarak biçim arkaplandan bağımsız olamaz. Tersine, şeklin niteliği, üzerinde göründüğü genel düzey ile önemli derecede tayin edilmelidir. Moda ve stil gibi kültürel ürünlerde gözlemlendiği gibi bu bir evrensel gerçekliktir. Zarif olmakla kalmayan, göze güzel gelen bir giysi, neredeyse güzellik muskası olan birşey, modası geçtikten sonra hoş görülemiyecek bir duruma gelebilir»[12].

İlk önce Rubin'in üzerinde yoğunlukla çalışmış olduğu ve Gestalt psikologları tarafından çok önem verilen bu verisel gerçek, biçim ve arkaplan arasındaki ilişkiyi önerir. Uyarı alanında bir parça biçim olarak örgütlenmiş ve kesin olarak sınırları veya dış hatları ile ayrılmıştır ve belirli bir dış görünüm ve biçim ile göze çarpar; artakalan biçimin üzerinde göründüğü bir arkaplanı oluşturur. Sayfa 39 da sunulan resim bu hususun iyi bir örneğidir. Kişi bunun içersinde bir vazo gördüğü zaman biçim kendi dış çizgileri ile kendini gösterir; öte yanda birbirine bakan iki yüz göründüğü vakit, vazonun dış hatları arkaplana kayar ve yüzler önplana çıkarak profillerin kendine özgü çizgilerini ortaya koyar.

Uyarı alanının biçim ve arkaplan olarak yine ortaya çıkışının girişimini basit bir toplumsal düzeye bağlı kalınarak biçim ile örneğimizdeki şekilde de gösterilmiş olduğu gibi, bu satırların yazarı tarafından deneysel olarak gösterilmiştir. Bu deneyde başka bir odada konuşulan konunun hoparlörle duyulabileceği bir odada denekler oturtuldu. Aşağı yukarı aynı uzunlukta ve konudaki iki öykü bir anda okundu. Öykülerden biri hoparlörlerden işitildi ve diğeri deneklere aynı odada bulunan bir konuşmacı tarafından okundu. Öyküler okunduktan sonra deneklerden iki öyküden ne anımsıyabiliyorlarsa yazmaları istendi. Sonuç, kulaklarına bir arada gelen iki öykünün ka-

10 Wertheimer, M., *Drei Ahhondlungen zur Gestalt-theorie, Philosophische Akademie,* Erlangen, 1925, 93-99.

11 Koffka, K., Perception: An Introduction to Gestalt-theorie, *Psychol. Bull.*, 1922, 570.

12 *İbid.*, 566.

rıştırılması değil, bildirilen örnekolayların büyük bir kesiminde tek bir öyküyü seçerek sonuna kadar anlamlı bir tarzda işittiklerini izledikleriydi. Bu sonuçlar iki öykünün, kulağa aynı anda sunulduğu zaman anlamlı tek birisi seçilmekte ve sürekli bir tümlük oluşturacak biçimde izlenmektedir; bu çalışmamızda aşağı yukarı rahatsız edici birşey olarak yer almış olan diğer öykü arkaplanı oluşturur. Şimdiki amaçlarımız bakımından hangi öykünün, konuşmacınınki mi, yoksa hoparlörde okunanın mı daha çok seçilmiş olduğu önemli değildir. Yukarıda bildirilen sonuçların doğrulukları daha sonra G. Houghton'ın deneyleriyle kanıtlanmıştır[13].

Bununla birlikte biçim ve arkaplan bağımsız değildirler; herbiri diğerinin özellikleri üzerinde etkilidir. Bir toplulukta bir arkadaş ile konuşmaya dalmış ve doğrudan doğruya salt arkadaşınızın yüzüne ve sözlerine dikkat ediyor olabilirsiniz. Ancak, arkaplanın düzeni, grubun neşeliliği veya ciddiyeti, çevrenizdeki arkaplanın sessizliği veya gürültüsü, arkadaşınızda birbirinize dalmanıza rağmen, sizin ve arkadaşınızın üzerinde bir etki yapacaktır. Koffka'nın sözleriyle «arkaplan» biçimin üzerinde göründüğü bir genel düzey (niveau) gibidir.

Arkaplan toplumsal psikolojide özellikle önemlidir. Toplumsal kolaylıkları artırma üzerine yapılan çalışmalar eğer biçim ile arkaplan arasındaki üstü kapalı duyarlı ilişki dikkate alınsaydı daha çok anlam kazanırdı. Örneğin iki kişi genel bir yerde konuşurlarken, konuşmaları ve davranışları «atmosferin» tüm özellikleriyle hafifçe etkilenir.

Bir süre önceki bir makalesinde Lewin, («zemine») ki, bunun en önemli bölümü bir kimsenin bağlı olduğu toplumsal gruptur ve bundaki demirleme eğiliminin gücünü gösterir. Kişinin yerine getirdiği her davranışın belirli bir «arkaplana» sahip bulunduğunu ve bununla tayin edildiğini gösterir[14].

Bellekte

Algı dayanağı çerçevelerinin bellekte rol oynadığı bölüme geçiyoruz. Geçmişteki bir olayı anımsamak veya geçmişteki birşeyi bellek içersinde belirlemek için algı dayanağı çerçeveleri kullanırız. Geçen yüzyılın bitiminden önce Ribot şu gözlemlemede bulunmuştur: «...Nasıl bir yer sabit bir noktaya göre tayin edilirse, zaman içersinde bu, şimdiki zamana göre olur»[15]. Görüşünü açıklamak için

---

13 Bu deneyler H. Cantril ve G.W. Allport'un the *Psychology of Radio*'sunda verilmiştir. Harper and Brothers New York, 1935, 150.

14 Lewin, K., Pycho-sociological Problems of a Minority Group, *Character and Personality*, Mart, 1935, Cilt 3, Sayı 3.

15 Ribot, T., *Diseases of Memory*, Appleton, London, 1893, 60.

gözlemlemeye dayanan görgül bir örnek vererek kavramı açıklığa kavuşturmayı sürdürür. «Bu algı dayanağı noktaları bilinçlilik durumlarıdır. Yoğunluklarıyla unutulmayı yenerler ya da karmaşıklıklarıyla birçok ilişkiyi muhafaza edecek ve canlandırma şansını artıracak bir doğaya sahiptirler. Bunlar keyfî olarak seçilmiş değildirler; kendilerini bize zorla kabul ettirirler»[16]. Anımsamak olayında algı dayanağı çerçeveleri toplumsal olabilirler. Böylece Ribot sözüne devam eder: «Bu algı dayanağı noktaları, hayatımızı oluşturan olaylara karşılıklı uyarlığı bulunan herbirimiz için farklı dizilerdeki biçimleri alırlar; günlük uğraşlar, evce olaylar, mesleksel çalışmalar, bilimsel araştırmalar gibi bir sıra izleyen şeylerin sayısı, kişinin hayatı değişikliğe uğradıkça artar[17].

Halbwachs bu kavramı özenli tartışmalar ile toplumsal alanın sınırlarına kadar genişletir[18]. Göze çarpıcı nitelikteki bir örnek Bailett tarafından bildirilmektedir. Güney Afrika'nın Zulu kabilesi kökenli bir Swazi heyeti Londra'yı ziyaret eder. Heyet geri geldiğinde Swaziland'de yerleşmiş Britanyalılar arasında yerli grubun İngiltere ziyaretinden belleklerinde kalan başlıca şeyler konusunda doğal olarak biraz merak vardır. Swazi şeflerinin anılarında çok sağlam ve renkli bir şekilde kalan tek şey İngiliz polisinin yol trafiğini el kaldırarak düzenleme sahnesiydi. Bu bağlantıyla, Barlett, ima edilenleri açıklığa kavuşturmak için bir soru ortaya atmaktadır:

> «*Bu kadar basit bir davranış neden bu kadar derin bir iz bıraksın? Pek doğal olarak bunun yalnız bir gücün sembolü olması bakımından değil. Avrupalı aklı için - önemli sayılan çok daha göze çarpıcı güç sembolleri görülmüş ve pratik amaçlar bakımından unutulmuştur. Swazili kendinden olanı veya konuğunu elini kaldırarak selâmlar. İşte o olay, yabancı bir ülkede dostlukla birlikte ılık, alışılmış ve sonuçları ile de büyüleyen bir jestti. Bu davranış, kendilerinin* iyice yerleşik toplumsal çerçevelerine *en uygun gelen şeyler arasında gördükleri sınırlı birkaç şeydi ve böylece ansızın iz bırakan bir sonuç sağlamış oldu*»[19].

Duygululukta

Beebe-Center duygululuğa dayanan yargıların göreselliğine dikkat çeken bir örnekolay ile bildirmektedir[20]. Gözlemleyenlerin ikişer ikişer verilen uyarılar hakkında yargılarda bulunmaları gerekiyordu. Her çift uyarı olayında salt hangi uyarının *daha hoş olduğunu* değil, her birinin hoş mu, umursanmaz mı, ya da nahoş olup ol-

16 *İbid.*, 50.

17 *İbid.*, 52.

18 Halbwacks, M., *Les Cadres Sociaux de la mémorie*, Librairie Félix, Alcon, 1925.

19 Barlett, F.C., den, *Remembering; a Study in experimental and Social Psychology*. 1932, 243, Macmillan Yayınevi'nin izni ile.

20 Beebe-Center, J., *Pleasantness and Unpleasantness*, D. Van Nostrand and Company, İnc., New York, 1932, 6-7.

madığını ifade etmeleri istenmişti. Bir gözlemlemeci her iki uyarının da umursanmaz olduğunu ama birinin diğerinden daha hoş olduğunu söyledi. Gerçek bir «mantıksızlık» örneğini veren bu durumda aynı uyarı aynı zamanda hem umursanmazca karşılanıyor, hem de hoş oluyordu. Deneyci bu örnekolaya daha daha fazla ağırlık vererek araştırdı. Deneydeki gözlemlemecinin bir ölçek görünümlediğini buldu. En üstteki kesim hoşluğu, orta kesim *(orta nokta değil)* umursamazlığı ve aşağısı nahoşluğu temsil ediyordu. Gözlemlemeci iki uyarıyı ortaya alarak sıralaması içersinde yer verdi ve buna göre «umursanmaz» sıralaması içersinde bulunan bir uyarı yukarıda, yani hoşluk sıralamasına daha yakındı ve buna göre daha hoş olarak bildirilmişti. Böylece «mantıksız» *üye-kişilik* örnekolayı eksiksiz bir doğallık kazanmıştı. Ölçeğin *tümüne ilişkin olarak* ikisi de umursanmaz iken, birbiriyle ilişkin olarak biri daha hoştu. Eğer algı dayanak çerçeveleri dikkate alınırsa, mantık iyi görünmektedir. Bu ilişkiye dayanan sonuç yalnız birkaç bireysel duygululuk olayına bağlı kalmış değildir. «Haz çatışması,» (belirli bir uyarının hoşluğu veya nahoşluğu, bu uyarının önünde gelen ve giden sık aralıklardaki diğer uyarıların hoşluğu veya nahoşluğuna bağımlıdır); haz çatışmasının kapsamındaki tüm veriler için geçerlidir.

Kişilikte

Başarı veya başarısızlık deneyimi uyandıran durumlar üzerindeki bir süre önceki araştırmalar, algı dayanağı çerçevesi kavramının bizim toplumsal kurallar sorunumuzun düzeyine doğru yaklaştırılarak uzatılmasını gerektirmektedir. Hoppe'un[21] çalışması ve Frank'ın[22] daha nicesel araştırmaları bir işte ortaya konulan çalışma düzeyinin başarılı veya başarısız olarak deneyimlenmesinin kesin olarak beceriklilik derecesiyle değil, kişinin belirli bir işteki (Anspruchsniveau) umar düzeyini tesbit eden belirli bir ölçüye bağlı olduğunu göstermektedir. Eğer o düzeyi aşarsa sonuç başarı olarak kabul edilmektedir; bu düzeye erişilmediği zaman başarısızlık başlar. Burada ölçütlerini yüksek tutmuş bir kimsenin başarılarına rağmen kendisini başarısız olarak kabul ettiği, bir gözlemlemeyle desteklenen deneysel kanıtlanışını buluyoruz. Ego düzeyi onun amaçlarını ve umarlarının genel yapısını yansıtmakta «tek bir işin ötesine uzanmakta ve umar düzeyinin aşağı veya yukarı doğru oynamasına neden olmaktadır». Olağanlıkla, kişi geçmişte, bilinen bir

---

21 Hoppe, N.F., *Erfolg und Miserfolg, Psychol, Forschung,* 1930, 14, 1-62.

22 Frank, J.D., Individual Differences in Certain Aspects of the Level of Aspiration, *American J. Psychol.,* Şubat, 1935, 119-128.

işde yeterliliğini bildiği için umar düzeyi ortaya konulan çalışma düzeyine aşağı yukarı yaklaşır. Ama bu durum hepimiz için öylesine değerli olan egoya ilişkin olduğu zaman, bu yeni etken tüm herşey üzerinde bir üstünlük kazanır ve umar düzeyi ego düzeyiyle ayarlanır. Kendimize verdiğimiz değer söz konusu olduğu zaman ego düzeyi her ne pahasına olursa olsun, yüksek tutulur. Bu konu üzerinde Bölüm XI de daha çok duracağız.

SONUÇ VE SORUNUMUZ İÇİN İMA ETTİKLERİ

Gözden geçirdiğimiz konularda genel bir doğal oluşum göze çarpmaktadır. Algı dayanağı çerçevesi psikolojinin birçok ya da tüm belli başlı alanlarında söz konusudur: duyu izlenimine dayanan doğal oluşumlarda, algıda, duygululukta, bellekte v.b. gibi belki de genel bir psikolojik doğal oluşumdur. Bu kavramı putlaştırmamak için, algı dayanağı çerçevesinin bağımsız ve tüm psikolojik süreçlere zorla sokulan bir yabancı öğeyi ima etmediğini aklımızdan çıkarmamalıyız. Bu kavram tüm içsel ve dışsal uyarı alanını içerisine alarak işlevsel bir bütünlük ortaya çıkaran bazı önemli etkenleri göstermek için kullanılır. Diğer bir deyişle, algı dayanağı çerçevesi, etrafında tüm sürecin örgütlendiği etkenlerden, çerçevesi işlevsel olarak ilişkili, tüm sürecin çevresinde örgütlenmiş iç içe bağımlı etkenler arasındakilerden bazısının önemini gösterir.

Bu kitabın genel konusu bireyin hayat öyküsünün gidişi ve bunun sonucu olarak içersinde bireyle özümsenen çevresindeki toplumsal dünya ile olan ilişkilerin bir sonucu olan toplumsal kurallar, görenekler, değerler v.d. dir. Kişinin içeriğine katılan toplumsal kurallar, diğer etkenler olarak işe karışırlar ve böylece bir kimsenin deneyimini ve bunun gözle görülen durumlardaki davranışını egemenliği altına alır veya değiştirir (bkz. Bölüm VII ve IX). Etnoloji veya kültürel antropolojinin alan araştırmacılarından ödünç aldığımız örneklere, algı dayanağı çerçevesi kavramını aklımızda tutarak bir göz geçirirken, ortaya çıkan genel doğal oluşumlara benzeyen örnekleri görmemezlikten gelemeyiz. Bir örnekolayda kokular, bir diğerinde meşale, zaman tayininde algı dayanağı çerçevesi olarak hizmet ederken üçüncü bir kültürde iktisadî hayatın belirli sürekliliklerivle, pazar gününün işlevi aynıdır. Kültürel arkaplandaki kurallar ve tabular bir toplumda birbiriyle belirli akrabalıklara sahip olan kimseler arasındaki fiziksel benzerliklere ağırlık verilebilir veya bu gibi benzerlikleri inkâr edebilir ve sonuç olarak da bireylerin birbirleriyle ilişkileri olduğu düşünülmez. Algı dayanağı çerçevesi olarak hizmet eden bu tür yerleşik kurallar ve ölçütler ne katı, değişmeyen birtakım bütünlüklerdir, ne de herhangi ilkel bir toplumda bu gibi kurallar kesinlikle tesbit edilmiş ve değiştirilemez bir özellik taşırlar. Toplumun yapısındaki önemli değişiklikler duruma uygun yeni kuralların oluşumunu tayin eder. Bu yeni kural-

lar eskilerini hemen ortadan kaldırmayabilirler; atalet yüzünden uzun bir süre kalabilir ve sonunda kaybolurlar.

Böyle bir algı dayanağı çerçevesinin oluşumunun zaman tayininde kullanılışı, ısrarla kalışı ve sonuç olarak yitirilişinin pek hoş bir örnekolayı Winter tarafından bildirilmektedir[23].

Çevreye uyma yeteneğini, çabucak yeni alışkanlıkların öğrenilebileceğini gösteren tuhaf bir deneyime tanık oldum. Sovyetler Birliği'nde geçen ikinci günümde bir Amerikalı muhabir tarafından «altısındaki» bir partiye çağırıldım.

«Haftanın ne günü oluyor,» diye sordum.

«Bilmiyorum. Haftanın günlerini lâğvettiler ve artık haftanın günlerinin adlarını hiç düşünmüyoruz».

«Siz Rus değilsiniz, hangi gün olduğunu bilmelisiniz,» dedim Israr etti. Bilmiyordu. İnatçı olduğunu düşündüm. Ruslar beş günlük haftayı kabul ediyor, pazar gününü kaldırdılar diye hiçbir Amerikalı haftanın günlerinin adlarını unutamazdı. Bir ay sonra ziyarete gelen bir Amerikalı arkadaş, «gelecek Çarşamba» beni çaya davet etti. «Hangi tarihe geliyor» diye sordum, ve hemen anladım ki artık günlerin adlarını kullanmıyordum.

Ö Z E T

Şimdi artık belirlediğimiz alanımız için yolu açtıktan sonra geri dönebilir ve sorunu açıklığa kavuşturacak bazı noktaları konu edebiliriz. Başka başka kültürlere ait insanların dünyayı görüş yollarını geniş çapta tayin eden zihniyetlerdeki temel farklılıklarda, algı dayanağı çerçevelerinde çok büyük ayrılıklar buluyoruz. Bu bize kuralların (normların ç.) psikolojik analizi için gerekli görüş açısını verdi. Deneysel psikolojinin değişik alanlarındaki bazı temel gerçekleri gözden geçirmemizle algı dayanağı çerçevesinin işe karışmasının egemen veya geliştirici etken olarak durumun tamamında bulunduğuna değindik. Belki de iki ayrı dizideki veriler yakın ilişkilidir ve bunların her ikisinin de altında uzanan ilke, psikolojik ve kültürel ilişkinin temelidir. Bunu izleyen bölümlerdeki işimiz bu ilişkinin incelenmesi olmaktadır.

23 Winter, E., *Red Virtue*, Harcourt Brace and Company, New York, 1923, 171.

Bölüm IV

SOSYAL PSİKOLOJİDE UYARI DURUMLARI

KİŞİYE İLKİN DIŞSAL KALAN KURALLAR

İnsan dünyaya birtakım kurallarla gelmez. Toplumsal bir çevre içinde geliştikçe kurallar onun bir parçası durumuna gelir. Toplumsal çevre, onun bir aile içinde bebek, bir oyun arkadaşı, okulda bir öğrenci, dinî bir grubun, iktisadî bir grubun, toplumsal bir sınıfın üyesi olarak ilişkide bulunduğu insanlardan meydana gelir.

Bu kadarla kalmaz. Toplumsal çevrenin büyük bir kesimi, çocuğun doğumundan itibaren gördüğü ve kullanmasını öğrendiği eşyadan, büyüdükçe kullandığı araçlardan, ninnilerle başlayan melodiler ve ritimlerden, yapıların ve caddelerin büyüklük oranlarından, ona kabul ettirilen cümle yapısından yani, insanlık tarihi boyunca ortaya konulmuş olan ürünlerden oluşur.

Bunlar, grubun yerleşik kurallarının o kişide özümlenişinin somut yollarından bazılarıdır. Bir kimsenin zihniyet ve davranışının ekinsel veya toplumsal olarak tayin edilişi bu temasların sonucudur. Psikolojik terimle «ilişkide bulunmak», «uyarılmaktır».

Temel inancımızın açık bir itirafı olarak, sosyal psikolojide sürüp giden ebedî anlaşmazlıklardan uzak durmak için bu gerçekleri yineledik. Bir kişinin zihniyetinin toplumsal ve kültürel olarak belirlenmesinin önemine ağırlık veren yazarlar genellikle sosyolojik veya kültürel düzeyde uğraşı gözetmektedirler. Bireyin rolüne ağırlık veren yazarlar, öncekileri kültür hakkında gizemcilikle itham ederek, kültürel durumu doğrudan doğruya kişisel çevreye indirgemeye çalışmakta ve bireyin önceliği konusunu büyük bir sorun yapmaktadırlar.

Bu tartışmada hiçbir yana sempati duymuyoruz. Birinci Bölümde gördüğümüz gibi bireyciler son derece başarısızdırlar, çünkü gerekli bir görüş açısından yoksundurlar. Kendi bireyci felsefeleri daha çok kültürel köklüdür; kendilerinin yöreye-bağlı kalışları yüzünden gerçekleri zorlamaktadırlar. Kültürel deterministler, bir kişiyi toplumsal düzeni içinde konu etmeden anlayamazsınız demekle, çıkardıkları sonuçta haklıdırlar.

Ama, biz psikologlar olarak bireyleri incelemeliyiz. Kültürel deterministler psikolojik bir düzeyde değil, ama, kendi düzeylerinde çalışmaktadırlar. Kendi düzeylerinde, belki de insan gruplaşmalarının, insanların kristalleşmiş ilgilerinin, toplumsal ölçütlerinin ve kültürel ürünlerinin altında uzanan psikolojik mekanizmalara başvurmadan çok yararlı bir tarzda inceleyebilirler. Aslında kurallar konusundaki bu gibi görgül bilgiler daha değerli olup, örneğin «yalçın bireycilik» gibi bir kuralın, 5497 duygudan ve görüntüden ibaret olduğunu söyleyen psikolojik bir açıklamadan daha gerçektir. Belli bir zaman içerisindeki özlemleri sembolleştiren bir melodi, içersinde bulunan ayrı tonlar kadar gerçektir. Ve epik bir şiir temel güdülerimizin doyumu için her nasılsa kendimizi ifade etmemiz kadar gerçektir. Kültürel ürün, ister standart bir sözlükte yerleşmiş bir sözcük, ister bir melodi veya mülkiyet konusunda bir kural olsun, insan etkileşmelerinde işlev gördüğü süre boyunca anlamlı bir gerçekliktir.

Psikolojik düzeyde çalıştığımız zaman, psikolojik olan kavramlarla uğraşmamız ve bu kavramlarla ima edilen değişkenler arasında, ne türlü ilişkilerin olduğunu keşfetmeye çalışmamız gerekir. Psikoloji, bireyi çevresiyle ilişki durumunda incelemeyi amaç edindiğine göre, hem canlının ve hem de çevrenin özelliklerini dikkate alarak, kuralların psikolojik temellerinin incelenmesi işi, bireyin kendine özgü karşılayış ve kendine maledişinin ve bir kere malettikten sonra da kuralların bireyin deneyim ve davranışlarındaki rolüne rağmen, birey üzerinde uyarı gibi işleyen kuralların araştırması olur. Bu nedenle, psikolojik olarak, kurallar şu veya bu kimsenin kalıtımsal gelişiminde ilk önce uyarı tarafındadır; bu psikolojik sorunun güçlüğü kişinin kuralları nasıl edindiği ve düşüncesini ve davranışını düzenliyecek kadar bu kuralların onun nasıl bir parçası olduğunu bulmaktır.

UYARI ALANININ BAZI ÖZELLİKLERİ

Eğer yaklaşımımız psikolojik olursa, bu noktada deneysel psikolojinin ne diyeceğini öğrenmeliyiz. Genel uyarı durumlarında psikolojinin ne diyeceğini görmeli ve bulgularımızı toplumsal alana doğru uzandırmalıyız. Temel olarak sorunumuz, uyarı alanının algılanmasıyla ilgilidir. Bu noktaya Bölüm III'de değinmiş bulunuyoruz.

Toplumsal uyarının dışsal alanının sağlam kurulmuş olduğu örnekolaylar vardır. Yapılarda, masalarda ve kitaplarda kesin biçimler görürüz. Radyodan, korodan ve orkestradan gelen müzikte kesin melodi ve ritim duyarız. Uyarı alanı kesin yapılar halinde örgütlenmiş, arta kalanı üzerinde bu yapıların biçim-nitelikte göze çarptığı arkaplanı oluşturur. Uyarıya karşı elde edilen tepkinin örgütlenme-

sinde temel ilke, uyarı alanındaki farklı bölümleri *gruplandırmaktır.*

Uyarı alanı, gruplandırma için temel koşulları zorunlu kılsa da kılmasa da bir tür gruplandırma yer alacaktır. Doğal olarak, uyarı alanının yapısal olarak iyi düzenlendiği durumlar vardır. Bu gibi örnekolaylarda bir gruplandırmanın özel, kendine özgü özellikleri dış durumdaki etkenlerle belirlenir. Düzgün çizilmiş bir karenin biçimi herkes tarafından kare olarak algılanacaktır. Bu durumda, dört çizginin kesin sınırlarının yanılmaz bir biçimde uçlarından birbirine bağlı oluşu tayin edici etkenlerdir. Uyarı alanını yapısal olarak oluşturan etkenlerin incelemesi yapılmış[1] ve diğerleri arasına dahil edilmek üzere şunlar bulunmuştur: yakınlık (yersel uzaklık, yakınlık), benzerlik, «ortak kader» ve nesnel çevre. Eğer önümüzde düzgün olmayan aralıklarla birtakım noktalar bulunsa, birbirine yakın olan noktalar birlikte gruplandırılacaktır. Ama eğer, yakınlık etkeni yoksa ve bazı noktalar birbirine benziyorsa -renk veya şekil itibariyle diyelim- benzer olanlar birlikte gruplandırılmaya eğilimlidirler.

Nesnel etkenlerin eksik olduğu olaylarda, sonuç herzaman bir algı karmaşıklığı değildir. Örgütlenme yine yer alır. Ama bu daha sonraki örnekolaylarda iç etkenler örgüt veya gruplandırmada egemen rol oynarlar. Bu iç etkenler tutum, çevre, içgüdü, duygusal durum vb. olabilirler. Belirsiz biçimler veya bilmece resimleri ele alalım. Bu resimler değişik biçimler olarak görülebilir. Ama bir gözlemlemeciye, olasılıklardan birini önceden söylerseniz, olasılıkla söyleneni görüp, diğerlerini görmeyecektir.

Rorschach testleri, kesin veya yapısal olarak düzenlenmiş olmayan uyarı alanı için iyi örneklerdir. Bu testler kesinlikle belirlenmemiş bileşik durumdaki mürekkep lekelerinden oluşurlar. Deneklerden bu bileşik mürekkep lekelerinde ne görürlerse bildirmeleri istenir. Mürekkep lekeleri düzensiz ve karmaşık olduğuna göre, her türlü yoruma açıktır ve denekteki belli iç etkenleri açığa vururlar. Yakın zamanlarda yapılmış bir araştırma, insanların kültürel özelliklerine özgü çevredeki şeylere nasıl alışılmış bir gözle baktıklarını, Rorschach lekelerinde iyice yerleşik kültür ürünlerine özgü özel likleri açığa vuracak biçimlerde görmelerine neden olduğunu somut olarak göstermektedir. Yakın zamanlarda Bleuler ve Bleuler Rorschach testlerini bir grup Faslı denekler üzerinde denedi[2]. Bizim sorunumuz için bu araştırmadan çıkan önemli sonuç, Faslıların genellikle Avrupalı deneklerde bulunmayan «küçük-ayrıntılı tepkiler

1 Özellikle Wertheimer, M., Untersuchungen zur Lehre von der Gestalt, *Psychol. Forchung*, 1923, 301-350.

2 Bleuler, M., ve Bleuler, R., Rorschach's Ink-Blot Test and Racial Pschology: Mental Peculiarites of Moroccans, *Character and Personality*, Aralık, 1935, Cilt 4, Sayı 2, 97-114.

zenginliği» gösterdiklerinin ortaya çıkması oldu. Bu pek iyi bir olasılıkla Fas sanatında «güzel ayrıntılara olan sevginin» bir yansıması olabilir.

Gruplaştırma eğilimi ve içsel etkenlerin dışsal etkenler üzerindeki egemenliğinin bazı iyi örnekleri, ritim üzerindeki egemenliğinin bazı iyi örnekleri ritim üzerindeki deneysel çalışmalarda bulunmaktadır. Ritmin algılanmasında temel gerek olan koşul, uyarının gruplandırılmasıdır. Ritmik örüntülerin tayininde, genellikle vurgu rol oynar. Seslerin bir diğerini ard arda tekdüze bir ölçüde fazla keskin veya zaman-aralığı farklılıkları olmadan izlediklerinde bile onları gruplandırmadan edemeyiz ve nesnel ritim yokken biz ritim deneyimi ediniriz. Lokomotifin puf puflarını veya tren tekerleklerinin öğütücü seslerinin ritmik gruplandırılmaları iyi bilinmektedir. Bunlar öznel ritim örnekleridirler.

Deneğe kesin tekdüze vuruşları nesnel olarak sunmadan önce telkin etmek olanağı vardır. Böylece grup-2, grup-4 veya grup-3'ün deneyimini telkin yoluyla uyandırabiliriz. Doğrudan telkin yerine grup etkisini kullanabiliriz. Yazar, denek gruplarına deneyci tarafından verilen önceden pek dikkatlice belirlenmiş bir gruplamayı, 1-2 veya 1-2-3 veya 1-2-3-4 den birini elleriyle tempo tutmalarını ve yüksek sesle söylemelerini istedi. Sonra ek bir denek daha deney odasına getirildi. Sonradan getirilen bu denek ritmin önceden kararlaştırıldığını hiç bilmiyordu. Kısaca ritmi «izlemesi» söylendi. Birkaç dakika için, önceden belirlenmiş denekler yeni deneğin yanında ritmi uygulamayı sürdürdüler. Diğer denekler odadan çıkarıldıktan sonra, önceden kararlaştırılmış ritmi bilmeyen deneğe perdenin arkasındaki makinadan gelen tik-tak ritmine göre tempo tutması söylendi. Örnekolayların çoğunda denek, odayı henüz terketmiş diğer deneklerin el hareketlerine ve sesli sayı sayışlarıyla telkin edilen gruplandırmaya uyum gösterdi. Bireyin kendi içe bakışlarından, yoğunluk (vurgu) ve zaman aralıklarının değişikliklerini genellikle bildirdiğine göre, bireyin grup etkisiyle tayin edilen öznel ritmi deneyimlediğini gösterir. (Müzik konusunda az bilgili olanlarla, ciddi bilgi sahibi deneklerin tepkilerini karşılaştırmak ilgi çekici olurdu).

Tüm örnekler gösteriyor ki dış uyarı alanı, iyi kurulsun veya kurulmasın kesin örüntüler olarak örgütlenmektedir. Eğer dış öğelerin alanı iyi kurulursa, durum içerisindeki nesnel etkenler ne tür bir gruplaşmanın ortaya çıkacağını tayin eder. Dışsal alan iyi örgütlenmemişse bile, gruplaştırma ortaya çıkar; ama burada tutum gibi iç etkenler gruplaştırmayı tamamlamada veya tayin etmede egemen rol oynar. Bu gruplandırma önemli deneysel bir gerçektir Bu veya şu davranış modelinin geçmiş çağrışımlara dayanmasına rağmen, uyarı alanını *örgütleme eğiliminin* yalnız çağrışımın ürünü olduğu söylenemez.

Bütünü kavrama iddiaları olmaksızın, toplumsal uyarı durumlarını dört kategori altında rahatça sınıflandırabiliriz[3]. Kişi aşağıdakilerle karşılaşabilir:

1. Diğer bir kişiyle;
2. Edilgen bir üye veya izleyici olarak içinde yer aldığı bir grupla;
3. Tartışma grubu, bir grevde gösteri yapanlar, bir adli jüri, parlamenter bir grup, linç etmeye veya herhangi bir şiddet eylemine eğilimli bir sürü gibi eylemli kişilerin etkileşmesinden oluşan bir grupla;
4. Biçimler, oranlar, araçlar, melodiler, ritimler, yerleşik değerler gibi. Kültürel ürünler - kısacası doğal olarak bulunmayan ama toplumların tarihsel gelişimi içersinde yer alan her türlü uyarı durumları ile karşılaşacaktır. Bölüm VII'de bunların üzerinde daha uzun durulacaktır.

Bunları aklımızda tutarak, şimdi bu toplumsal durumların algılanma yolunu tayin eden etkenler olarak kişiye özümsenmiş yerleşik kuralların özelliklerine ağırlık veren toplumsal uyarı durumlarına dönelim. Bu bize kuralları, toplumsal psikoloji alanındaki diğer belli başlı sorunlara ilişkin olarak ortaya koyma olanağı verecektir.

Uyarı Durumu Olarak Başka Bir Kişi

Bir kimseye ilk kez tanıştırıldığımız zaman alışıldığı üzere hafif bir çekingenlik ve arayış vardır; böyle bir kimseyle ne konuda konuşmayı, diyaloğa nasıl başlamayı, ona karşı nasıl davranılacağını ve sözlerini nasıl yorumlayacağımızı kesin olarak bilemeyiz. Birçoğumuz yeni tanışılan bir kimse ile ilişkimizi düzenlemekte oldukça utangaçlık gösteririz. Bunun açıklaması, şöyle olabilir. Yeni bir tanıdığın sözleri, davranışları, görüşleri bir anlamda yeni ve *ketum*, bizim için birbirine bağıntılı olmayan uyarılardır; bir ilgi kurulabilmesi için bunlara bir dayanak yoktur. Eğer tanışıklık bir süre devam ederse, duruma katılan iki kişi arasında bir tür ilişki yerleşir. Bir kez böyle bir ilişki kurulunca, bu birbirlerinin görüş ve davranışlarına olan tepkilerin niteliklerini tayinde *önemli derecede söz sahibidir*. Kişilerin ilişkilerinin sonucu olarak birbirlerine karşı az çok belli «bekleyişler» ortaya çıkar (Judd[4] tarafından kul-

3 Bu durumlar yalnız danışıklı olarak bulunmazlar; bireyin bir durumdan ötekine geçtiği veya kısa bir süre içersinde her iki durumda da yer aldığı durumlar.

4 Judd, C.H. The Psychology of Social Institutions, The Macmillan Company, New York, 1926, 56-65.

lanışlı bir terim). Buna göre birbirlerine gösterdikleri tepkiler geniş çapta bu yerleşik «bekleyişe» başvurularak düzenlenir. İkisinden birinin bekleyiş düzeyinden sapma göstermesi, diğerinde neşe, sürpriz veya düş kırıklığı uyandırabilir.

Buna rağmen, her zaman birbirlerinden ne türlü davranış bekleyecekleri, görenekler, yasalar veya üye oldukları toplumdaki diğer kurallarla önceden belirlenmiştir. Sırasıyla toplumsal, yönetsel veya iktisadî konuları ve her birinin diğeri üzerinde mümkün olacak etkileri, birbirlerinden neler bekleyeceklerini geniş çapta tayin eder. Böyle toplumca önceden belirlenmiş şeyler, akrabalar arasında bile kişisel ilişkileri tayin eder.

Radcliffe-Brown'un[5] Andaman Adalıları üzerinde yaptığı bir gözlemleme bireysel ilişkilerin kültürel olarak önceden tayin edilmesinin nereye varabileceğini göstermektedir. Hatta evlât-ana-baba ilişkisi bile ayrıcalı değildir. «Bir kimsenin diğer birine borçlu olduğu görevler kan bağları ve evlilikten çok, geçerli yaşları ve toplumsal konumlarıyla tayin edilir. Herşeye rağmen, önemli olan ailede bile bir çocuğun ana-babasına karşı olan görevi aynı yaştaki herhangi bir büyüğe olan görevinden pek az farklıdır»[6]. (Temel gerekler ve toplumsal değerler konusunda akrabalığa bakınız.)

İki ayrı kişi tarafından söylenen aynı görüşün aynı tepkiyi uyandırmayabileceği günlük olaylardandır. Farklı tepki bu kişilerle olan yerleşmiş ilişkilerimizden dolayı ortaya çıkar. Bu bazı kültürlerde yerleşmiş bir kural konumuna kadar gelişebilir. Thompson'un işaret ettiği gibi Kuzey Queensland'da, «Bir adam sövdüğü zaman, önemli olan ne söylediği değil, kime söylediğidir»[7].

Toplumun genel yapısını, bireysel ilişkilerde ve akrabalıkta ölçütleşmiş kurallarını anlamak gereğine bir kez daha dikkatimizi çekmeleri ile yukarıda konu olan gerçekler temel önem taşımaktadırlar. Bir bireyin diğer bir bireyle birbirlerine olan tepkilerinin etkin bir biçimde algılanması için bu tepkilerini biraraya getirip bunların birbirlerine yaptıkları hemen o andaki değerini dikkate almak yeterli olmaz; hayat öyküleri ve konumları olduğu kadar şimdiki durumda egemen olan tutumları da tesbit edilmelidir.

Grubun Uyarı Durumunu Oluşturduğu, Bireyin İse Edilgen İzleyici Olduğu Durumlar

Şimdi bireyin bir «izleyici» grubuna dahil olup, görünüşte etkili rol oynamadığı olaylara geçiyoruz. Bireyin dinsel bir törene,

5 Radcliffe-Brown, A.R., The Andaman Islanders, Cambridge University Press, Cambridge, England, 1922, 69-70.

6 İbid., 81.

7 Thompson, D.F., The Joking Relationship and Organised Obscenity in North Queensland, *Amer. Anthropol.*, Temmuz, 1935, Cilt 37, 465.

bir konferansa, bir konsere, bir mezuniyet törenine, bir düğüne veya diğer insanlar tarafından düzenlenmiş herhangi bir törene katılması bu durumlara örnek sayılabilir. Birçok bireyin bir araya gelip oldukça düzenli derecelerde dıştan gelen uyarıya karşılık verdikleri her zaman gerçekleşmeyen ender durumların tümü, durumun özelliğine uygun belli kurallarla düzenlenir. Tüm bu tür toplantıların kendilerine özgü, hemen ortaya çıkan «atmosferleri» vardır. Bu atmosferlerin birey üzerinde tahakküm eden etkileri, ondan hiç olmazsa belli derecede çevreye uymasını talep eder. Atmosfer, bir yerde dış uyarı alanının bir ürünüdür - toplantı yerinin genel özelliği, döşemesi, çalınan müzik, grubun giymesi beklenen giysi v.b.. Bu kadarla kalmaz. Toplantının genel planını düzenleyen kurallar da, bireyin tepkisini tayinde önemli yer tutar.

Tüm olanları açıklamak için bu kadarla yetinilmez ve toplantıyı düzenleyen ve toplantının yapılmasına neden olan kurallarla bireyin uyum içerisinde olup olmadığı da önemlidir. Yeterli bir sosyal psikolojinin amaçları için bu iç etkenler önemsenmelidirler. Husumet dolu, Aimme Semple McPherson tipi bir toplantıyı ele alalım. Bu gibi toplantılarda farklı sistemlerdeki dinsel kuralları temsil eden bireylere rastlamak ender birşey değildir. Toplantıdaki kişiler, diğerleri ayağa kalkınca kalkar ve değişen derecelerde duygusal olarak heyecanlanırlar. Bununla birlikte, tutarlı bir tanrıtanımaz için toplumsal atmosfere uymaya kararlıyken bile, dinin «halkın afyonu» olduğu fikrini bir kez daha gözönüne serildiğini düşünmekle iğrenme duyurabilir. Ağır başlı, toplu ibadetlere ve törenlere alışık dindar bir Episkopalyen, bu tür duygusal çıkışlarla dinin incindiğini düşünebilir. Bu kategori için bu kadarı yeterlidir; yoksa esas konumuzun dışına çıkmış olacağız. Ama yine Bölüm II'de gördüğümüz gibi davranışın tahmini, bireyin tüm arkaplanı konusundaki bilgilere dayanır; aynı nesnel durum grubun çeşitli üyeleri için tamamen farklı kişisel anlam ve değer kazanır.

Etkileşen Grubun Aktif Bir Grup Üyesi İçin Uyarı Durumu Olması

Üçüncü kategorimizde bireyin kendisi de etkileşme sürecine karışmıştır ve salt diğerlerinin etkisi altında olmakla kalmaz, kendisi etkili bir etken olarak duruma katılır. Kendini konuşmaya kaptırmış bir tartışma grubu, linç eden bir sürü, bir grevde pankartlar taşıyan bir grup salt birkaç örneği oluşturur. Bir bireyin, yalnızken ve grup içindeyken değişik tarzda davrandığını ve deneyimler geçirdiğini herkes kabul eder. Kişi önder durumunda olduğu zaman bile yalıtılmış bir benlikten ötede değildir; grubun yöntemi kesin bir gidiş izlediği zaman kendisi de bu yolda davranmak zorundadır.

Bölüm VI'da konu edilen bir grup deneyler, bireyler arasında

olgunlaşmamış tipte etkileşmelerdir. Bizim esas konumuz bakımından bu kategorilerin önemi, bu tür toplantılarda veya duygusal çıkışlarda kararlar alınabilmesi gerçeği olmaktadır; sloganlar, fetişler (özellikle cansız varlıklara özel anlamlar atfetmek ç.), veya semboller, ileride grup tarafından her zaman mümkün olmayan durumlarda kullanılmak üzere veya bireyin sonradan düşünmelerinde ve davranışlarında yalnız olduğu zaman bile, yerleşmiş kurallar olarak kullanılabilir (Bkz. Bölüm V, VI).

Uyarı Durumları Olarak Toplumsal Olgular

Söz konusu edilmiş olan toplumsal uyarı durumlarının üç kategorisi insanlarla yapılan ilişkileri kapsamaktadır. Ancak uyarı durumları hiçbir surette bu kategorilerle tamamlanmış sayılamaz. Ancak, bu tarzdaki toplumsal uyarıları görmek ve daha öteye gitmemek, insanların arkaplanlarındaki önemli etkenleri görmemezlikten gelerek bir anlık durumlara ağırlık veren ve bu durumların ötesine gidemeyen sosyal psikologların yapmış oldukları büyük yanlışlardandır. Bunun dışında toplumsal kolaylaştırma sağlayan durumlar üzerine yapılan bazı iyi yürütülmüş deneysel çalışmalar da, deneysel durumun arkaplanına gereken önemde yer verilmediği için büyük kayıplara uğramaktadırlar.

Bir anlık durumları açıklamakta kullanılan psikolojik ilkeler bile, bu durumlara katılan kimselerin arkaplanlarına ve toplumsal tarihçelerine ilişkin olarak, şimdi belirlendiği gibi duyuya ve algıya dayanan doğal oluşumların deneysel kanıtının ışığı altında kapsamalıdırlar.

Dikkat çeken bir örnek vermek üzere, F.H. Allport'un[8] «grup içinde toplumsal uyarıya verilen karşılık» üzerine yapılan yoğun çalışmasında davranışta değişkenliklerin elde edilmesi aynı işi yapan diğer kişilerin «görünüm ve seslerine» atfedilmektedir. Bu tür bir saptama daha önce de gördüğümüz, herhangi bir grup durumunun psikolojik özelliklerini tümüyle görmezlikten gelmektedir. Bunun gibi bir toplumsal kolaylaştırma kavramına olan daha öte itirazlar gelecek bölümde ele alınacaktır. Aynı zamanda, bireysel durumların karşıtı olarak grup durumlarında «diğer kişilerin görünüm ve seslerine göre» değişkenlikler gösteren tepkiler diyerek basite indirgeyip görünüm ve seslerin nasıl algılandığına hiç dikkat etmemek psikoloğun esas işinin tam başlaması gereken yerde durmak olur. Grup etkilerinin salt sonuçlarını elde etmek hiç de psikoloji değildir. Çoğu kez bir işveren veya fabrika müdürü işçilerin ne zaman daha iyi veya daha kötü çalıştıklarını görgül olarak iyi bilir.

8 Allport, F.H., *Social Psychology*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1924, 260-291.

İşe karışan ilkeler açıklığa kavuştuğu veya bu yönde girişimler yapıldığı zaman psikolojiye başlanmış olur.

Çevredeki insanlara tepki göstermenin yanısıra, her gelişmiş toplumda insanlar, geçmiş toplumsal davranışları açığa vuran olgular, kültür ürünleri ile çevrili olup, bunlarla uyarılırlar. Yapılar, caddeler, araçlar, döşeme, para, giysi, dil, sayı sistemleri, bilim, müzik ve ritim gibi estetik ürünler, yerleşik değerler veya ahlâk kuralları, din ve siyaset bu gibi ürünleri kapsar. Küçük yaşlardan itibaren çocuk tüm bunlarla yüzyüze gelerek büyür. Amaçlarımız açısından şimdilik ilk üç uyarı kategorisini toplumsal durumlar, toplumsal ürünleri kapsayan durumlar kategorisini de «kültürel» olarak sınıflandırabiliriz.

Yukarıdaki yargıya vardığımız anda iki soru bize kendini zorla kabul ettirecektir: (1) Büyüyen bir çocukta annesi ve ailesi gibi diğer insanlarla olan ilişkileriyle dil ve değerler aşılanmaz mı? Böyle olunca «bireylerin de bulunduğu toplumsal uyarı durumları» kategorileri dil, müzik, ve ahlâksal kurallar gibi maddeleri de kapsamaz mı? Bir çocuk dili ve değerleri ilkin insanlardan, yani anababadan, öğretmenlerden, oyun arkadaşlarından v.b. öğrenmez mi? (2) Yapı, döşeme, eşya, dil ve değerlerden tek bir dizi içersinde söz ettik; ama bunlar aynı kategori altındaki uyarı durumları mıdırlar? Bu sorular sırasıyla ele alınacaktır.

Elbette bir çocuk sözleri, jestleri ve melodileri öğrendiği gibi, ne yapması gerektiğini ve ne gibi şeylerin onu «kötü çocuk» yapacağını da bakıcısından, ana-babasından, öğretmenlerinden öğrenir. Bu biçimde, diğer insanlarla ilişkiye karışan durumlar aracılığıyla yerleşik kurallar onun bir parçası olur. Ama bu ilişkilerle iletilen semboller genellikle bunları yayan belli bireylerin ürünleri değildir; bunlar toplumun yerleşik ve ölçütleştirilmiş ürünleridir (elbette bireylerin ilişkileri sonucudur ama eskiden yaşamış ve o anda artık erişilemiyecek bireylerin). Böylece, kültürel ürünleri toplumun bu veya şu üyesinden bağımsız olarak kendilerine özgü bir gerçekliği vardır ve bu her an mevcut gerçeklik bir kimsenin zamanının iyice yerleşik kurallarından belirli bir biçimde sapma gösterdiği vakit, karşılaştığı direnişle kolayca kanıtlanıp verilendirilebilir. Böylece belli bir dildeki bir cümlenin kesin bir yapısı vardır; eğer birisi bu yapıyı belirli bir ölçünün ötesinde bozacak olursa, anlatmak isteğini hiç kimsenin anlamadığını görecektir veya onun bu ifade tarzı onu gülünç kılacaktır.

Algı psikolojisi üzerine yapılan deneyler, eşya biçimlerinin, bir biçimin oranlarının, sözlerin anlamlarının ve bir melodinin niteliklerinin kendi düzeylerinde konu edilecek bir biçimi olduğunu kesinlikle göstermiştir. Bir karenin biçimi, bir çizginin veya bir nokta düzeninin psikolojik gerçekliğidir. Çizgileri ayırdığımız zaman birbirlerine dayanan ilgiyi bozmuş oluruz ve biçim bozulmuş olur. Buna benzer şekilde, bir melodinin bir anahtardan diğerine geçiş-

mesi bize melodi hakkındaki temel şeyin ayrı ses tonlarının mutlak özelliklerinden çok, ses tonları arasındaki zaman ilişkisi olduğunu öğretmektedir. Yukarıdaki örneklere tamamen uygun olarak, sözcüklerin veya cümlelerin anlamları üzerine yapılan deneyler anlam algılamasının anında ve doğrudan olduğunu, akla gelecek diğer ilgili çağrışımların deneyimini beklemediğimizi ve yapıyı azar azar kurmadığımızı gösterir. Bu bir sözcük veya kavram *anlamının* arkasında uzanan geçmişteki ayrı çağrışımlardan ziyade, daha çok anında olduğu verisi ile gösterilmiştir[9]. Deneysel psikolojideki bu gibi kanıtların çokluğuna dayanarak, melodilerin, ritimlerin, sözcüklerin, biçimlerin ve oranların hep kendi düzeylerinde söz konusu edilmeleri gerektiği sonucuna varıldığına işaret etmeliyiz. Bir söz veya cümle yalnızca sesli bir tepki değil; kesinlikle yerleşik bir dilin parçasıdır. Belli bir sözcüğün nasıl ve ne zaman cümle içinde kullanılacağı dilin yapısıyla tayin edilmiştir. Böylece bir kimse tarafından kullanılan sözcük veya cümle konuşma uzvunun veya canlının herhangi bir parçasının doğal işlevi değildir. Sapir'in dediği gibi «...Lâyıkiyle söylemek gerekirse, konuşma organları diye birşey yoktur; konuşma seslerini çıkartan yalnızca rastgele kullanışlı uzuvlar vardır»[10]. Sözcüklerin, tümcelerin gözü veya kulağı uyaran ışık dalgalarının ötesindeki özelliklerini anlamak için, bunları kendi düzeylerinde incelemeliyiz: yoksa anlamlarını yitirirler. Bunu yapmak için dili yaşayan, kendi tarihi olan gerçek bir kurum olarak incelemeliyiz.

Aynı tartışma kesin olarak yerleşik kültürel değerler ve diğer kurallar için de geçerlidir. Böylece, bu ürünleri bireylerden bireylere gelen uyarılar olarak incelememizde, kendi düzeylerindeki özelliklerini unutmamalı ve bir parçası oldukları kültürün içersindeki genel uyarılar sınıfına bağlamalıyız.

Şimdi ikinci soruna geliyoruz. Kültürel ürünlerin uyarıya neden olduğu kategoride bulunan mobilya ve değerlerden aynı dizi içinde bir solukta söz ettik. Yapılar, dil ve kurallar aynı kategori altına girer. Çünkü bunlar bildik bir toplumun tarihinin gidişi içersinde ulaşılmış ürünlerdir. Çocuk, çevresinde yapı, mobilya, araçlar v.b. görür. Büyüdükçe, oyunu, davranışlarının düzenlenmesi, yemesi ve uyumasında ölçütlendirilmiş kurallar ona baskı yapar; ana-baba, oyun arkadaşları ve öğretmenlerine olan bağları bile önceden geniş bir biçimde belirlenmiştir. Geçmişte ve halen kültürel ürünlerin birikimine dayanan etkenlerle tayin edilmemiş veya biçimlendirilmemiş doğal uyarı durumları bulabilmesi için genellikle çok uzun yol alması gerekir.

---

9 Bu husus VII. Bölümde titizlikte verilmiştir.

10 Sapir, E., Language, *an Introduction to the Study of Speech*, Harcourt, Brace and Company, Inc., New York, 1921, 7.

Toplumsal ürünlerin etkili sonuçları burada bitmez. Toplum, bireyi kesin biçimlerle, çeşitli şeylerin bileşimleri ve ritimler gibi iyi kurulmuş uyarı örnekleri ile çevrelemesinin yanısıra, bireyin doğaya karşı alacağı tutumun oluşmasında önemli yer tutar ve yıldızları, rüzgârı, dağları, çayırları, ırmakları, v.b. de içine alan coğrafî çevresinde en çok neye önem vereceğini, fiziksel dünyanın yapısı hakkındaki kesin kurallar ile bireyin zihnine aşılar.

Uzun zamandan beri varolan insan ilişkisi ürünlerinin gittikçe artan birikimi nedeniyle fikirlerin hayvan düzeyinden alınıp insan düzeyine getirilerek toplum bilim çalışmalarına bu şekilde yaklaşmak ciddi bir tehlike gösterir. Hayvanlar düzeyinde, ilişkilerin ürünleri kuşaklar boyunca birikime uğramaz ve dil, mimari, giysi ve durmadan artan karmaşıklıktaki yerleşik kurallar kayıt edilmemiştir. Mimarî ve ahlâkî kurallar gibi bireyi çevreleyen ve onu uyaran ürünler, toplum tarihinin gidişi içersindeki gelişmelerin birikimi olması gibi önemli ortak özelliklere sahiptirler.

Bir çocuk bu ürünlerin bazılarıyla doğrudan yüzyüze gelir, ama bazıları ona diğer bireyler tarafından aşılanır. Mimari, dekorasyon, mobilya ve araçlar bireylerin dışında kalan taş, tahta ve diğer maddeler olarak ifade edilmişlerdir. Kişi bu eşyalarla kasıtlı olarak yüzyüze getirilsin veya getirilmesin, eşyaların bazıları ile uyarılmış olmaması olanaksızdır. Örgütlü bir toplumda bir bebek, bir ev veya bir tür konutta dünyaya gelir; bunlara karışmış olan döşemeler ve eşyalardaki oranlarla yüzyüze gelmesi kaçınılmazdır. İşte bu çok verisel gerçek, çocukta daha dil oluşmadan zevklilik ve doğru kabul edilen kullanımlarının ölçütlerini oluşturmaya başlar. Mobilyalar, caddeler ve yapılar biçim, boy ve oranları ile iyice yerleşik yapısallıkta kurulmuş algısal durumlardır. Biçim, büyüklük ve oranlar içinden bizim alışmış olduğumuza uymayanlar, bize tuhaf, gülünç, alışılmamış kadar geniş veya küçük gelebilir. Bir doğu kentindeki sokaklar, buralarda bulunan şeyler bir yana, geniş oranlara alışık bir Amerikalı için dayanılmayacak kadar dar gelecektir.

Yerleşmiş bir toplumsal ürünün bireye erişmesi sorunuyla ilgili olan görüş bakımından, uyarı olarak toplumsal ürünler iki bölümde sınıflandırılabilir: (1) Diğer insanların aracılığına gerek olmadan bireyi uyaranlar. (2) Diğer bireylerin kişisel aracılığıyla uygulama alanına koyulanlar.

UYARILAR OLARAK KURALLAR VE GÖRÜŞLERİMİZE ETKİLERİ

Toplumsal ürünlerin pek çoğu bireyler tarafından çevremizdeki kimselere yayılmaktadır. Hoşlandığımız ve hoşlanmadığımız şeyler, estetik seçimlerimizin çoğu ve diğer kişiler ile veya doğa ile olan bağlarımızı ilgilendiren kurallar bu sınıftandır. Bu tür yerleşik değerler ve kurallar bizim başlıca önem taşıyan konumuzdur ve VII. ile IX. Bölümlerde daha geniş olarak ele alınacaktır. Bu bölümün

artakalanı zevklerimizi, çevremızdeki insanlara olan bağlarımızı ve doğal çevremize olan tutumlarımızı biçimlendiren yerleşik kuralların rollerini kısaca incelemeye ayrılacaktır.

Estetik zevklerimizin bir kesitinin toplumsal çevremizde bulunan kurallar ile tayin edildiği herkesin bildiği birşeydir. Erkek modasında veya kadın giysilerinde olduğu gibi toplumda belli estetik ürünleri belirli bir zaman içinde kısa veya uzun süreli olarak kalıcı kılan kurallar bulunur; kabul edilmiş ölçütlendirmelerinden çok farklı uçlardaki yaklaşımlar çirkin veya nahoş olarak nitelendirilir. Bunun gibi, daha çok ritim ve melodiden oluşan Doğu müziğine alışık olarak yetiştirilmiş bir kimseye, büyük bir Avrupa orkestrasının müziğinden çıkan harmoni hemen hemen basit bir gürültüden ibarettir.

Bazı sanat alanlarındaki yapıtların oranlarını dikkatle araştıran Birkhoff, bir çalışmasında «düzen öğeleri» ile «karmaşıklık öğelerinin» karşılaştırılmasına dayanan matematik öğeleri için neyin kesin bir ölçü olarak kabul edilebileceğini vermektedir. Bununla birlikte, Çin estetik formları üzerine yaptığı inceleme onu şu sonuca götürdü: «Farklı tiplerdeki Doğu müziğinin Batı müziğinde olduğu gibi estetik çözüm reçetesinin uygulamasını kabul edeceği bana mümkün görünmemektedir[11].

> *Rivers'ın[12] Eddystone Adaları'ndaki gözlemlerine göre Melenezyalıların sözcük haznelerine bakıldığında* eş *sözcüğünün bir bakıma* ölüm *karşılığı olduğu da görülür». Ama* ölüm *sözcüğü* eş *kavramından tamamen farklı bir anlam taşımaktadır Bunun gibi sözlerin doğrudan karşılıkları «gerçek koşulları ifade etmekten yoksundurlar...* Eş *sözcüğünün ölmüş insanlar için kullanıldığı doğrudur ama bu sözün ciddi şekilde rahatsız, ve ölmek üzere olan kimseler için ve sağlıklı ama yerlilerin görüşüne göre ölmeleri gerekecek kadar yaşlılar için de kullanıldığı doğrudur». Rivers'ın bildirdiği bu somut olay o kadar iyi anlatılmıştır ki kendi sözleri ile olduğu gibi vermekten kaçınamıyacağım: «...ilkellerin yaşantısı bizimkinden çok daha kesin dönemlere ayrılmıştır. İlk kez okula veya üniversiteye gittiğimiz veya kendi ekmeğimizi kazanmaya başladığımız zamanlardaki gibi yaşantımızda belli dönüm noktaları vardır ama ilkelin yaşantısında bu dönemler birbirinden kesin olarak ayrılmıştır. Çocukluktan erkekliğe zamanla büyüyerek geçiş yoktur. Eddystone Adaları, çocukluğun kesin konumundan erkek konumuna*

11 Birkhoff, G.D., *Esthetic Measure*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1933, 215.

12 Rivers, W.H.R., *Psychology and Ethnology*, Harcourt, Brace and Company, New York, 1926, 40-50.

bazen yıllarca süren törenlerle geçer ve bu geçiş süresinde kesin koşullar ve durumlar içersinde bulunur»[13].

Toplumsal olarak yerleşmiş kurallar bizde birtakım estetik ölçütleri veya diğer bireyler ile olan ilişkilerimizi öngören biçimleri sınırlandırmakla kalmazlar; doğayı algılamamızda ve doğaya olan tutumlarımızı tayin etmekte büyük rol oynarlar. Doğal olarak ağaçlar, dağlar ve bulutlar kesin biçimlerde keskin çizgilere sahip olabilirler; ama bunlara ne derecede dikkat edileceği ve yer alacak ne gibi algısal gruplandırma yapılarının tayin edildiği büyük çapta kültürel kurallara bağlıdır. Dış uyarı alanında neye dikkat edeceğimiz ve bu uyarı alanında nelerin göze çarpacağı genellikle neyi görmeye hazırlandığımızın bir işlevidir. Belirli bir süre içindeki yerleşik kurallar bizde sürekli bekleyişler ve bir süre içinde toplumsal olarak yerleşmiş kurallar bizde sürekli bekleyişler ve bir başka zaman bizi çevreleyen doğada hiç görmeyeceğimiz şeyleri görmeye hazırlıklı olmamızı sağlar.

Böylece, Rousseau ve onunla aynı ekolden olanların doğanın güzelliklerinden dem vuran sloganları yayılıp tanınıncaya kadar, insanlar doğa güzelliklerine pek o kadar meraklı değillerdi. Paul Hazard'ın işaret ettiği gibi «Onsekizinci yüzyıldan önce Fransızlar doğa güzelliklerini hemen hemen hiç takdir etmezlerdi. Aslında Fransızlar *'voyage en campagne'* dedikleri kır gezintilerini daima sevmişlerdi. Ama gerçekte bu gezintiler neydi? Eğer kişi bunu araştıracak olursa, *'voyage en campagne'*ın taşradaki bir şatoda kişinin tüm rahatının mükemmel bir şekilde sağlandığı, insanların şatonun salonlarında ve odalarında sadece bahçede yapılan yürüyüşlerle ara verilen eğlenceler düzenledikleri gerçeğini bulur. Kimsenin manzaradan zevk almak için kırlara gitmediği veya kırların güzelliğine dikkat etmediği görülmektedir.... Montesquieu gibi zeki bir adam bile (1729) Roma'dan Münih'e yaptığı gezinin anlatımını şu deyişe sığdırmıştır. 'Ağustos ayında yolun yarısı aşırı sıcakta, bir yarısı dondurucu soğukta geçen, Tirol Dağları'nda ızdırap verici bir yolculuk yaptım'. Bu dağların muhteşemliği ve dağlar arasındaki Konztans gölünün güzelliği ona hiçbir anlam ifade etmemiştir»[14].

Yalnız doğaya ya da topluma ilişkin olarak hüküm süren tutumlar değil, herhangi yaştan insanlar arasındaki en derin bireysel farklar da, bir bütün olarak ya da kısmen, o anda geçerli olan kurallara yönelik değişen tepkilerden kaynaklanabilir. Bundan dolayı, başlıca tiplerini, dışa açık ve içe dönük olarak yerleştirme çabası içinde bulunan Jung, içe dönük doğu (Hint) zihnini şöyle tanımlamaktadır: «Doğulu için, nesne, *a priori* hayatla doludur ve

13 İbid., 48-49.

14 Report of a lecture by Paul Hazard, *Boston Evening Transcript*, Kasım 10, 1928.

daima onu aşma eğilimindedir; dolayısıyla nesneden kaynaklanan izlenimlerini soyutlamak için kendi içine çekilir»[15]. Gözlem doğrudur. Ama biz yine de, bu zihniyetin, (batı zihnine karşı doğulu olanı nitelediği sürece) biyolojik kalıtımla edinilen sağıtılmaz içe dönük bir tipten çok, iyice oturmuş kuralların ürünü olduğunu söylemekten yanayız.

Doğanın yüzünde görülen anında oluşan olaylar uyarı durumları olarak insanların dikkatlerini bunlara vermeye neden olacak kadar yeterli değildirler. Bunun için yıldız ışığı ile kamaşan muhteşem gecelere rağmen yıldızlara fazla önem verilmeyen ilkel bir toplumdan örnek vereceğiz. Bazı Kuzey Rodesyalılar (Zimbabve) arasında, ...yıldızlar (intongwezli) şaşılacak derecede az dikkat çeker. Kişi, muhteşem biçimde parıldayan geceleri ve bu insanların akşamları kamp ateşi etrafında oturduğunu düşündükçe bu insanların neden yıldız kümelerini bulup, yıldızlar hakkında destanlar, masallar akıl etmemiş olduklarını kendine sorar. Birçok kez dikkatlerini yıldızlara çekmeye ve yıldızların adlarını öğrenmeye başarısızlıkla sonuçlanan çaba gösterdik. Yıldızları teker teker saymak yasak kabul edilmiş değildi, ama yıldızları saymaya kalkışan kimse onların gözünde gülünç düşüyordu. Aldırdıkları tek gezegen Venüs idi. Ancak, Venüs'ün sabah ve akşam yıldızı olarak ortaya çıktığını bildiklerinden ona iki ad vermişlerdi[16].

ÖZET

Bu bölümde kuralları sosyal psikolojideki yerlerine koymaya çalıştık. Kuralların toplumda yeni doğmuş bir insana önceleri dışsal oldukları sonucuna vardık. Yeni doğan insan, kurallarla karşılaştıkça onları benliğine özümser. Böylece kuralların psikolojik olarak incelenmesi, bizi bunları uyarı durumlarının yanında yer vermek gereğine götürmektedir.

Uyarı durumları iyice yapısallaştırılmış olabilecekleri gibi, olmayabilirler de. Özellikle bu ikinci durumlarda bir tutumu temsil eden bireyin bir duruma olan hazırlığı kesin yapıların örgütleşmesinde egemen rol oynar. İyice yerleşmiş olan toplumsal kurallar, bir kez bireyde özümsendikten sonra, deneyimlerini ve çevresindeki insanlara karşı olan tepkilerini tayin eden önemli bir rol oynarlar.

Toplumsal kurallar durağan soyut varlıklar değil, tarihin akışı içersinde ve bugünkü dünyamızın insan ilişkilerinin ürünleridirler. Dolayısıyla, bundan sonraki işimiz *kuralların oluşumu* psikolojisini ve bunlar, bir kez bireyde yerleşip özümsendikten sonra, bunların bireyin deneyimi ve davranışı üzerindeki sonuçsal etkilerini araştırmaktır. Bunu gelecek bölümlerde yapmak istiyoruz.

---

15 Jung, C.C., *Psychological Types*, Harcourt, Brace and Company, New York, 1926, 364.

16 Smith'ten, The Rev. E.W., *The Ila - Speaking Peoples of Northern Rhodesia*, 1920, Cilt 2, 219. Macmillan Company Yayınevi'nin izniyle.

Bölüm V

GRUP DURUMUNDA BİREY

TOPLUM İLİŞKİLERİNDE BİREY

Kuralların, bir toplumun çok eski veya oldukça yakın tarihi içersinde bireylerin ilişkilerinin ürünleri olduğunu görmüştük. Dolayısıyla, insan ilişkilerinin özelliklerini incelemeliyiz. Bu tür ilişki, gördüğümüz üzere, birinin başka birine karşılık olarak tepkilerini veya bireyin grup durumlarındaki davranışlarını kapsayabilir. Sözü edilen etkileşimlerin ikincisinin sorunumuz üzerindeki önemi daha fazladır.

Biyolojik olmaktan çok tarihsel birikimden «miras» kalan güçlü bir şekilde yerleşmiş kuralların kökenlerini eskiye dönerek araştırmanın ve ortaya çıkış yollarının psikolojikleştirilmesi pek sonuç verir olmadığını kanıtlamıştır. Örneğin, dil veya mülk haklarını denetleyen kuralların kökenlerinin psikolojisi son derece tartışmalı bir sorundur. Bu sorunların kökleri hakkında kuramlaştırma yapanlar, tarihsel veya etnolojik alanlardan çok dikkatle seçilmiş verileri kullanıyor olabilirler. Bunlar rahatlıkla kendilerine özgü ideolojilerine uyanları örnek olarak kapmakta ve diğerlerini görmemezliğe gelmekte veya unutmaktadırlar.

Ancak, toplumsal kurallar psikolojisini araştıracak en az iki verimli yol vardır. Toplumun gelişmesiyle yeni durumlar çıkar. Eğer bu durumların genel olarak önemi varsa, bunlar ve kurallar birtakım toplumsal örgütler veya kurumlar şeklinde deyiş bulurlar ve kurallar da bunlarla birlikte ortaya çıkar. Örneğin, N.R.A.* mavi kartalı ve kurallarıyla böyle bir kurumdu. Bu yaklaşım yolunun somutluk gibi bir avantajı vardır. Ama bütün önemli etkenleri dikkate almak son derece güçtür; bu gibi durumlar müthiş karmaşıktır.

Diğer bir yaklaşım tarzı deneyseldir. Bununla önemli bir derecede durumu denetleme olanağı vardır. Doğal olarak laboratuar atmosferinin yapay olması tehlikesi vardır. Psikolojik laboratuarda

* Sağlık Alanında resmî bir Amerikan kurumu.

araştırdığımız süreçlerin fiili toplumsal hayattaki kuralların somut işleyişiyle pek az ilgisi olabilir. Yapabileceğimiz tek şey görgül bir sınamayı olduğu gibi alarak benimsemektir. Eğer laboratuar deneylerine dayanan ilkeler kuralların her günkü işleyişini yararlılıkla açıklayabilecek yere getirebilirlerse, o zaman ilkelerimiz geçerli demektir; yoksa bunlar laboratuar donanımına dayanarak elde edilen soyutlamalardan başka birşey değildirler.

Toplumsal kuralların, bireylerin ilişkisini gerektirmesi gerçeği bireyin diğer insanların varlığında veya diğerlerinin karıştığı bir durumda davranış sorununu hemen ortaya çıkarır. Bireylerin grup durumlarındaki davranışları konusundaki psikolojik özellikleri hakkında çalışmalar yaptıktan sonra, bir adım daha ilerliyerek ve daha iyi bir aşamaya gelmiş olarak kuralların oluşumunu bu gibi ilişkilerin bir ürünü olarak ele alacağız.

Bir grup durumunda birey, kendini türlü karmaşıklık dereceleri içersinde bulabilir. Bunlar oldukça basit, iki kişi arasındaki ilişkilerden, bireyin içersinde yitik göründüğü kollektif kitle tepkisinin patlamalarına kadar sıralanabilir.

Bireyin içinde bulunduğu grubun etkisinde kalarak deneyim ve davranışlarında ortaya çıkan farklılıklar üzerinde, geçen yüzyılın sonundan beri deneyler yapılmıştır. Bu deneyler arasında Moede ve Allport'un etraflı deneyleri klasikleşmiştir.

Allport'un deneylerinden elde edilen kısa özetler toplumsal «artış» ve «azalışlar», başka bir deyişle, başka birilerinin orada bulunmalarının sonucu olarak işin veriminin grup durumlarında artması veya azalması konusunda fikir verebilir[1]. Bu dizideki araştırmalardan biri çağrışım sınamasıydı; örneğin, «akla geldiği hızla sözcükleri» yazmaktı. Bu deneydeki kişilerin çoğunluğundaki örnek-olaylarda «grup etkisi altında hızda ve işin sayısında bir artış vardı».

Diğer bir deneyde, kişiler grup içinde ve yalnız olarak kötü kokulardan parfümlere kadar bir dizi hoş ya da hoş olmayan kokular hakkında yargılarını belirttiler. Grup durumlarında hoşluk veya nahoşluk yargılarında aşırılıktan genel olarak kaçınıldı; kötü kokular grup içinde, yalnızken verilen yargılardan daha *az* kötü; ve yine grup içindeki yargılarda hoş kokular, yalnızken verilen yargılardan daha *az* hoş olarak tahmin edildi. Bu, grup durumlarında bir düzeyleşme etkeninin bulunduğunu göstermektedir. Grup durumunda ağırlık belirlenmesinde de buna benzer bir düzeyleşme etkeni elde edilmiştir. Allport bu etkeni «kişinin kendi düşünce ve davranışlarını başkalarının düşünce ve davranışlarına göre yumuşatması insanın temel eğilimlerindendir,»[2] diyerek açıklamaktadır.

1 Allport, F.H., *Social Psychology*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1924, 260-285.

2 a.g.e., 278.

Aynı araştırmacı, grupların düşünce üzerindeki etkisini araştırmak için «kişilerin beş dakikalık süreler içersindeki kısa tartışmaları grup içinde ve yalnız olarak yazmalarını sağladı». Sonuçlar bireylerin «üçte ikisinin *en iyi* tartışmaları büyük çapta grupla çalışırken değil, yalnız çalıştıkları sırada ortaya koyduklarını göstermektedir». Bu verisel gerçeklerden Allport «*entellektüel* veya *bireye özgü üstü kapalı* düşünce şeklindeki tepkilerin grup durumunda kolaylaştırılmadığı, tersine zarar gördüğü,» sonucunu çıkarmaktadır.

Bu gibi çalışmalardan, bireyin grup içindeki durumlarında davranış ve deneylerinde değişkenlik konusunda kesin veriler elde edebiliriz. Bireysel ve toplu durumların sonuçlarının karşılaştırılmasından gösterilebilir farklar elde edilmiştir. Tüm bu çalışmalarda bireyin entellektüel ve fiziksel değişikliğe uğradığını, örneğin, grubun bireyin yaptığı işin sayısını artırmakta veya azaltmakta büyük çapta etken olduğunu göstermektedir. İlerki sayfalarda grup durumlarının psikolojik özelliklerinin bilimsel araştırmasına geçeceğiz.

KİTLE DURUMLARI, BUNLARIN OLUMLU VE OLUMSUZ SONUÇSAL ETKİLERİ

Bizim için özellikle önemli olan etkileşen gruplar ve kitlelerin özellikleridir. Bu gibi, ender olduğu kadar da elverişli olan durumlarda slogan veya kestirme yoldan bir çözüm yolu, birey kalabalığın üyeleri arasında olmadığı zamanlarda da, bunlarla bir uyarı yapıldığında bireye rehberlik işini görürler. Burada kuralların ortaya çıkışı sorununa bir yaklaşım görülmektedir. Böylece, kalabalıkların bazı önemli özelliklerine bir göz atmaya değecektir. Sosyolojik yaklaşımlı yazarlar bireyin kitle içinde kendi benliğini yitirdiğini söylemektedirler; kişinin kendi bireysel deneyimi bu ender durumun gücüne yakalanmıştır; davranışları artık onun kendi davranışları değildir; o, önderin taşkınlıklarına veya grubun şiddet eylemine olumlu karşılık veren basit bir araçtır. Kitle durumlarının özelliklerini zihinlerimizde canlandırmak üzere ve George Bernard Shaw'un kendi sözleriyle, onun eğitiminde «önemli payı olan» bir örneği verebiliriz. Shaw, bir «ineğin kaçışıyla» gerçekten «hoşa giden toplu bir eylemin» kalabalıkla başladığını gördü.

Gergin bir grup durumunda birey, grubun bir üyesi olarak davranır; grup durumu uymayı gerektirir. Birey uymak *istese* de istemese de (kendi çıkarlarını, birçok açıdan durumun çeşitli yanlarını tartsa da), durumun bir parçası olduktan sonra, grup uyması için ona baskı yapar. Artık birey, «bir eyleme geçmeden önce, şu veya bu türden şeyleri dikkate alacak adam değildir». Uyum [yetisi], daha öne çıkan üyelerin keskin zekâlarını geri çekerek ve muhtemelen gruptaki diğer kişilerin zekâlarını yükselterek, bireyin duygularına, düşüncesine ve davranış temposuna nüfuz edebilir. Tüm

bu değişiklikler grubun *aynı düzeye getirici* etkisi olarak özetlenebilir.

Bazı yazarlar bu konuda kitlenin, bireyin yalnız olduğu zamana göre entellektüel bakımdan düşük nitelikte olduğuna ağırlık vermektedirler. Kitlelerin neden olduğu ahlâk düşürücü etkenlerin acıklı sahnelerini de vermektedirler. Hatta «sürü zihniyetine karşı koruyucu önlemler» tavsiye etmişlerdir[3]. Bu tür dostça uyarılar, eğer salt kötü örnekolayları dikkate alıp kitlelerin yüceltici etkilerine gözlerimizi yumarsak o vakit yerinde olur. Bireyin, gözü dönmüş bir kalabalığın genel bir patlayışına yakalanmasıyla insanlık dışı davranışlarda bulunduğu doğrudur. Öte yanda, grup ahlâk ve fedakârlığın en yüksek faziletlerini verebilir. Cimri olduğunu bildiğimiz bir adamın grup içindeki cömertçe katkıları bizi şaşırtabileceği gibi; kahramanlık ve insanın kendini stoacı denetimi savaş meydanlarında ve her dönemin büyük kriz ve devrimlerinde rastlanan deneyimlerdendir.

Verileri kolayca gözönüne serilebilecek somut bir örnek vermek üzere, 1917 de halkı birbiriyle yakın psikolojik alışverişe geçiren ve bir patlamayı izleyen Halifax faciasına değinebiliriz. Halifax'da diğer insanların kurtarılabilmesi için yardımı reddeden bireyler ve hatta aileler vardı. En güzel bireysel davranışlar burada oturan insanların toplumsal anılarına silinmemek üzere adsız kahramanlıklar olarak yazıldı. Halifax'da moloz tabakasının altında kalan annesini tutan giysilerini dişleriyle çekip kurtaran çocuğun öyküsü vardır. Yaralı bir kız bir alay çocuğu, çökmekte olan ve yanan bir evden çıkararak kurtarmıştı. Bir telgrafçı canı pahasına mesaj çekerek son anda bir treni durdurup felâketten kurtardı. «Halifax'daki karşılıklı yardımlaşmalar bir ciltlik kitabı doldurur. Bu olaylar yalnız ailelere ve arkadaşlara özgü değildi. Ticarette de böyleydi. Lokantalar parasız yemekler verdi. Dükkânlar mallarını serbestçe dağıttı. Firmalar kurtarma ordusunu genişletmek için çalışanlarına izin verdiler»[4].

Görüldüğü üzere kitle durumunun, birey üzerindeki etkililiği salt onu yırtıcı bir hayvan durumuna indirerek, tahrip için onu başıboş kılmasından ve içgüdüsel uğraşlar için dizginleri elden bırakmasından ibaret olmamaktadır. İçgüdünün sorumsuz egemenliğine yol açacak bir noktaya kadar alçalan zevk alemleri vardır. Öte yandan tarihte önemli popüler eylemlerin, artık bir afetin korkusu altında, veya halkın hayatı üzerine zorla uygulanan koşulla-

3 Ross, E.A., *Social Psychology*, The Macmillan Company, New York, 1908, 83-93.

4 Price, S.H., *Catastrophe and Social Change* - Based upon a Socio logical Study of the Halifax Disaster, *Columbia University Studies in History, Economics and Public Law*, 1920, Cilt 94, 36-57.

rın zalimliği, veya halkın hayatını yöneten kuralların katılılığı altında ulaşacakları kesin amaçlar daima olmuştur.

Freud'un *Grup Psikolojisi*'ne bir göz atış bu bağlantıyla ilgilidir. Bu bizi bireylerin ilişkileri sonucu ortaya çıkan toplumsal ürünlerin anlaşılmasına daha da yaklaştıracaktır. Bunlar içgüdüsel veya insan yapısının bilinçaltı dağarcığında önceden hazırlanmış olarak bulunmayan ürünlerdir.

Freud'un takındığı tutumun can noktası birkaç cümle içinde özetlenebilir. Freud'a göre, grup durumunun birey üzerindeki tek ve en önemli etkeni, eğer ahlâkî taraflar sözkonusu ise ve libido'nun serbest bir şekilde doyumuna gem vurmuyorsa, bireyi toplumsal kuralların ve vicdanın üstyapısından kurtarmasıdır; ve ifade edilen tek önemli şey bilinçaltında depo edilendir. Bu fikir Freud tarafından kesin terimlerle ifade edilmiştir: «Bizim görüş açımızdan yeni özelliklerin dış görünümlerine o kadar önem vermemize gerek yoktur. Bizim için yeterli olan, grup durumunda bireyin bilinçaltına atılmış içgüdülerinin dışa vurulmasına izin veren koşullarda bulunmasıdır. Onun sonradan ortaya çıkardığı görünüşte yeni özellikler aslında, insan zihninde bulunan bütün kötülüklerin bilinçaltında yansımasının önceden sunuluşudur. Bu gibi durumlarda vicdanın veya sorumluluğun yitirilişini anlamakta hiç güçlük çekmeyiz»[5]. Freud'a göre tüm toplumsal davranışın ve örgütlenmenin dibinde uzanan kıpırtı cinsiyet içgüdüsüdür. Tıpkı kendi sözleriyle ifade etmek gerekirse: «İlk olarak, grup açıkça bir tür güç ile bir arada tutulur; ve bu güç dünyada herşeyi ayakta tutan Eros'tan başka neye bağlanılabilir?»[6]

KURALLARIN KİTLE DURUMLARINDA ORTAK ÖZELLİK OLMALARI

Freud'a göre bu, bir grup durumunda davranışın yüklü olduğu kadar, kazanılan duygusal niteliğin de bilinçaltında saklı ve önceden hazır olması anlamına gelir.

Yalnızca güçlü cinsel gösterilerin ortaya çıkmasına neden olan grup durumlarının varolduğu doğrudur. Ama sürüp giden etkiselliğe sahip kalabalıklar, toplumsal bir sonuca erişenlerdir. Bu olaylarda davranış salt libidonun doyumu için yönelmiş olmamakla kalmaz, bir kez güçlü bir toplumsal eylemin akışına yakalandığı zamanlarda birey kendisini feda etmekten alıkoyamaz.

Bazı kitle durumlarında çözüm yolları veya sloganlar yükselerek veya ölçütlendirilerek tüm katılanlar için ortak, çok değerli ve kutsal bir konuma erişerek, daha sonraki bu gibi ender durumlarda bireyleri eyleme sürükler veya hayatlarında odak noktası olabi-

5 Freud, S., *Group Psychology and Analysis of the Ego*, International Psychological Press, London, 1922, 9-10.

6 İbid., 40.

lirler. Fransız Devrimi'nin «Özgürlük, Eşitlik ve Kardeşlik», Amerika'nın devrimci «yasama, özgürlük, ve mutlu olmak hakkı» deyişini; savaş zamanı deyişlerinden «Dünyayı demokrasi için kurtarmak» sloganlarını düşününüz. Bir kez bir slogan böyle bir konuma eriştirildikten sonra eyleme sürüklenmeleri için bireyleri kullanır ve aldatabilir; slogan adına birçok büyük işler yapılabilir. Semboller, sloganlar ve değerler bir kez gruplar için ölçütlendirildikten sonra değer kazanırlar, hatta kalıpyargılar (stereotip) olarak bile çok canlılık taşırlar.

Bir kez bir grup veya kitle o yönde kesin bir yöntem alır ve o yönde önemli bir değer kazanırsa, bu eylemi başlatan ve sloganları çıkaran önder bile bunu durduramayabilir. Duruma ve değişen durumların elverişliliğine göre, sloganların kısa veya uzun kendi tarihçeleri vardır. İngilizlerin geçen seçimlerinde, MacDonald'a eski yoldaşları tarafından yapılan yuhalamalar buna uygun bir örnektir. Böyle olunca, «işini bilen» siyasal kışkırtmaların sosyal psikolojinin inceliklerini bilmeseler de benimseyecekleri sloganları yakından incelemelerine şaşmamak gerekir.

KİTLE DURUMLARININ ÖZEL NİTELİKLERİ

Grup durumunun kendine özgü özelliklerini ve özel niteliklerinin psikolojik değerlerinin inkâr edilmesi, psikolojinin iyice yerleşik ve temel gerçeklerini görmemezliğe gelmek olur. Baktığımız bir çizginin yanındaki noktalar veya çizgiler, o çizgiyi algılamamıza bile önemli derecede etkide bulunur. Bazen psikolojik bir grup durumu bireyin algısında değiştirici etki yapar. Ve böylece ölçütleştirilen grup durumları gerçeklikler sayılır. Kesinlikle emin olmak gerekir ki, tüm toplumsal ve kültürel gerçeklerin altındaki temel gerçek, bireysel canlının kendisidir. Ama bir kez üstyapı ortaya çıktıktan sonra, süreci geri döndüremeyiz; oradan kendi düzeyinde yeni bir determinizm ortaya çıkar. Kimyada da bir determinizm bulunması kimyasal reaksiyonların atomun parçacıkları düzeyindeki gerçekliklere dayanmasına karşılık kabul edilir.

Işte bunun gibi, birey ve sosyal psikoloji arasındaki yapay ikiliği eksiksiz bir şekilde parçalayarak başlayan Freud'un *Grup Psikolojisi*, Eros'un bireysel bir psikolojisi ve bilinçaltının ardiyesi olup çıkar. Bu tekyanlı tez algı psikolojisinde yerleşmiş verisel gerçekleri, adıyla sanıyla *bireysel parçaların içbağımlılığını* görmemezliğe gelir. Freud, *yalıtılmış* birey, sanki grup için bir ipucu olabilirmiş gibi yolalır.

Bir grup durumunda nelerin oluştuğu, kişinin günlük uğraşılarını düzenleyen ahlâksal ve toplumsal kuralların ayrıntılarına inmekle değil, bireyde oluşan ve onun özümsediği yeni kurallara veya sloganlara bağlıdır. Böylece, kalabalıkların veya kalabalık sürülerinin taşkınlık ve patlamalarını, bu olayları oluşturan nedenlere

inmeksizin görmek, toplumsal psikolojinin sorunlarını incelemek için gerekli olan görüş açısından yoksun oluşu gösterir.

Bir kitlenin içersinde bulunduğu durumu anında oluşturan koşullar önemli ve hayatî olabilir. Grevlere, geniş halk kitlelerinin şiddet eylemlerine yolaçan, uzun açlık ve soğuk dönemleri de bunun gibidir. Ya da -1919 yılında Şikago'da bir plaj şeridi yüzünden çıkan kavga ile başlayan tedhiş eylemlerinde olduğu gibi- önemli tehlikelere yolaçan koşulları gerektirmeyecek kadar önemsiz ve küçük şeyler olabilirler. Herşeye rağmen temel psikolojik süreçler en sonunda ortak psikolojik yasalarla açıklanabilmelidir. Belki, nisbeten basit kitle durumları temel ilkelere yaklaşmamızı sağlayacaktır çünkü nedenler ve ortaya çıkan görünümler olduğu kadar sonuçlar da daha iyi izlenebilir.

Charlie Chaplin'in Viyana'da yapmış olduğu keskin bir gözlemleme kısa süreli bir kalabalığın anında örgütleşmesinin çok içsezili görüşünü vermektedir:

> *Toplanan kalabalıklarda bir psikoloji vardır. Yolda yürüyerek geçerken ara sıra tanınıyor olabilirim. İnsanlar yalnızca bakıp birbirlerini dirsekleyerek, yollarına devam ederler. Bazen heyecanlı bir haspa «Aaa bakın, Charlie Chaplin orada!» diye bağırabilir ve kalabalık hemen onun heyecanına kapılarak, ben bir taksiye bininceye kadar, etrafımda toplanmaya başlar*[7].

Bu basit ve apaçık olay hiç kuşkusuz tipik bir güruhun eyleme geçmesiyle son bulacak davranışların tüm yanlarını vermekten uzak olmakla birlikte, şu noktaları göstermesi bizim için önemlidir: Charlie Chaplin prestij sahibi bir kişiliktir. Geniş bir izleyici kitlesine sahip olması nedeniyle ziyaret ettiği büyük kentlerde yoldan geçenlerce tanınmış ve dikkati çekmiştir. Tanınmış birinin aniden keşfedilmesi (sinemanın bulunduğu heryerde milyonlarca insanın tanıdığı tam bir ünlü), trafiğin akışı ve yayaların geçişi gibi sokakta hergün tekrarlanan olaylar arasında göze çarpan bir olaydır. Dikkate değer birinin beklenmedik bir biçimde fark edilmesi birçok insanda duygusallık bile yaratır. Bununla birlikte sokakta ne yapabileceğimiz ve ne yapamıyacağımız belirli kurallarla öngörülmüştür. Bir kimseye ısrarla bakmamalıyız; sokakta her şaşılan şeye, veya o andaki duygulara kapılarak çevremizdeki insanların ilgisini çekmemeliyiz. Kendilerine saygılı insanlar öyle davranmazlar. Böyle olunca «çoğu insanlar yalnızca bakar ve bir diğerini dürter». Bir kimse birlikte yürüdüğü kimsenin dikkatini çekmek için ilgi çekici birşeyi göstermek için ona dokunabilir. Ama bir de toplumsal kuralların çizdiği sınırlarla kendilerini kısıtlamayan kimseler vardır. Bu kimseler olağan olmayan bir durumla karşılaştıkları vakit heyecanlarını ra-

7 Chaplin, Charles, A Comedian Sees the World, *Woman's Home Companion*, Ekim, 1933, 102.

hatça dışa vururlar. Charlie Chaplin'in birdenbire görülmesi bu durumlardan biridir. Heyecanlı bir kadın sokakta davranışlarımızı ayarlayan kuralların dışına çıkabilir. «Aaa bak, Charlie Chaplin orada!» diyerek heyecanlı bir kadının çıkardığı ünlemin o an için etrafında kutuplaşmasıdır. İnsanlar durup bakarlar ve böyle bir ünlem çıkarılmamış olsaydı birbirini dürtüp yollarına devam edecek olan kimseler prestij sahibi kimsenin çevresinde toplanırlar. Prestij sahibi kimsenin önemi, geçici olarak o an toplanmış olan belki de birbirlerini hiç tanımayan ve bir daha hiç görmeyecek olan bu kalabalığın deneyimlediği *ortak* duygusal öğedir. Onları birarada tutacak veya toplu eyleme götürecek, önemleri yitirilmeyen sloganların ifadesi için, bu durumun kapsamında uzun süren ortak bir bağ yoktur. Bununla olay *bir bakıma,* ortak bir arkaplanın, ortak bir algı dayanağı çerçevesinin, bir bireyin ciddiyet ve vakar kurallarını bozmasıyla, nasıl bir kalabalık oluşturduğunu göstermesi bakımından yeterlidir.

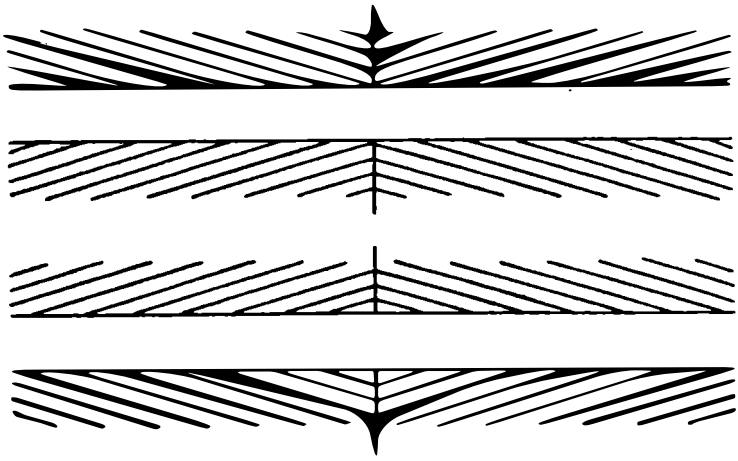
Değişen karmaşıklıklardaki toplumsal durumların gözden geçirildiği bu incelemede birkaç nokta göze çarpmaktadır. (a) Grup durumu içersinde bulunan her bireyin deneyiminde ve davranışında, yeni durumlara uyum bakımından yenilikler getirebilir. (b) Bir işin yerine getirilmesi sözkonusu olunca, üye bireylerin ortaya çıkardıkları değişik olabilir. (c) Grup veya kalabalık durumunda bulunan kişi grubun üyesi olarak davranır. Deneyimlediği şeyler ve davranışı üyeliğinin özelliğine bağlı olarak tayin edilir. (d) Kalabalıkların oluşumu eski kuralların gevşemesine ve yeni kuralların yerleşmesiyle sonuçlananlara bağlı olabilir.

«YANILSAMALANAN» GÖRÜNTÜ PSİKOLOJİSİNİN SORUNUMUZUN İNCELENMESİ BAKIMINDAN GETİRDİKLERİ

Toplumsal durumlarda kapsanan etkilerin genel kişiliklerini tanımlayan yerleşik veriler psikolojide vardır. Yalnız, toplumsal alana özgü olmayan, nerede olursa olsun bireyin algı durumlarında deneyimlediği genel bir özelliğe başvuralım. Sosyal psikolojide ilk önemli adım *bir algı alanına ne biçimde tepki gösterdiğimizi* analiz etmektir. Algının nitelikleri açıklandıktan sonra düşünme, duygu ve davranış psikolojisinin derli toplu ve tümlük niteliği söz konusudur.

Önce görsel algılamayı ele alalım. Bir nesnenin nitelikleri veya uyarı alanındaki bir çizgi veya nokta bile yalnızca uyarının parçalarının yalıtılmış sabit özellikleriyle tayin edilmez, önemli bir yere kadar diğer nesnelere ilişkin olarak yeri ve bunlarla ilişkisi, çevresindeki çizgiler ve noktalar ve üzerinde kendini belli ettiği arkaplana göre tayin edilir. Bilinen bazı örnekler alalım. Eşit endeki iki çizginin kenarlarına ok başlıkları konulacak olursa -birinde ok başlıkları dışa bakacak, öbüründe içe bakacak şekilde- çizgiler fark-

lı enlerde görünecektir. Ya da paralel iki çizgi alın ve yanlamasına çizgiler ekleyin. Onların paralel olduğunu bildiğimiz halde paralel çizgiler bir uçta birbirlerine yaklaşır görünürler. Hering yanılsaması olarak bilinen bu belirgin örnek, ileri sürdüğümüz noktayı açıklığa kavuşturacaktır. (Şekil 2'ye bakınız.) İki koyu çizgi fiziksel

Şekil 2. — Hering Yanılsaması.

olarak paraleldir ve kenarlarındaki çizgilerden yalıtıldıkları zaman paralel görünürler. Ama çizimde görülen çizgiler huzmesiyle birlikte alındıkları vakit bu iki çizginin eksiksiz olarak paralel olduğunu bildiğimiz halde bel veriyor görünürler. Eksiksiz iyi bir çemberin içinde veya çevresinde kırık veya doğru çizgiler olursa çember şu veya bu şekilde şişkin veya pırtlakmış gibi görünür. Bu gibi veriler sonsuz bir şekilde çoğaltılabilir. Nesneleri bizim gördüğümüz, işittiğimiz ve hissettiğimiz tarz - psikolojik gerçeğe uyarıda bulunan nesnelerin fiziğine denk düşmeyebilir. Ama ne deneyimlersek deneyimleyelim, herşey psikolojik bir gerçekliktir. Herhangi bir doğal olayın psikolojisini incelemek istersek psikolojik gerçeklikleri kabul edip, uyarı durumu konusunda diğer kaynaklardan edinilmiş bilgilerden yanlılığımızı yansızlık için zorlamamalıyız. Nesneleri ve durumları ilişkisellikle algılarız; algılanan bir nesnenin özellikleri, o andaki içsel ve dışsal diğer uyaran öğelere ilişkin olan ve bununla değiştirilen uyaran nesnenin özellikleriyle tayin edilir ki algılanan bir nesnenin özellikleri uyaran nesnenin özellikleriyle işlevsel ilişkiye girer. Böylece uyarı içten ve dıştan olsun belirli bir anda işlevsel bir sistemi veya birliği oluşturur. Bunun herhangi bir parçasının nitelikleri bu birliğin diğer parçalarıyla olan ilişkilerine göre tayin edilir.

Eğer bir çizgiyi algılamamız bile çevresindeki diğer çizgilerle etkileniyorsa, bazı kesin ilişkiler içersindeki bir durumda başka kimselerle yüzyüze gelirken algılamamızın benzeri bir biçimde ol-

masını ve dolayısıyla davranışımızın yeni durumlara -yarışma, işbirliği, veya bilinen tipte bir grup etkileşmesi- uyumu için ortak özellik kazanarak değişmesini beklemek doğaldır.

Farklı ilişkilerde uyarı öğeleri olarak çevremizdeki insanların salt orada olmalarıyla deneyimlerimizde onlardan etkilenmemiz söz konusu değildir. Ve bu mekanik olarak eklenen bir etki değildir. Çizgilerin uçlarında okbaşlıklarının bulunması salt çizgiyi deneyimlememize eklenen birşey değildir; çizgilerin enini algılamamızı etkilemektedir. Bunun gibi, başka insanların varlığı algı alanına yeni şeyler eklemekten ötede birşey yapar. Algı alanı yeni baştan kurulur.

Bireylerin grup durumlarındaki davranışlarını inceleyen sosyal psikologlar grubun toplumsal etkisini konu etmişlerdir; grupta üye olan bir kişi diğer bir kişiye artı bir kişi, artı üç v.b. olarak tepkide bulunur. Grubun etkisi istendiği üzere artı olarak eklenen veya eksi olarak çıkarılan birçok uyarının toplamı olur.

Bu noktada söylediklerimizin düşgücünüzün yarattığı samandan adam korkuluğunu hedef aldığını alışıldığı üzere duyabiliriz. Bir sosyal psikolog temel psikolojisine (sosyal psikolojisinin temellerinde) bazıları basit ve ek olarak, bazılarının daha az basit doğal oluşumlar için refleks yayları* çizmeye başladığı zaman, söylediklerimizin korkuluk değil etten ve kemikten bir insanı amaç edindiği görülür.

Bu gibi sosyal psikologların açıklamalarına biz hâlâ kendi yorumlarımızı sokuşturuyor olabiliriz. Böyle olunca, tutulacak en doğru yol, görüşümüzü geliştirmek üzere somut bir örnek vermektir.

Grup durumlarında bireylerin davranışlarındaki değişmeleri gösteren F.H. Allport'un deneyleri sosyal psikolojinin klasikleri arasındadır. Grup durumlarındaki değişiklikleri oluşturan toplumsal uyarılar Allport tarafından «aynı şeyi yapan diğer kimselerin görünümü ve sesleri» deyişiyle betimlenmiştir. Uyarının psikolojik nitelikleri konusunda ve bunların içersinde bulundukları içeriğin kapsamından bundan öte birşey söylememek, algı psikolojisinin iyice yerleşik verilerine bakmadan geçmek olur. Verilmiş çok sayıdaki örneklerde görmüş olduğumuz gibi uyarının mutlak uyarı yapma değeri yoktur. Bir uyarının bize yaptığı etki, yerine göre diğer uyaran öğelerle, canlının içersinde bulunduğu duruma bağlı olarak yeni durumlara göre değişir ve tüm bunların içersinde, kültürel arkaplan hiç de önemsiz bir etken değildir.

Bu gibi temel psikolojik hususların dikkate alınmayışı sosyal psikoloğu toplumsal konumlar ve yerleşik insan gruplaşmaları ile bireye karşı toplum gibi sorunlarla uğraşılarında umutsuz bir du-

* Sinir sisteminin işlevsel birimi. Bir uyarı kayıt edildikten sonra karşılığını veren yapısal bağlantı birimleri veya nevronlar. Uyarıyı alıp, karşılığını veren adaleyi veya salgı bezini harekete geçiren sinir birimi. ç.

rumda bırakır. F.H. Allport bu sorunları *Institutional Behavior* adlı son kitabında dile getirmiştir[8]. Tüm eser boyunca hiçbir okurun, yazarın sıcak insan sevgisinin farkında olmamasına olanak yoktur. Bölüm bölüm ardına tüm sorunlar tek bir soruna indirgenmiştir: bireyin olduğu kadar çoğunluğun sorunu. Makale makale üstüne, «grubun düştüğü yanlışlık» gözönüne koyularak aynı yöntemle çözülmüştür. Usül yeterince basittir. Kurumlar ve uluslar gibi soyut varlıkların olmadığı, ikna edici bir biçimde gösterilmiş, bunların temelinde bireyin bulunduğu yinelenerek anlatılmıştır. Yeterince doğrudur. Ama son derece uzlaşılması güç bir konu olan, grupların gerçekliği sosyolojik sorununa, bireylerin gerçekliği sorununun yanında öncelikle yaklaşılabilir olmasına rağmen, sosyal psikologlar daha temel ve başta gelen sorunlarla yüzleşmelidirler. Bölüm IV de değinildiği üzere grup durumlarında psikolojik olarak dikkate alınacak olan temel şeyler bireyin nasıl birşeyi deneyimlediği ve yüzyüze bulunduğu grup durumunu nasıl algıladığı, nasıl duygulandığı ve tüm bunların sonucu olarak grup durumunda nasıl davrandığıdır. İki paralel çizgi *fizik* olarak da *geometrik* olarak da yakınlarında ne olursa olsun yine paralel çizgidirler. Ama psikolojik olarak her zaman paralel olarak görünmeyebilirler. Fiziksel bakımdan paralel olan çizgilerin psikolojik olarak birbirine yaklaşır veya uzaklaşır gibi görünmesi psikolojik bir gerçekliktir. Bu «illüzyon» herhangi bir doğal oluşumda olduğu gibi önüne geçilemiyecek türden tayin edicidir.

Bir sosyal psikolog bireyi ilgilendirdiği kadar toplumu da sözkonusu eden sorunu bir odada grup halinde bulunan bireyleri teker teker dışarı çıkararak çözebilir. Son kişi de çıktıktan sonra sosyal psikoloğumuz bize odayı göstererek muzaffer bir edayla, «görüyorsunuz bireyler gidince grup diye birşey yok» diyebilir. Hiç kimse bu gerçeği inkâr edemez. Ama sosyal psikoloğumuzun yaptığı hiç de psikoloji değildir; bize basit bir aritmetik alıştırması yapmıştır. Elbette, onyedi elmadan onyedi elma çıkarırsanız elde elmanız kalmaz. Bu alıştırma görüldüğü gibi sosyal psikolog için elverişli değildir. Onun özel görevi tamamen farklıdır: Grup durumu içersindeyken bireye ne olur? Birey grup durumundan davranışına ne gibi yenilikler eklenmiş olarak ayrılır? Belki gruptan, grup sloganını benimsemiş olarak ayrılacaktır. Bu slogan daha sonraları aynı sorunla karşılaştığı zaman onu sanki yine aynı grup durumundaymış gibi davranmaya sevk edecektir.

Bir örnek daha verelim. Bir ulusun tüm insanlarını okyanusa atarsanız, ortada ulus diye birşey kalmaz. Birleşik Devletler'in tüm bireylerinin aynı yerde birlikte davranamıyacakları doğrudur. Tüm

8 Allport, F.H., *Institutional Behavior*, University of North Corolina Press, Chapel Hill, 1933.

Amerikan vatandaşları ilk ve orta dereceli okullarda «herkese özgürlük ve adaletle, bölünmez bir ulus» gibi terimlerle ulusun ne olduğunu öğrenir; ve böylelikle «ulus» birey için psikolojik bir gerçekliktir. Bunun gibi sloganların, değerlerin ve kalıp-yargıların birey tarafından benimsenmesi psikolojik bir sorundur. Bir kez grubun değerleri bireye özümsendikten sonra, bu onları taşıyan kestirme terimler, onun duyarlığını, hoşlandığı veya hoşlanmadığı şeyleri düzenleyen, her zaman hazırda bulunan psikolojik gerçeklikler-dir. (Bkz. Bölüm VII).

Böylece toplumsal algılama psikolojisi incelenineeye kadar, Allport'un ileri sürdüğü «Yeni Bir Bireyciliğin Umudu,» onun kuramsal davranışın analizi ile geliştirilemeyecektir.

Gruba yaklaşımda görülen bu özür yalnız böyle sosyal psikolojide görüldüğü gibi kalmayan ama genel olarak algı psikolojisine kadar izi sürdürülebilecek bir kavram yanlışlığıdır; duyu izlenimlerinin bir tüm oluşu, herbirinin uyarı ile değişmez bir ilişkisi olan duyuların toplamı üzerine kurulduğu kabul edilir. Bu, herhangi bir deneyimi vermek için hem önceden ve hem de sonradan entegre olarak sabit tutulması gereken öğelerin temel önceliğinin bulunduğu iddia edilen ilkenin çıkarları için psikolojik gerçekliğin feda edilmesine yolaçar. Bu yaklaşımın ana çizgileri gözönünde tutularak, örneğin «illüzyonları» açıklamak üzere geniş çapta kuramlaştırma yapıldı. Salt bu başlık altında tonlarca yazı yazıldı[9]. Yirmi yıldan az bir zaman içinde Müller-Lyer «illüzyonu»nu açıklamak üzere en azından bir düzine kuram geliştirildi. Bu illüzyonlardan iki çizgiye birbirine ters yönlerde, uçlarına okbaşlıkları konulduğu vakit, bu eşit çizgilerin farklı uzunlukta görüneni de vardı. Bu yaklaşımın ana hattı, okbaşlıklarını dikkate almaksızın ana çizgilerin algılanmasının deneyimsel olarak özdeş olduğunun kabulüydü. Psikologlar okbaşlıklarının dışsal çizgilerinin iki ana çizginin fark edilmesine nasıl bir etki yaptığını bulmaya çalıştılar. Sorun, çok büyük sayıda yapılan özenli deneylere rağmen yeterli bir kurama yaklaşamadı.

Gestalt psikolojisinin doğuşundan beri, bir canlı uyarı alanının farklı parçaları ile uyarıldığı vakit, bu parçalar işlevsel bir ilişkiye girdiğini ve her parçanın diğerini etkilediğini anlamış bulunuyoruz. Bunun sonucu, yineleyelim ki, herhangi bir parçanın nitelikleri toplam işlevsel sistem içersindeki üyeliği ile tayin edilmektedir.

Bu genel ilkeyi toplumsal alana kadar genişlettiğimiz vakit, grup ve kalabalık sorunlarına yeni bir psikolojik yaklaşım belirir. Diğer insanlarla bir durum içersindeyken deneyimlerimiz ve bunu izleyen davranışlarımız, çevremizdeki özel koşullarla değişikliğe uğrar.

9 Bkz. Titchener, E.B., Experimental Psychology, Cilt I, *Qualitative Experiments*, The Macmillan Company, New York, 1918, 303-329.

Toplumsal durum kapalı bir sistem biçimini alarak oldukça katı sınırlar içersinde kişinin deneyimleri, davranışları ve grup içersindeki özel konumu ve onun üyelik-özellikleriyle düzenlenir. Bireyin duygularının kendine özgü nitelikleri, deneyimleri ve temposu grubun duygusal durumu ve özellikleriyle ahenkli bir tempo içinde yürür. Grup durumunda gelişen ve ölçütleşen değerler ve sloganlar kişinin davranışlarına rehber olurlar.

Şimdi, somut hayat durumlarına gelindiğinde, ilkel veya karmaşık olsun, nerede örgütlenmiş bir toplum varsa, orada kurallara rastlarız. Bu kurallar bireyin deneyimlerinde odak noktaları olarak hizmet görürler ve bunun sonucu olarak da davranışları için rehber rolü oynarlar. Bunun her zaman bilinçli bir işlev olması gerekmez; çoğu kez bizim haberimiz olmadan etkilidir. Biz bunun etkili sonuçlarını kanıtlarında, yani kişinin davranışlarında görürüz. Hergün hayatın günlük alışılagelmiş işleri, geniş çapta her toplumda bulunan toplumsal kurallarla ayarlanır. Birçok cepheleriyle hayat, iyice yerleşmiş veya günden güne oldukça pürüzsüz bir biçimde geçiyorsa, pek az kimse, mevcut kuralların geçerliğinden kuşkulanabilir; belki birkaçı bunların yetkinliğine meydan okuyabilir. Bunlara meydan okuyan birkaç kişi kuşkucu havari*, eksantrik, belâ arayan veya deli sayılıp, bu kimselere değişen derecelerde kinle karışık öfkeyle veya şiddetle karşılık verilir.

Ama toplum hayatı güçleşip, topluluktaki insanların hayatlarında baskılar ve gerginlikler meydana geldikçe hayatın dengesi durgun olmaktan çıkar ve olasılıkla, hava birçok şeylerin oluşmasına gebe olur. Bunlar, artık hayatın gerektirdiklerine veya insafsız mezalime ya da nüfusun bir kesiminin diğer bir kesimini sömürüsüne cevap vermeyen eski kuşaklardan kalma boşinançlar olarak intikal eden kuralların katılığına bağlı baskılar, yaygın açlık ve dayanılmaz hayat koşulları olabilir. Veya bu serbest insanların beraberce karşı koymaları gereken gerçek veya uydurma bir tehlike haberi olabilir. Bu gibi nazik koşullar altında bireydeki benimsenmiş kuralların gücü zayıflar ve çözülme eğilimi gösterir. Bunun gibi nazik, çalkantılı bir durum mevcut kurallar konusunda kuşkular ve kuralların yetkinliğine meydan okuma uyandırır. Daha önce hiç kimsenin dinlemeyeceği kuşku ve meydan okuyuşlar bu durumda etkili olur. Böyle zamanlar durumların ve yerleşik kuralların geçiş dönemidir. Bunlar bir durumdan diğerine, bir kuraldan veya birtakım kuralların düzenliliğinden kaosa değil, birtakım kurallardan yeni birtakım kurallara, belki güvensizlik, şaşkınlık ve hatta bazen şiddet yoluyla olur. Bu gibi zamanlarda o ana kadar eksantrik sayılan bir kimsenin veya grupların formüle ettiği ilkeler ve sloganlar diğerleri tarafından yeni baştan keşfedilir ve propagan-

* İsa'nın oniki havarisinden onun dirileceğine güç inananı. ç.

daları kolayca sağlanır. Tartışmalar ve toplantılar yapılır; eylemli kimseler ilkelerini ve sloganlarını keskinleştirirler ve insanlara üzerlerine düşeni yapmaları için baskı yaparken, bu sloganlar kitlelerin davranışlarına rehber kılacak çabalarda bulunur.

Zorluk ve baskının, şaşkınlık ve belirsizliğin ve de güvensizlik duygusunun bir sonucu olarak, eylem ve tepki, görünüşteki durgunluğu izleyen taze bir dengesizlik olabilir. Ortaya çıkan, ölçütler konumunda birtakım kuralların sonunda meydana gelişi veya yerleşmesidir. Kuralların meydana gelişi ve ölçütleşmesi asla birbirine ters düşen bir süreç değildir; kuralların ortaya çıkışı ve ölçütleşmesi gerçekte, dengesizliğe ve huzursuzluğa yolaçan koşulların içersinde uzanan nesnelere, doğadaki en azından herhangibir süreç kadar tayin edicidir. Böyle olunca yeni kurallar dizisi eskilerin yerini alır ve toplum hayatının düzenleyicisi olur. Herhangibir topluluğun tarihinde, tarihsel bir dönemden bir diğer döneme, kişinin yakından tanıdığı önemli geçişimleri akla getirmekte yarar vardır.

Elbette kuralların bu ölçütleşmesi ve ortaya çıkış süreci birkaç gün içinde olan birşey değildir. Duruma egemen olacak yetki ve prestije sahip olan yeni birtakım kuralların yerleşmesi bazı zaman uzun yıllar alır. Bireylerin yerel yakınlık içersinde bulunmaları da yeni kuralların ortaya çıkması için kesinlikle gerekli değildir. Aynı acı durumla karşı karşıya olan ve aşağı yukarı aynı baskıyı deneyimleyen psikolojik bir topluluğu oluşturan bir grup insan bulunabilir. Durumu en uygun biçimde ölçütlendiren kuralı veya sloganı biçimlendirmek için bireylerin gerçek kalabalıklar oluşturmaları gerekmez. Ne yapılması gerektiği insanları eyleme geçirmeye ve bunu deneyimlerinin ortak odak noktası yapabilmeye yeterlidir. Bilhassa son derece kritik zamanlarda gazete ve radyo gibi çağdaş iletişim araçlarının propagandaları son derece önemli olmaktadır. 1934 yazında Naziler Viyana ayaklanmasını sahneledikleri vakit, Başbakan Dollfuss'ün katlinin ötesinde almış oldukları önlemler arasında, Avusturya radyoevini ele geçirmek, böylece halka önceden üretilmiş haberleri ulaştırmak vardı. Mr. Roosevelt, Amerikan halkına radyodan seslendiği sevilen «ocak başı» sohbetleriyle ün yapmıştır. Kongre ve senatonun birleşik toplantısında, herkesin evinde radyosunun başında olduğu günün akşam saatlerinde programa alınan bir konuşma, belki de esas olarak kongrenin yararına değil, karşıtlarının «gizli emellerini» milyonlarca Amerikan dinleyicisine duyurmak amacını taşıyordu.

DENEYSEL YAKLAŞIM

Hayatın fiili durumlarında kuralların oluşumu veya ölçütleştirilmesi sürecinin bilimsel çalışması çok karmaşık bir iştir. Doğrudan gözlemlemesi yapılamıyacak çok sayıda değişkenler işe karışır.

Bunun için, ilk önce kuralın biçimlenerek ortaya ;ıkışının psikolojisinin iyi-denetlenmiş bir laboratuar durumunda genel bir biçimde araştırılmasıyla başlamak uzun süre içersinde semeresini verebilir. Bununla birlikte bizim üzerimize alacağımız, gerçekten belirli bir kuralın psikolojisinin açıklaması değil, herhangibir kuralın oluşumunda işe karışan genel psikolojik sürecin bilimsel çalışması olacaktır. Böyle bir yaklaşımın sınavı, fiili toplumsal hayatta bulunan kuralların tam tanımına ve açıklamasına varan ilkenin uygulanabilir oluşuna bağlıdır. Bunun, günlük hayatta etkili olan kuralların oluşumunun gerçek psikolojiyle hiçbir ilişkisi olmayan, laboratuarda üretilen yapma bir ürün veya psikolojik bir soyutlama olup olmadığına, fiiliyatın taze ve tümsel havasındaki verilerle karşılaştıktan sonra karar verilir.

Tüm söylediklerimiz bir sorunun çözümü değil, salt genel ilkenin bir açılışıdır. Bunun değeri, grup durumlarındaki belirgin sorunların bilimsel çalışması için daha sağlıklı bir yaklaşım olmasında uzanmaktadır.

Şimdi toplumsal kuralların psikolojisinde işe karışan temel süreçleri ele almaya hazırlanıyoruz.

Bölüm VI

BİR GRUP DURUMUNDA BİR KURALIN OLUŞUMU

KURALLARIN ÖLÇÜTLEŞMESİNE YARDIMCI OLAN DURUMLAR

Geçen bölümde, grup tepkisinin genel psikolojik özellikleriyle ilgili olarak varmış olduğumuz sonuçlardan çıkarak, bir grup durumunda bir kuralın oluşumunu araştırma aşamasına ilerliyebiliriz. Bu bölümde bildirilecek olan deney, psikolojinin farklı alanlarında yapılan deneylerinden öylesine durulukta çıkan genel psikolojik ilkenin toplumsal alana uzantısıdır.

Deneylerimizde psikolojinin birbirinden uzak alanlarındaki deneylerle açıklığa kavuşturulan genel psikolojik doğal oluşumları algı dayanağı çerçevesi kavramı olarak sunuyoruz, çünkü deneyler kuralların herhangi bir çalışmasında algı dayanağı çerçevesi kavramının kesinlikle gerekli olduğunu göstermektedir. Bizi deneylerimizin sonuçlarında açıklanan doğal oluşumları fiili toplumsal hayatta bulunan doğal oluşumların birincil modeli olarak varsaymaya iten, bu deneylerin kendi kavramlaşmaları içersinde psikolojinin çok farklı alanlarındaki deneylerde kendini ısrarla gösteren genel psikolojik eğilime dayanması gerçeğidir. Bu bölümde bildirilen deneyler bu psikolojik ilkenin toplumsal düzeye uzantısını haklı çıkarmayı hedef almaktadır.

Sınanması Gereken Denenceler

Görmüş olduğumuz gibi dış uyarı alanında tutunacak bir başvuru noktası yok ise, uyarının sunuluşundaki zamana bağlı seyir sürdükçe, referans noktası içsel olarak yerleşir.

O zaman soruyu sorarız: Dışsal uyarı alanının söz konusu olması bakımından nesnel olarak sabit olmayan bir duruma yerleştirilen bir kimse tüm karşılaştırma dayanakları yok olduğu vakit ne yapar? Diğer bir deyişle, bizim ilgilendiğimiz yan olan algı dayanağı çerçevesi ortadan kaldırıldığı vakit o kimse ne yapar? Karmaşık yanlış yargılar mı verecektir? Ya da kendine bir algı dayanağı çerçevesi mi kuracaktır? Bu durumda *tutarlı* sonuçlar öznel algı dayanağı çerçevesinin bir dizini olarak alınabilir.

Önce bireyi incelemeliyiz. «Bireysel psikoloji» ve «sosyal psikoloji» arasındaki ikilemden kurtulmak için bireyle işe başlamalıyız. Bu yol ile birey durumu ile grup durumu arasındaki bireysel tepkilerin farklarını bulabiliriz.

Toplumsal düzeye gelerek sorunumuzu daha öteye ittirebiliriz. Aynı sabit olmayan bir durumda bir insan grubu ne yapar? Gruptaki bireyler karmakarışık yargılarda mı bulunurlar? Yoksa toplu bir grup algı dayanağı çerçevesi mi kurarlar? Eğer öyleyse, ne türde? Eğer herkes bir kural geliştirirse, bu onun grupta bulunan diğer kimselerin kurallarından farklı kendi kuralı mıdır? Yoksa belirli grup durumuna özgü ve biraradaki kimselerin birlikte bulunmalarına bağlı olarak birbirlerine olan etkilerine dayanan ortak bir kural mı yerleştirilmiş olacak? Eğer zamanla birlikte karşılaştıkları belirsiz ve sabit olmayan duruma bir düzen verir biçimde kendi aralarında deney boyunca geliştirilmiş bir algı dayanağı çerçevesinin baskısı altında algılama yapacak olurlarsa, o zaman hiç olmazsa bir grup içinde bir kuralın oluşmasında yer alan psikolojik sürecin birincil modeline sahip olduğumuzu söyleyebiliriz.

Otokinetik Etkiler, Sorunumuza Sağladığı Olanaklar

Dikkate aldığımız bu hususları duru bir şekilde akılda tutarak, ilk işimiz, öznel olarak yerleşmiş algı dayanağı çerçevelerinin özelliklerine dayanarak türlü biçimlerde yapısallaştırmaya izin veren durgun olmayan durumlar bulmak olmuştur. Denencemizi sınamak için kullanabileceğimiz diğer deney durumları arasından öznel ritim ve otokinetik etkiler doğuran durumları seçtik. Bunlar, denencenin gerektirdiği koşulları karşılamaktadırlar. Bölüm IV de öznel ritim doğal oluşumunun sorunumuza uygunluğuna değinmek fırsatını bulmuştuk.

Otokinetik etkileri doğuran koşullar denencemizi sınamamız için eksiksiz bir deneysel durum sağlamaktadırlar. Otokinetik etkiyi kolayca elde edebiliriz. Tümüyle karanlıkta, aydınlanmamış kapalı bir odada veya dışarıda görünür başka ışıkların olmadığı bulutlu bir gecede olduğu gibi ince tek bir ışık her yönde hareket ediyormuş gibi yanıltıcı olabilir. Eğer ışık noktasını bir kimseye yineliyerek işaret edecek olursanız özellikle ışık ile kendisi arasındaki mesafeyi bilmiyorsa, ışığı her defasında odanın içinde farklı yerlerde görebilir. Otokinetik etkinin deneysel olarak yaratılması, kişinin bunun etkisini bozmak için araçlar kullanmadığı takdirde ayrıcalıksız, çok doğal, çok kolaydır. Bunun için karanlık bir odada tek ışık noktası kesinlikle belirlenemez çünkü onu belirlemeye yarayacak, ona ilişkin başvurulacak hiçbir şey yoktur. Işığa bakan kimse ışığın yeniden oynamadığını bilse bile sanki ışık oynuyormuş gibi gelir. Bunlar çelişkiye meydan vermeyecek verisel gerçeklerdir; herhangi bir kimse bunları kendisi sınayabilir. Bu durumda

uyaran ışık kişiye yanıltıcı ve oynak olmakla kalmaz, kişi çevresine uyumda kendini güvensiz hisseder. Deneydeki kimse, arkasız bir iskemleye oturtulduğu ve yapı içindeki deney odasının yerini bilmediği vakit bu özellikle çarpıcıdır. Bu koşullar altında deneye katılan bazı denekler, ışık noktasının yerini karıştırdıklarını, hatta kendi bulundukları yeri dahi şaşırdıklarını bildirmektedirler.

Otokinetik etki psikologların icat ettikleri yapma bir doğal oluşum değildir. Bu deneysel psikolojiden eskidir. Göksel cisimlerin gözlemlemesi sırasında bazen gözüktüğü gibi, astronomlar[1] buna dikkat etmişler, açıklamak için kuramlar önermişlerdir[2].

Tavsiyeler ve grup durumu olarak toplumsal etkenlerin yarattığı etkilerinin sınırını ve deneysel hareketin yöntemini incelemiştik. Denenen eylemin sınırının bilimsel çalışması, kuralların oluşumuna niceliksel bir yaklaşım için izin vermektedir. Böyle olunca hareketin uç sınırları konusunda bilgi vereceğiz.

İZLENEN YOL

İki durumda deneyimlenmiş olan eylemin sınırlarını incelemiştik.

1. Deneycinin dışında yalnızken (deneysel olarak sunulan toplumsal etkenlerle bireyin tepkisini etkilememek için ve böylece içersinde bulunulan koşulların algısal sürecinin temel kavramını anlamak üzere).

2. Birey, grup durumunda iken (grup içindeki üyelikle oluşan yeni davranış uyumlarını bulmak üzere).

Denek grup durumuna iki şekilde sokulmuştur:

a. Yalnızken üzerinde deney yapıldıktan sonra grup durumuna getirilmiştir. Bu, ilk önce kendi eğilimlerine göre duruma tepki gösterme ve öznel olarak kendisi deneydeki uyarılara algılarıyla bir düzen kazandırma olanağını bulduktan sonra grup durumunun etkisini bulmak üzere yapılmıştır.

b. İlk önce hiç tanışık olmadığı bir duruma, grup içindeki duruma sokulmuş ve sonra bireysel olarak üzerinde deney yapılmıştır. Bu, grup durumunda yerleşmiş olabilecek algısal düzen veya kuralın kendi başına aynı durumla yüzyüze kaldığı zaman da tepkisini tayin etmeye devam edip etmeyeceğini bulmak için yapılmıştır. Bu son husus, sorunumuz için can alıcı bir noktadır. Diğer

---

1 Bilimsel bir sorun olarak Otokinetik etkinin kısa bir tarihçesi için, Bkz. Adams, H.E., Autokinetic Sensations, *Psychol. Monog.*, Sayı 59, Temmuz, 1912, 32-44.

2 Otokinetik etkinin doğasını açıklamak üzere psikologlar tarafından birçok kuramlar geliştirilmiştir. Bunlar bizim sorunumuz için malzeme değildir. Bizim için önemli olan gerçek otokinetik etki ne zaman yöresel olarak bir algı dayanağı çerçevesinden yoksun olursa o zaman meydana geldiğidir.

hususlar bu esas noktayı izlemekte ve onun ima ettiklerini açıklığa kavuşturmaktadırlar.

Deneydeki kimseler, araçlar ve izlenen yollar burada kısaca sıralanarak verilecektir. Diğer bir çalışmada tüm olarak sunulmaktadırlar[3].

Deneyler Columbia Psikoloji Laboratuarı'nda, karanlık odalarda yapılmıştır.

Deneydeki kimseler Columbia Üniversitesi ve New York Üniversitesi'nden lisans ve lisansüstü erkek öğrencileriydi. Bu kimseler psikoloji öğrencileri olmadıkları için fiziksel uyarı durumunun hazırlanışı veya deneyin amacı hakkında birşey bilmiyorlardı. Bireysel deneylerde 19, grup deneylerinde 40 kişi yeralmıştır.

Bireysel Deneyler

Uyarı, metal kutudaki delikten görünen küçücük bir ışıktır. Işık, deneyi yapan tarafından denetlenen uygun bir kapağın açılmasıyla deneydeki kişiye gösteriliyordu. Denek ile ışık arasında beş metre vardı ve üzerinde telgraf kutusunun bulunduğu bir masaya oturtulmuştu. Şu talimat yazılı olarak verilmişti: «Oda tamamen karanlık olunca, size HAZIROL işareti vereceğim ve siz ışık noktasını göstereceksiniz. Kısa bir süre sonra ışık oynamaya başlayacak. Işığı görür görmez düğmeye basınız. Birkaç saniye sonra ışık kaybolacaktır. Işığın katettiği mesafeyi bana bildiriniz. Tahminlerinizi mümkün olduğu kadar doğru yapmaya çalışınız».

Bu talimat deneyin genellikle izleyeceği yolu özetlemektedir. HAZIROL işareti izlenip ışık verildikten kısa bir süre sonra, denek düğmeye bastığı zaman ayarlama aracı hafif, ama duyulabilir bir tiktak sesi çıkararak deneğin (otokinetik) hareketi gördüğünü belli ediyordu. Deneydeki kişinin hareketi ,görmeye başladığını belirtmek için düğmeye basmasından sonra geçen zaman tüm deneylerde iki saniyeydi.

Işık, fiziksel bakımdan geçen tüm süre içersinde sabitti ve deneyler sırasında hiç yerinden oynatılmamıştı.

Işık kaybolduktan sonra, deneydeki kimse geçirdiği deneyime göre ışığın hareket ettiği mesafeyi söyledi. Denek vardığı bu yargıyı söyler söylemez, deneyci hemen herbirini küçük bir not defterinin ayrı ayrı sayfalarına yazdı. Her denekten yüzden fazla yargı elde edildi. Denekler tahminlerini inç (veya inçin paydaları) olarak belirttiler.

Sayısal sonuçlar başka bir yapıtta sunulmuştur[4]. Burada yalnızca bu sayısal sonuçlara dayanılarak varılan bulguları sunarak

---

3 Sherif, M., A Study of Some Social Factors in Perception, *Arch. Psychol.*, Sayı 187, 1935.

4 *Ibid.*, 24, 34-41.

bu bulguları açıklığa kavuşturacak önemli iç derinlikleri vereceğiz.

İnsanlar karşılaştırma yapmak için herhangi başka bir ölçütten yoksun oldukları hareketleri algıladıkları vakit, sonuçlar o *bireye özgü sınırları belli olan bir sırayı ve noktayı (bir ölçütü veya kuralı) öznel olarak kurduklarını, sonuçların diğer bireyler tarafından kurulmuş sıra ve noktaya göre (ölçüt veya kural)* farklı olabileceğini açıkça ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle, bireyler, sınırını kestirme olarak saptayacak nesnel bir dayanağı olmayan bir hareketi yineleyerek algıladıkları vakit, birbirini izleyen bu birçok deneyin gidişi içersinde bireylerde bir ölçüt (bir kural veya algı dayanağı noktası) gelişir. Bu, öznel olarak insanın içersine yerleşen ölçüt veya kural, birbiri ardına verilen ışık hareketlerinin kısa, uzun veya orta olduğu karşılaştırmalarda deneğe özgü bir sıra içersinde bir algı dayanağı olarak iş görür.

Bu hususu daha genel olarak ifade etmek üzere varacağımız sonuç, uyarının objektif bir sıralaması veya ölçüsü ve dışsal olarak bir algı dayanağı noktası veya ölçütü olmadığı vakit, her birey kurduğu bir sıralama ve o sıralamada içsel (öznel) bir algı dayanağı noktası kurar ve birbirini izleyen her yargı o sıralama ve ona ilişkin algı dayanağı noktasına göre verilir. Her bireyin kurmuş olduğu sıralama ve algı dayanağı noktası kendisiyle yalnız başına deney yapıldığı vakit kendine özgüdür.

Bireysel deneylerin ikinci dizisinde, kişinin içersinde algı dayanağı noktası o kimse tarafından bir kez kurulduktan sonra, bunların gelecek günlerdeki deneylerde korunma eğilimi olduğu görülmüştür. İkinci ve üçüncü dizilerdeki 100 yargının herbiri, deneydeki kimselere göre birinci dizide görülenlere benzer ortanca bir sayı vermekte, ama azalan bir değişkenlik göstermektedir.

Deneyin sonunda her gözlemlemeciden alınan, içe bakışa dayanan yazılı bildiriler, sayısal sonuçlara dayanan bulguları tamamlamaktadır. Göreceğimiz bu tür içe bakışa dayanan bilgiler deneklerin tipik olarak, dışsal olarak verilmiş algı dayanağı noktaları veya ölçütlerinden yoksun olması yüzünden uzaklığı tahminde güçlük çektiklerini göstermektedir:

«Karanlık, uzaklık tahmini için hiçbir rehber bırakmadı.»

«Işığın oynadığı uzaklığı tahmin etmek etrafta görünen komşu nesneler olmadığından güçtü.»

«Uzaklığın ölçülebileceği sabit bir nokta yoktu.»

İçe bakışlara dayanan aşağıdaki bilgiler deneye katılan kimselerin nesnel ölçütlerin yokluğunda bunları kendilerinin geliştirdiğine işaret etmektedirler:

«Önceki uzaklıkla karşılaştırıldı.»

«İlk tahmini ölçüt olarak kullandı.»

Bu, gözden geçirdiğimiz psikolojinin başta gelen çeşitli alanlarındaki ilgili bulguları gibi, nesnelerin bir algı dayanağı çerçeve-

sine ilişkin olarak deneyimlendiği gibi genel bir psikolojik eğilimi açıklamaktadır.

Bölüm II de geliştirilen düşünceye uygun olarak, grup deneylerinde yapmış olduğumuz şey, deneysel psikolojinin bu bulgusunu sosyal psikolojiye aktarmak ve bireyin grup durumunda nasıl davrandığına dikkat çekmek olmuştur.

GRUP DENEYLERİ

Verilen sonuçlara dayanarak, grup durumunda incelememiz gereken sorunun önemi kendi kendinin kanıtıdır. Birey dıştaki uyarı alanını bir algı dayanağı çerçevesine ilişkin olarak deneyimlemektedir. Nesnel durumda algı dayanağı çerçevesi verildiği vakit, deneyimin yapısal ilişkisini önemli bir şekilde tayin edecektir ve bu gibi durumlarda tüm diğer parçalar bu ilişki ile yeni bir duruma geçecek veya tayin edilecektir. Ama bazen böyle nesnel bir algı dayanağı çerçevesi yoktur - uyarı alanı durgun değil, müphemdir ve iyi bir yapısı yoktur. Bu durumda birey kendinde evrimlenen algı dayanağı çerçevesi ile durumu algılar. Böylece grup durumunda deney için ortaya çıkan sorunlar aşağıda görüleceği gibidir:

Grup durumunda bulunan kişi uyarı alanını nasıl algılar? Yine bireyin kendine özgü bir sıralama ve ölçüt (norm) içersindeki sıra, bireylere yalnız başlarına iken yapılan deneyler gibi onlar da evrimleşir mi?

Ya da grup etkisi onu iyice tanımlanmış sıralamayı ve bu sıra içinde algı dayanağı noktasını benimsemekten alıkoyarak ve böylece bireyin belirsiz bir durumu, ne tarzda olursa olsun bir düzen içersinde algılama yeteneğini bozacak mıdır?

Yoksa gruptaki kimseler gruba özgü olan bir sıralamayı ve bu sıralama içersindeki bir algı dayanağı noktasını benimsemek için birlikte mi davranışta bulunurlar?

Böyle bir sıralama ve algı dayanağı noktası benimsenirse, bunun gibi bir grup ürününün sonunda, aynı uyarı durumuyla yalnız başına karşılaşan bireye etkisi ne olacaktır?

Yukarıda kısaca sözedilen sorunlar, aşağı yukarı arı örneklerdir. Elbette, bu arı örnekler arasında uzanan diğer olasılıkların bulunması da olağandır.

Bu sorularla doğrudan doğruya toplumsal kuralların psikolojik temelleri ile yüzyüze gelmekteyiz. Süreci basit bir biçime indirgediğimizi itiraf etmeliyiz. Ama ilk temel psikolojik sorun, bir kimsenin uyarı durumunu ne biçimde algıladığıdır. Davranış, uyarının yalın fiziksel varlığına değil, o kimsenin algısına bağlıdır. Özellikle, bizim ilgilendiğimiz davranış düzeyinde, uyarı ve onu izleyen davranış arasında doğrudan ve basit bir korelasyon yoktur. Basit algısal bir durum, sorunun deneysel olarak analizi için birinci koşuldur.

Dışsal etkenlerin kendi sınırları içersinde, yeteri kadar denge-

siz olduğu ve içsel etkenlerin algısal örgütlenmenin ana özelliklerinin üstün rol oynamasında katkıda bulunması için yardımcı olduğu bir uyarı durumunu bilerek seçeriz. Bu bize grup üyelerinin deneyimlemiş oldukları herhangi tutarlı bir sonucu, yalıtılmış bireyler olarak deneyimlediklerinden farklı olmasının, bireylerin grup içinde etkileşimlerinin bir işlevi olduğunu söyleyebilmemizi sağlar.

Bölüm IV deki uyarı durumlarında diğer insanları veya çevremizdeki doğal dünyasını bile kayıtsızlıkla karşılamadığımız gerçeğini ağırlıkla belirtmiştik; tepkilerimizin değişmesine yolaçan bazı belirli tarzlardaki hazırlık ve belirli yerleşik kurallarla doluyuzdur. Önemle dikkate alınan bu husus grup deneylerinin tasarlanmasının biçimlendirilmesini sağlamıştır. a) Bireylerin bizim uyarı durumlarımızla ilkin grup içinde karşı karşıya geldiklerinde ve b) bireyleri kendi sıralama ve kurallarını yalnızken belirledikten sonra, grup içinde karşılaştıkları bu durumlara gösterdikleri tepkiler arasındaki farkları araştırdık. Bunun gibi, yirmi denek, önce bireysel durumlarla işe başlamışlar, bundan sonra gruplar halinde deneylere tabi tutulmuşlardır; diğer yirmi kişi ise grup oturumları ile başlamışlar ve deneyleri bireysel oturumlar ile sona erdirilmiştir.

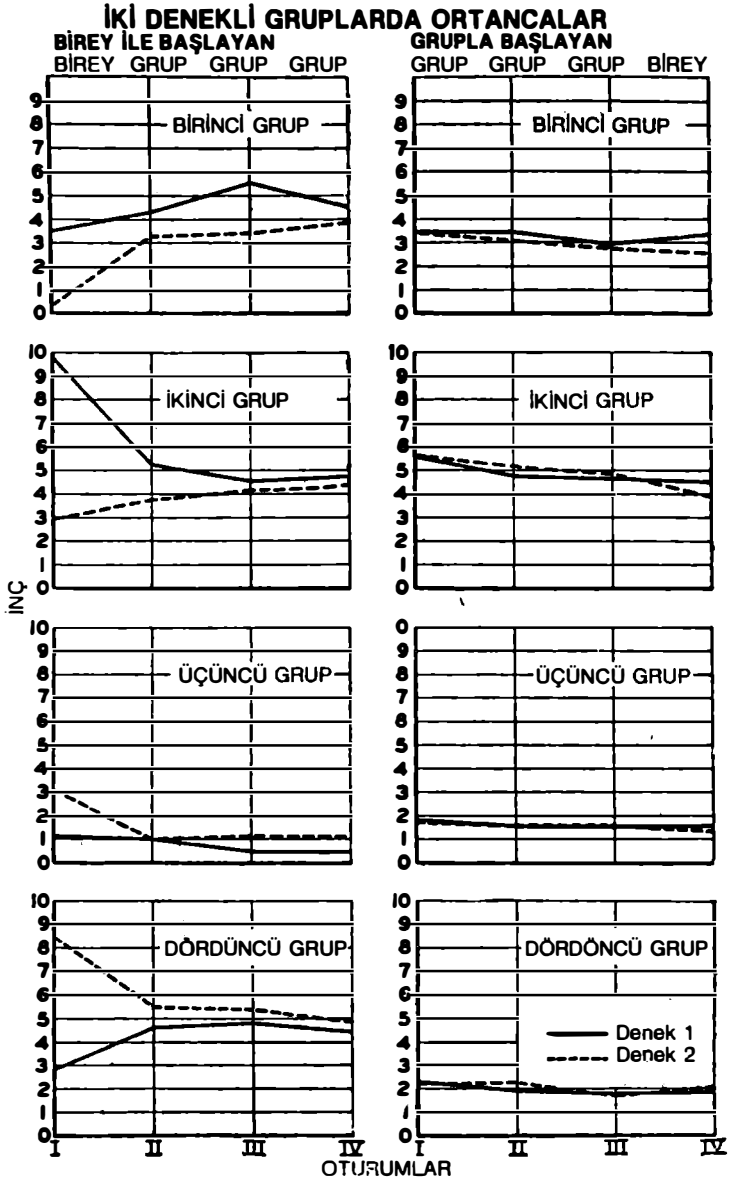
Bu devir tekniği bize aşağıda görülecek olan önemli soruları ilgilendiren önemli sonuçların çıkarılmasını sağlamıştır:

Kişinin kendinde bireysel olarak yerleşmiş olan bir tepki tarzını, sonradan aynı durumla grup içinde karşılaştığı vakit ne kadar bir farkla değiştirir? Tepki gösterme tarzının sıralaması ve kuralları bireysel olarak yerleştikten sonra bunlar grup içindeki üyeliği ile ne derecede etkilenecektir?

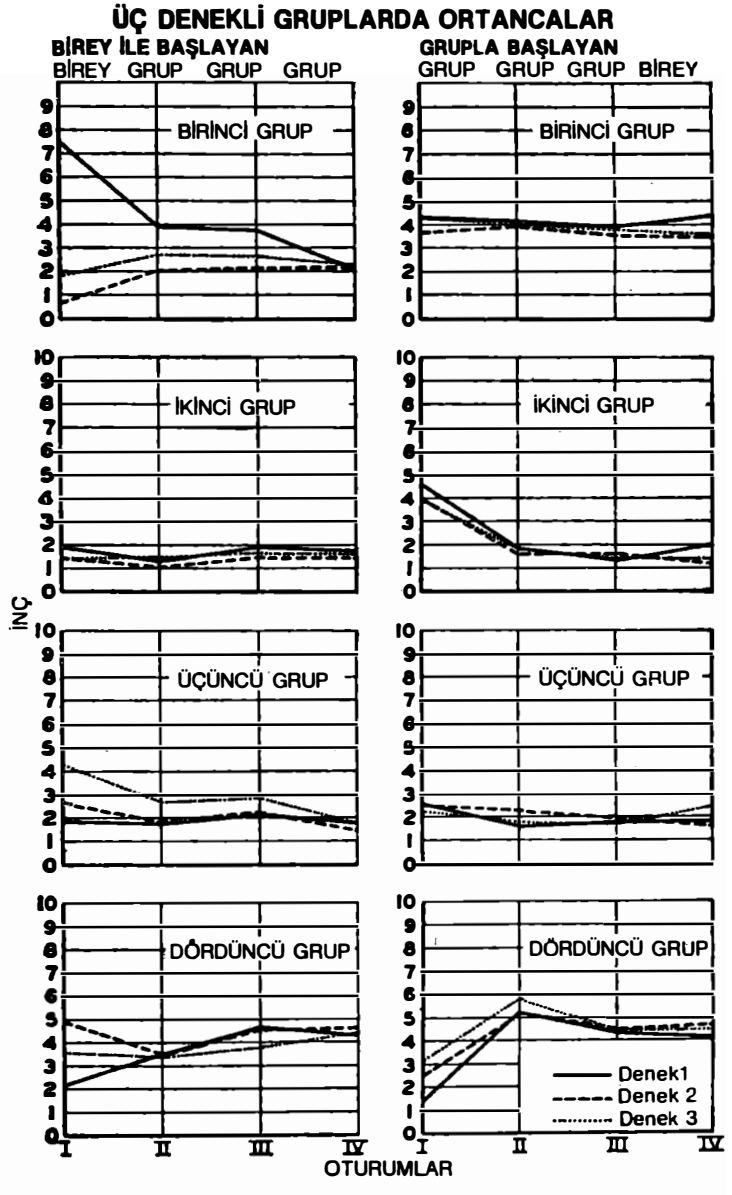
Kişi üye olduğu grup içinde ortak bir tepki gösterme tarzının sıralaması ve kuralı yerleştikten sonra yalnız iken durumu nasıl deneyimleyecektir? Kısacası, grup içinde geliştirilen ortak ürün, kişi gelecekte aynı durumla *yalnız* olarak karşılaştığı vakit tayin edici bir etken olacak mıdır?

Genel olarak deneysel kuruluş daha önceki deneylerde olduğu gibiydi. Elbette, aynı zamanda iki veya daha çok kimse ile meşgul olmak için bazı ek teknikleri kullanmak gerekiyordu. Fazladan kullanılan başlıca tekniklerden biri sinyal lâmbalarının kullanılmasıydı. Deneyci denekleri tanımadığı için, salt deneğin sesiyle hangi deneğin yargısını söylediğini bilemezdi. Bunun üzerine, deneydeki kimseler yargılarını yüksek sesle verdikçe, deneycinin önceden bildiği. belirli bir renkteki ışığa bağlı olan sesin kime ait olduğunu belirten bir düğmeye bastılar.

Herbiri ikişer kişiden oluşan sekiz ve üçer kişiden oluşan sekiz grup vardı. Her iki kategoriden de dörder grup bireysel durumlar (bir kişi için tam bir deney) ile başladılar ve bundan sonra gruplar olarak iş gördüler. Her iki kategoriden de dörder grup üç ayrı günde ilk üç deneydeki grup durumlarında bulundular (grubun tüm

3. ve 4. Şekiller — Daha sonraki grup oturumlarında deneklerin kurallarının kurallar ilk bireysel oturumlarda yerleşiklik kazanmışlardır (II, III, IV). (Her oturumlardan (her iki şekildeki sağ-yandaki çizelgelere bakınız.) önce geldiği sol- oturumları da kapsayan tüm oturumlar boyunca aynen kalmıştır.

çakışması sonucu «huni-biçimli» görünümlerin ortaya çıkışına yolaçan farklı iki şekilde de sol-yandaki çizelgelere bakınız.) Grup oturumlarının bireysel yandaki çizelgelerde kuralların çakışması ilk oturumda apaçıktı ve (son) bireysel

denekleri dahil olmak üzere) ve bundan sonra gruplar bölünerek bireysel durumda incelendiler.

Grup üyelerinin ilişkilerini birbirine mümkün olduğu kadar doğal kılmak üzere, deneysel hazırlığın olanak verdiği sınırlar çerçevesinde, denekler yargıda bulunabilecekleri düzenin sınırları içersinde serbest bırakılmışlardı. Aslında, başlangıçta yargıları rastlantısal bir sıraya göre istedikleri gibi vermeleri söylenmişti. Yargısını ilk defa yüksek sesle açığa vuran kimsenin diğerlerinin yargıları üzerinde daha fazla etkili olup olmadığı, önderlik bakımından çalışma gerektiren ilginç bir sorundur. Belki de bu gibi çalışmalar, grup durumunda kuralların ortaya çıkışı üzerindeki kutuplaşma etkilerinin derinliğine doğru bir bakışı bize sağlıyacaklardır. Ama sonuçları sınamamıza göre, yargıların bildirilişi gittikçe birikimsel bir etki göstermektedir; verilen bir zaman içersinde birincinin, ikinci ve üçüncü yargılar üzerindeki etkisi bir yana, üçüncü kişinin bunu izleyen fasıl deneylerdeki birinci veya diğer deneklerin yargıları üzerindeki etkileri yok değildir. Bu, yerleşik bir grup etkisinin ortaya çıkışının geniş çapta zamansal bir olay olduğunu ve şu veya bu tek bir deneyin çıkardığı oluşum değildir. Bu noktaya daha sonra yine değineceğiz.

Deneylerden elde edilen sayısal yargıların yanısıra, her deneysel oturumun sonunda deneklerden kendi kendilerine varmış oldukları sonuçları yazmaları istenmişti. Sorular deneklerin öznel olarak yerleştirmiş oldukları sıralama ve kuralların farkında olup olmadıklarını belirleme amacını güdüyordu. Bu sorular şunlardı: «Azami ve asgari» olarak uzaklıklar ne kadar değişiyordu? «Işık en sık ne kadar uzaklıkta hareket ediyordu?»

Bazı veriler sonuçlarımızda açıkça ayrımlaşarak belirdiler. Bu verileri birkaç paragraf içinde özetleyebiliriz.

Bir birey kendi içersinde oynak ve yapısal olmayan bu uyarı durumuyla karşılaştığı vakit, o sıra içersinde bir kural (algısal dayanak noktası) ve bir sıralama kurar. Her kişide oluşan sıralama ve kural o kimseye özgüdür. Diğer kimselerin farklı derecelerde geliştirdikleri sıralamalardan ve kurallardan değişiklik göstererek, kendi içlerinde tutarlı ve durağan bireysel farkları açığa vururlar. Bu bireysel farkların nedenleri kendi içlerinde güç sorunlardır ve bunların anlaşılmasının, sorunumuzu yeterli olarak anlamak bakımından esas olduğunu kanıtlayabilirler. Ama şimdilik ana konumuz üzerinde çalışmamız daha yerinde olur.

Bireysel durumdaki sıraya göre bireyin kendi içersinde bir sıralama ve bir kural bir kez gelişince, bir grup durumuna sokularak bireysel oturumlarda kurmuş oldukları kendi kuralları ve sıralamaları ile gelen diğer bireyler ile biraraya getirilirler ve kurallar ve sıralamalar birbirlerine yaklaşma eğilimi gösterirler. Ama bu yaklaşma önce grup durumunda çalıştıkları vakit, durgun birey-

sel kuralların yerleşmesine fırsat vermediğinden o kadar yakınlık göstermez. (Sol-yandaki çizelgelere bakınız. Şekil 3 ve 4).

Bireyler aynı oynak ve yapısallaşmamış durumlarla grubun üyesi olarak ilk kez karşılaştıkları vakit, gruba özgü olan o sıra içersinde bir kural (ölçüt) ve bir sıralama yerleşir. Eğer birbirini izleyen oturumlarda grup kurallarında bir artma veya azalma varsa, bu, grubun sonuçsal etkisidir; her üyenin kuralları her oturumda ortak bir kurala göre azalır veya artar. Buna gelecek bir itiraz bir deneğin etkisini sonuna kadar sürdürebileceği ve diğer üyelerce etkilenmiyeceği yolunda olabilir; yani grubun kuralı kısaca önderin kuralıdır. Buna verilecek görgül cevap, deneylerimizdeki gözlemlemeler, önderlerin daima onları izleyenlerden etkilendiği yolundadır eğer o durumda öyle olmasa bile sonraki deney dizilerinde ve bu dizileri izleyen durumlarda böyle olmuştur. İtirazın ender durumlar bakımından geçerli bir yanı olsa bile, grup kuralları konusunda ifade edilen genel olarak doğrudur. Grup kuralı, üstün olan kişinin çekimine kapılsa bile, önder olan kişi grupta bir kutuplaşmayı temsil eder ve diğerlerine karşı kesin ve kendi iradesi ile değiştiremiyeceği bir ilişkisi bulunur. Eğer önder, grup kuralı yerleştikten sonra kuralını değiştirecek olursa, deneylerimizde göze çarpan bir şekilde görüldüğü gibi bunun üzerine onu izlemekten vazgeçilebilinir. Bununla birlikte genel olarak tümüyle kutuplaşma gösteren örnekler ayrıcalıktır. (Şekil 3 ve 4'ün sağ-yanındaki çizelgelere bakınız.)

Yerleşik olan kuralın gruba özgü olması gerçeği, yeni ve üstün bireysel niteliklerin grup durumlarında ortaya çıktığı konusunda aynı düşüncede olan sosyal psikologların ve sosyologların doyum buldukları verisel psikolojik bir dayanağı oluşturmaktadır. Bu, üçüncü ve özellikle beşinci bölümde algısal psikolojide geliştirilen verilerle bir ahenk göstermektedir.

Bir grubun üyesi grubun kuralı ve sıralaması yerleştikten sonra aynı durumla *yalnız* başına karşılaştığı zaman durumu grup durumundan edindiği sıralama ve kural ile algılar. Bu psikolojik veri ağırlıklı bir biçimde uyarı durumları sorununu tartışmasına yer verilen Bölüm IV deki «toplumsal ürünlerin» anlaşılmasına psikolojik bir yaklaşım sağladığı için önemlidir.

TARTIŞMANIN SONUÇLARI

Böyle olunca, deneyler bir kuralın laboratuarda oluşmasının araştırılmasını kapsamaktadır. Bunlar toplum kurallarının yerleşmesinde işe karışan temel psikolojik süreci basit bir tarzda göstermektedirler. Bunlar, algıda ve diğer birçok psikolojik alanlarda karşılaştığımız genel psikolojik oluşumların toplumsal alana bir uzantısıdır, yani adını koymak gerekirse, deneyimimiz verilen herhangi

bir uyarı durumunda etkenler olarak rol alan algı dayanağı çevresinde örgütlenir veya bununla değişikliğe uğrar.

Bizim deneysel sonuçlarımıza ilişkin olarak dikkate alınan bu genel ilkenin dayanağına göre, genellemelere doğru yola çıkacağız. Kalıp-yargılar, modalar, uyulması gereken günlük törensel kurallar, görenekler ve değerler gibi yerleşik toplum kurallarının psikolojik temelleri, bireylerin ilişkilerinin ürünü olan ortak algı dayanağı çerçevelerinin oluşumudur. Bir kez bu gibi algı dayanağı çerçeveleri bireyde yerleşip özümsendikten sonra ileride karşılaşacağı, toplumsal ve hatta toplumsal olmayan özellikle uyarı alanı iyice yapısal olmadığı zamanki durumlarda, bunlar onun tepkilerini tayin edecek veya yeni uyumlar getirecek önemli etkenler olurlar.

Bu elbette pek genel bir yargısal anlatımdır. Bu yalnızca herhangi bir belirgin toplum kuralına yaklaşım sağlıyabilmemiz için genel temel ilkeyi vermektedir. Kuralın her kez ortaya çıkışında yer alan o duruma özgü etkenleri dikkate almalıyız. Kalıp-yargıların, modaların, günlük hayattaki kuralların, göreneklerin ve değerlerin her birinin ayırtedici işaretlerini dikkate almaksızın üst üste yığmış bulunuyoruz. Temel bir psikolojik özellik nedeni ile ortak oldukları için hepsini bir araya getirdik, açıkçası, bunların hepsi kendilerine uygun gerçeklikleri içersinde algı dayanağı çerçeveleri olarak iş görürler. Bazıları daha katı bir şekilde yerleşmişlerdir, kuşaklar boyu yaşarlar; bazıları değişen boyutlara sığan sürelerde, bir mevsimden birkaç yıla kadar sürerler. Bununla birlikte hepsi erişmiş olduğumuz genel ilkeyle ilişkili bulunduğu halde, bu tip kuralların her biri, her birinin kökeninin biçimi ve varolurkenki etkililiği kendi içersinde belirgin bir sorundur. Özellikle gelecek bölümlerde bunların bazılarına daha belirgin olarak değineceğiz.

Deneylerimiz bir grup durumunda salt belirgin bir algı dayanağı çerçevesinin oluşumunu göstermektedir. Bizim deneysel durumumuz günlük hayatın gerçekliğinde yoğun açlık, seks ve ego gibi kendini duyuran etkenleri temsil etmediğini söylemeliyiz. Bu kısacası durgun, deneylere katılan denekler için yeni ve yapısallaştırılmamış bir durumdur. Deneydeki duruma tepki göstermek için deneklerin önceden hazırlıklı oldukları kuralları yoktu. Böyle olunca, durum, deneysel olarak sunulmuş tahmin, prestij ve diğer grup etkileri gibi toplum içersindeki etkenlerinin sonuçsal etkililiğiyle yapılaştırılacak kadar esnektir.

Bu durumda, belirli sınırlar içersinde, «doğru» veya «yanlış» yargı yoktur. Bir denek bunu deney boyunca, konuşmaması gerektiği halde, kendiliğinden ortaya çıkan bir şekilde gösterdi: «Eğer bir kez ne kadar yanıldığımı bana söyleseniz, tüm yargılarım daha iyi olacak». Denek, yargılarının doğruluğundan emin olmadığı için kendini rahat hissetmez. Kendisini dinleyen deneklerin söyledikleri-nden bunu biliyoruz. Bireysel durumda, birey yapısal olmayan duruma kendisine özgü sıralama ve algı dayanağı noktasını sağlaya-

rak bunu yapısallaştırır. Grup durumundaki grubun üyeleri, yargılarında birbirine yaklaşma eğilimi ile ortak bir norm ile durumunu yapısallaştırırlar. Eğer deneyin başlangıcındaki oturumda diğerlerinkinden uzaklaşan yargılarda bulunursa, deneyin gidişi içersinde, diğerlerinin yargılarından ayrılan denek, denekler aynı yargılara yaklaştıkları zaman yargılarının sapma durumu göstermesi nedeni ile kendini güvensiz hisseder. Bu yargıların yakınlaşmasının ortaya çıkışı hemen diğer bir veya iki grup üyesinin yargılarının doğrudan etkisi ile olmaz. Bu zamansal bir örüntü gösterir. Gruplardan birinin bir üyesinin, «Deneyler boyunca diğer kimselerin yargılarından etkilendiniz mi?» sorusuna yazılı olarak verdiği içedönük cevap bizim gözönünde tuttuğumuz noktayı açığa çıkarmaktadır. Bu denek, «Evet, ama aynı gözlemlemede değil. Her olayda benim yargım daha önceden verilmişti ve diğer kişi ne söylemiş olursa olsun yargımı değiştirmedim. Ama bunu izleyen gözlemlemelerde, benim yargılarım diğerlerinin yargılarına göre uyumlanmıştır. Birkaç gözlemlemeden sonra, daha önceden aynı yargıda olmam veya olmamam kendi görüş açımın ayarlanmasında etkili oldu.»

Yukarıda verilen örneğe rağmen, her bireyin grup durumunda etkilenmiş olduğunun veya kişinin ve diğer grup üyelerinin birbirlerine yaklaşım göstererek ortak bir norma doğru yol aldıklarının farkında olması gerekmez. Aslında, deneklerin çoğunluğu daha diğerleri konuşmadan verecekleri yargıların kendi zihinlerinde yeralmış olduğunu haber vermekle kalmamakta, diğerleri tarafından etkilenmediklerini bildirilerinde sunmaktadırlar. Bu veri algı psikolojisindeki birçok gözlemlemelerle uyumludur; bir uyarının içersinde bulunduğu kurulu düzenin uyarının özelliklerini etkilediğini ve eğer duruma eleştirici ve analitik bir tavır takınmadığımız takdirde uyarının özelliklerinin geniş çapta çevresi ile atandığını fark edemeyiz. Daha önce görüldüğü gibi, «ilüzyonlar» psikolojisinin altında uzanan genel ilke budur.

Deneylerimizin kuruluşunda, deneklerin bir grubun karşılaştığı açlıktan ölüme mahkûm olmak veya zorba bir hükümdarın gaddar yetkisi gibi, bir grubun yüzyüze geldiği ortak bir tehlike karşısındaki ortak bir ilgi veya temel bir dürtü ile eyleme geçirilmedikleri söylenmelidir. Bu hayatî durumlarda doldurulması gereken belirgin bir boşluk vardır. Bu boşluk doldurulunçaya kadar, durumun dengesizliği sürecektir. Eğer durumu yeterince karşılamayan, çözüm bekleyen belirsiz bir durumun ağır baskısıyla ortaya çıkan kurallar ve sloganlar var da, dengesizlik devam ediyorsa, gerilim yitirilinceye kadar yeni kurallar ve yeni sloganların ortaya çıkması büyük bir olasılıktır. Örneğin, yiyecek peşindeki bir insan kitlesindeki bir önder veya küçük bir grup, duruma göre belli normları veya sloganları eylem için rehberlik etmesi için ölçütleştirebilir. Eğer bu kurallar açlığın giderilmesi için yol göstermezlerse, başka önderler veya ilgili taraflar çıkarak başka kurallar veya sloganlar

ölçütleştirirler. Bu devinimli (diyalektik) süreç, duruma en iyi şekilde uyan kurallar veya sloganlar gelinceye kadar sürer. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı sırasında «Savaşa son verecek bir savaş,» sloganı ile aşırı iyimserlikle eyleme geçirilen kimseler savaşın sonuçlarını gördükten sonra böyle bir sloganı tümden duymaz olmuşlardır.

Laboratuarın basitliğine ve hayatî önem taşıyan dürtücü etkenlerin yokluğuna rağmen, kurduğumuz deneysel durumlar gerçek grup durumlarının bazı önemli özelliklerine sahiptirler.

KRİTİK, DURGUN OLMAYAN DURUMLAR VE SLOGANLARIN DOĞUŞU

Düzenli periyodik toplantıların tekdüzeliği içersinde, düzenli ve ender oluşan bu gibi bir toplantının ayrıntılarını bile yöneten belirli, iyi-yerleşmiş kurallar ve değerler vardır. Ama yeni kuralların ve yeni sloganların doğduğu veya ölçütleştiği toplantılar örneğinde ise, durum baştan aşağı değişiktir. Durumun baskısı altında eski kuralların yetkesinde bir bozulma olmuştur. Durum içersinde bulunan kimselere eski kuralların yıkılışı belirsizlik ve güvensizlik getirir; bu esnek ve belirsiz durum, yeni kuralların doğuşu veya ölçütleşmesi için gerekli olan atmosferdir. Eylem için grup önderlerince kullanılan sloganlar her türlü grup şiddetine götürebilir. Ama bir kez oluşma süresi geçtikten sonra böylece kullanılan sloganlar yeni bir düzen ve yeni bir denge için başlangıç noktası olabilir.

Açlık, sel, kuraklık ve panik gibi bunalımlar, durağan olmayan, belirsiz ve hemen bir çözüm bekleyen toplumsal durumların göze batan örnekleridirler. Bu gibi her zaman oluşmayan ender durumlarda uygun bir çözüm yolu sağlayan slogan, bireylerin deneyimleri ve davranışları üzerinde çok büyük yetkeye sahip olabilir.

Yeni toplum ürünleri getiren bunalımların önemine iyi-tanınan sosyologlarca ağırlık verilmiştir. Thomas'ın yazdığı üzere:

> *«Toplumda psikolojik yanın bir incelemesi için, grup hayatında alışkanlığın akışını kesen bunalım olaylarının ve bilinçlilik ve yapılan işlerdeki değişen koşulların ince elenip sık dokunmasını gerektirir. Bu tür kişilikteki yaygın bunalımlar arasında açlık, salgın hastalıklar, savaş yenilgisi, sel ve kuraklıklar veya gerekli olduğu kadar hazırlıklı bulunulmayan yeni ve genel olarak ansızın karşılaşılan afetler vardır; ve rahatsız edici durum geçiştikten sonra yine denetim altına alma süreci içersindeyken, buluş yeteneği, işbirliği, sempati, farklı temeller üzerine çok sayıda ilişki kurmak, özel durumlarda önder veya büyücü gibi rolleri takınan belirli özellikteki bireylere veya bu özelliklere sahip olduklarını ileri sürenlere özgüdür.»*

Ve yine:

> *«Bu kişilikteki krizler bir yanda ahlâk, din, görenek, efsane, yaratıcılık, sanatın gelişmesine, öte yanda büyücü, rahip, ya-*

sa adamı, yargıç, hekim, sanatkâr, filozof, öğretmen ve araştırmacı gibi kimselerin ortaya çıkmasına neden olurlar»[5].

Bizim kurduğumuz deneysel yapı bir dereceye kadar belirsiz ve durağan değildir, çünkü durumla ilgili olarak kesin bir doğru veya yanlış yargısı olanaksızdır. Bir grup birey bir durumla karşı karşıya gelip yargılarını yüksek sesle birlikte konuştukları zaman, sonuç deneklerin şaşırmasını ve kararsızlığını azaltıcıdır. Ortak bir kuralda birbirine yaklaşma ve durumu bu kuralın düzenlediği gibi deneyimleme eğilimi vardır. Grup haklı olmalıdır. «Çoklukta güven vardır». Kısacası, bir grup birey durumla ilgili hiç geçmiş yerleşik ilgisi, çıkarı, veya kanıları olmadığı kararsızlık veren oynak yeni bir durumla karşılaştığı zaman, sonuç kaos değildir; ortak bir kural doğar ve durum bu ortak kurala ilişkin olarak yapısallık kazanır. Bir kez ortak kural yerleşince, bireyler sonraları bir zamanlar grubun ortak kuralı olan bu kuralı algı dayanağı çerçevesi olarak algılarlar.

Bizim temel psikolojik ilkemizin günlük politikada kullanılışı yolunda bir örnek vererek bu bölümü bitireceğiz. Politikacıların günlük gazeteler aracılığıyla kullandıkları propaganda tekniği bu bölümde geliştirilen bellibaşlı noktaları açığa vurur niteliktedir. Bağlı bulunduğu belirli çıkarları korumak ve belirli propaganda öğelerini yaymak zorunda olan bir politikacı için, kendini adamayan «liberal» bir tutum ile işe başlamak daha yararlıdır. Bu, okurlarının yerleşik tutumları kendininkine ters düşse bile bunları korumalarını sağlamak ve sessiz sedasız bir biçimde okurların ilk tepkisinin hiç olmazsa yansız olmasına yardımcı olmaktır. Bu, *yapısallaştırılmamış bir alan* hazırlayarak bir kimsenin kendi slogan ve kanılarını daha etkili kılabilmektir. Eski muharip gazi politikacılardan Hearst bize bu tekniğin iyi bir örneğini vermektedir.

1936 yılı başkanlık seçimini tartışan Hearst: «Hangi partiyi destekliyeceğimi bilmiyorum ve platformlar hazırlanıp, adaylar saptanıncaya kadar da bilemiyeceğim» diye yazmaktadır[6].

İşte böyle bilmez görünüyor. Ama bir paragraf sonra, bir insanın bir konuyu bilebileceği kesinlikte, bildiği ortaya çıkıyor. Kararlılığını ise, hitap ettiği toplumdaki iyice-yerleşmiş değerlere bağlamaktadır sıkı sıkıya.

«Bununla birlikte, sahada Jeffersoncu bir Demokrat partinin yeralması gerektiğini düşündüğümü söylemeden edemiyeceğim.

Kesinlikle, Jefferson, Madison, Monroe, Jackson, Cleveland'ın tarihi Demokrat partisinin, Demokrat olarak tanınan adaylar göstermesi ve sağlam demokratik ilkelere dayalı bir platformu benimsemesi gerektiğine inanıyorum.

---

5 Thomas, W.I., The Province of Social Psychology, *American Journal of Sociology*, 1904-1905, 446-447.

6 Hearst, W.R., *New York Journal'ın başyazısı*, Pemşembe, Ağustos 29, 1935, Sayı 17, 544.

«Ve öyle sanıyorum ki, bu gerçek Demokrat parti Sosyalist partinin, kendi adını kullanmasını önlemek için yasa çıkarmalıdır»[7].

Deneyimli gazete politikacıları, okurlarının zekâsına ve bireyciliklerine hak vermekle işe başlamayı bilmektedirler. Bu okurlara «doğru» düşüncenin veya «uygun» tutumun kendi özgür seçimlerinin doğrultusunda verildiği izlenimini vermekte yardımcı olmaktadır. Örneğin Hearst'ün *New York American* gazetesini ele alalım. Her sayfanın başında ne kadar boş yer varsa, göz alıcı büyük küpürlerle: «Düşünen İnsanların Gazetesi» deyişi yer alır. Bu klişe reklâmlardan başka bir tek satırın yer almadığı sayfaların başında bile gözükür. Tam James Rorty gibi çıraklıktan yetişme, deneyimli bir reklâm adamının *Our Masters Voice*'ta verdiği gibi birçok örneklerle eksiksiz olarak kitabında gösterilmektedir. Reklâmcılıkta başlıca sır, malınızı okuyucunun kendi özgür seçimi gibi kabul ettirerek sanki kişi o mal olmazsa yapamazmış gibi bir izlenim vermektir[8].

7 *Ibid.*

8 Rorty, James, *Our Master's Voice*, The John Day Company, Inc., New York, 1934.

Bölüm VII

TOPLUM DEĞERLERİ

Sosyal psikolojide toplum kurallarının uyarı durumları bakımından önemli bir yer tuttuğunu görmüştük. Toplum değerleri toplumsal kuralların (normların) *par excellence* (eksiksiz) örnekleridir. Aslında kişi, yerleşmiş bir kural olup da toplumsal bir değer ifade etmeyen bir kural bulunabilir mi? sorusunu sorabilir. Bayrağın muzafferliği, bir elmasın değeri, konutun rahatlığı, özel mülkiyetin dokunulmazlığı ve anayasanın kutsallığı toplumsal olarak yerleşmiş, hergün karşılaşılan değerlerdir. Bayrağa saygı gösterileceği; elmasların değerli; yuvanın tatlı; özel mülkiyetin dokunulmaz ve anayasanın kutsal olduğunun kanıtı kendindendir. Tüm bunlar değerlendirmeleri, değer-yargılarını ima ederler ve bu değerlendirmeler bireyde bir kez benimsendikten sonra kişisel bağlılık gösteren duygusal özellikler taşırlar. Bu biçimde örnekleri görülen kurallara toplum değerleri deriz. Diğer herhangi bir kural gibi toplumsal kurallar da bireylerin veya birey gruplarının ilişkilerinin sonucu olarak ortaya çıkarlar. Toplumsal değerler de ölçütleşerek, grupta ortak ve herkesin erişebileceği bir konuma ulaşınca, grubun üyeleri olan bireylerin hoşuna gideni ve gitmeyeni, kinleri ve seçimleri, ortak olanı ölçütleştirebilir ya da biçimlendirebilirler.

Bu bölümde esas uğraşımız değer-tutum ilişkisini çizmek çabası olacaktır. Bireyin kalıtımsal gelişimi içersinde karşılaştığı yerleşik toplumsal değerler ilk önce uyarı bakımından yer alır ve tutum bireyin psikolojik sürecinin sonucu olur. Özünü gözönüne koymak, basit ve belirli bir görüntü sağlamak niyetlerimize rağmen değer-tutum ilişkisinin gözden geçirilmesi gereken çok karmaşık bir sorun olması nedeni ile, kendi içlerinde tartışmalı olan birkaç kavrama kaçınılmaz olarak değinilecektir.

DEĞER SORUNU

Yakın zamanlara kadar değer sorunu alışılagelmiş felsefesel bir çelişki ruhu içersinde değinilme olanağı bulmuştur. On-yirmi yıl önce sosyologlar değer sorununun kendi alanları için önemini kabul etmişlerdir. Psikologlar ve hatta sosyal psikologlar bu soru-

nu tamamen bilimsel bir sorun olarak görmekte yavaş davranmışlardır.

Değer, özne-nesne ilişkisini taşır. Kesin ve bağımsız değer gerçekliği kavramından en göreselci kuramlara kadar uzanan bazı özne-nesne ilişkisi analizleri önerilmiştir. Sosyal psikolojide ancak insan ilişkilerinin ürünleri olması ve birey için uyarı durumlarını kapsayan ve insan deneyimleri ve davranışları üzerinde oldukça etki yapan değerler ile ilgili olduğumuz için, burada felsefî tartışmaların pek azı bizi ilgilendirir. Buna rağmen bize geniş ölçüde kavramları anlama derinliği sağlayan bu birkaç kavram, değer sorununa bir noktada yaklaşma gösterdikleri için önemlidirler. Filozoflar, psikologlar ve sosyologlar diğer alanlardaki meslekdaşlarının bu sorun ile ilgili olarak ne yaptıklarına dikkat etmeksizin kendi kavramlarını geliştirme eğiliminde olmuşlardır. Eğer uğraştıkları değer kavramı ortak birşey ortaya koyuyorsa, felsefe, sosyoloji ve psikoloji değer kuramının geliştirilmesinde birbirine yaklaşan bir birleşme ile yararlı olabilir.

Kimse değerlerin deneyimlendiğini inkâr edemez. Başlangıçtaki güçlük o deneyimlenen değerin ilgili nesne ile olan ilişkisine bağlıdır. Değerler bağımsız bir varlığa sahip midirler? Değerler, nesnelerin veya bizim dışımızda herhangi birşeyin özünde saklı mıdırlar? Daha belirgin bir biçimde, bizim amacımız için önemli olan sorun onları deneyimleyen kimselerin değerlere olan bağlılığı veya bağımsızlığıdır.

Perry'nin[1] konuya yaklaşımı cevabı bulmamıza yardımcı olabilecek bir çıkış noktası olabilir. Perry sorununu «ilgi-çıkar ilişkisi» olarak tanımlamaktadır. İlgi-çıkar, istek, irade, amaç, duygu gibi değer-deneyimlerinde ima edilen tamamen duygusal birtakım parçaların biraraya gelmesinden oluşmuştur. Böyle olunca, sorun şu şekilde ortaya konulmaktadır: «Bir nesnenin değerinin ilgiye olan ilişkisine bağlı olduğu kabul edilmektedir, ama bu ilişkiyi nasıl görüp kavrayabiliriz?»[2] Perry'nin analizine göre,

> *«Değerin, ilgi-çıkar ile olan ilişkileri dört yolda olabilir:*
>
> *1 — Değer, esasta ilgi-çıkara tümden ilişkisiz olabilir.*
>
> *2 — Değer, bir nesnenin kendi özelliğinin son bulmasıyla varolabilir; diğer bir deyişle, ilgi-çıkar ima eden, uyandıran veya düzenleyen birşeydir.*
>
> *3 — Değer nesnelerin belirli uygunlukla nitelendirilmiş ilgi-çıkarlarına atfedilebilir.*
>
> *4 — Son olarak, genellikle basit ve toptan bir görüş, değerin tüm ilgi-çıkarlar dolayısıyla karışık rastgele verilmesidir»*[3].

1 Perry, R.B., *General Theory of Value*, Longmans, Green and Company, New York, 1926, 27.

2 *İbid.*, 52.

3 *İbid.*, 27.

Perry, ardıardına bu ilk üçünü kabul etmeyip ortadan kaldırarak sonuncuda karar kılmıştır. Gerçekte, psikolojik olarak kabul edilebilir olanı bu şıktır, çünkü psikolojik olarak ilişkiler kendilerinin bir uyarı-organizma taslağında ifade edilebilmelerine olanak tanırlar. Dördüncü kavramlaştırma bu ön koşulları içersinde bulundurmaktadır. Bugün hoşlanılan aynı renk veya kitaptan, başka bir günde veya ilişkide hoşlanılmayacağını veya daha az hoşlanılacağını biliyoruz. Hatta, nesnelerin aynı kişiye her sunulduğunda aynı duygusal tonu uyandıracak fiziksel özelliklere sahip olmadığını biliyoruz. Öte yandan, olağan koşullar altında aynı uzunluktaki ışık dalgası canlının her uyarılışında aynı renk niteliğini, kırmızı deneyimini uyandırır. Değişkenlikler vardır, ama nesnel bir uyarı bu değişiklikleri kesin sınırlar içersinde tutar. Ama bayrağın deneyimlenen değeri, bayrağı meydana getiren ne kumaşın fiziğine vergi, ne de bir elmasın değeri taşın kendinde saklı değildir. Daha basit bir örnek vererek, yeşil pek ender olarak kırmızı veya mavi olarak algılanır, ama yeşil duruma bağlı olarak sevilen veya sevilmeyen bir renk olabilir. Biz Perry'nin «ilgi *(interest)* uyandıran bir nesne *eo ipso* değer içerir» gibi bir yargısını kabul ediyoruz[4]. Bu değeri insan deneyimine bağlı kılan göreselci bir kuramdır. Prall[5], Dewey[6] ve Urban[7] gibi diğer yazarlar esasta bu değer kavramı ile uyumluluk içersindedirler. Psikolojik analizde bu derece ortak yanlara vardıktan sonra, Prall'ın estetik ve Urban'ın etiksel felsefesel imalarını izleyemeyiz. Bu geniş arkaplandan sonra sosyal psikolojideki belirli amacımıza doğru ilerlemeliyiz.

Öyle görünüyor ki, bizde ilgi veya istek ya da duygusallık yüklü deneyim uyandıran herhangi birşeye ilişkin olarak, bir değeryargısı deneyimden geçirilebilir. Duygusal bir gerilim taşıyan herhangi bir durumun gerektirdiği davranış doyum, gerekli bu davranışın yerine getirilmemesi ise doyumsuzluk doğurur. Sonuç olarak, yiyecek, giyecek, barınak ve karşı cins gibi temel gereksinmeler bizim için değerli olan şeylerin başında gelir. Psikolojik olarak, yiyecek bir kimseye açlığı oranında değerlidir. Bir adam adamakıllı bir yemek yiyip doyduktan sonra yiyecek onun için yine acıkıncaya kadar çok değerli birşey olmaktan çıkar; eğer hâlâ bir değer taşıyorsa bunun nedeni, açlığın gelecekteki giderilişine esas oluşturmasıdır. Doyum durumunda, gerilim durumlarında çok istek uyandıran şeylere kişi ilgisiz bir şekilde bakabilir.

Temel gereksinmelerimizi karşılayan şeylerin yanısıra, bayra-

4 *İbid.*, 115.

5 Prall, David W., A Study in the Theory of Value Univ of Calif. Publ. in Philol., 1918, Cilt 3, Sayı 2, 179-290.

6 Dewey, John, The Meaning of Value, Jour Philol., Cilt 22, 126-133, ve diğer yazılar.

7 Urban, W.M., Fundamentals of Ethics, Henry Holt and Company, Inc., New York, 1930. 16-17 nci sayfalardaki tanımı özellikle görünüz.

ğımız, şerefimiz veya yüceltilen herhangibir şeye verdiğimiz değerler de vardır. Bu bağlılıklar öğrenilir. Bunların değeri doğrudan psikolojik doyum sağlamalarında değildir. Bunlar toplumsal olarak ölçütleşmiş değerlerdir. Bu gibi değerler bizde oldukça kalıcı birtakım tutumlar oluşturarak, bizden bitmeyen bağlılık ve sadakat beklerler. Bizi kesin noktalardan limana demirlemişlerdir. Bunun sonucu olarak da hoşlandığımız ve hoşlanmadığımız şeylerde süreklilik ve tutarlılık sahibiyizdir. Belli bir yemekten bir parça tükettikten sonra bu yemeğe karşı ilgisiz olabilirim; hatta doyum durumuna geçtikten sonra o yemekten hoşlanmayabilirim. Ama o anda ne durumda olursam olayım, bayrağa saygı göstermem gerekir. Şu veya bu bireysel üyeyle iyi veya kötü ilişkilerim olsa da grubuma karşı bazı sorumluluklar duyarım.

Toplumsal değerler kişiye duygusal birtakım durağanlıklar sağlar. Bu durağanlıklara biz toplumsal tutumlar diyoruz. Toplumsal tutumlar bir kez kişide oluştuktan sonra kişilerin girdikleri durumlarda, kişinin seçimlerini, beğendikleri ve beğenmedikleri şeyleri önemli derecede tayin ederler.

DUYGUSALLIK PSİKOLOJİSİNDEN BAZI VERİLER

Tartışmanın izlenen gidişi içersinde bazı genellemelerde bulunduk. Bunların verisel temellerinin belirgin bir şekilde sınanması, deneysel bilginin ışığı altında olmalıdır. Burada bizi ilgilendiren iki genel yargı şöyledir:

1. Değer veya duygusal niteliğin değer verilen nesneye vergi olması gerekmediğini ve herhangi bir nesneye değer atfedilebileceğini sıkıca belirtmiştik. Örneğin bayrağın değerinden sözederken değer bayrağın kumaşında kendine vergi değildir.

2. Toplumsal değerlerin kişinin tutumunu biçimlendirdiğini ve bu tutumların kişinin davranışında (algısal dayanak çerçevesi) ölçütler olarak işe yaradıklarını söylemiştik. Bu, birçok psikolojik doğal oluşum içersinde görmüş olduğumuz algısal dayanak çerçevesi kavramını tutumlar psikolojisine uzandırmaktan başka birşey değildir. Analoji tehlikelidir, bu göreselci kavramın uzantısını, değer yargıları düzeyinde destekleyecek bilgilere sahip olup olmadığımızı keşfetmemiz gerekir.

Duygusal azlık veya çokluk derecesinin doğası, kapsamında olan ayrı bir öğe olup olmadığı (Wundt, Titchner) hakkında tartışmalı sorunlara girişmek veya deneysel doğal oluşumun yüklediği bir özelliği mi (Ziehen, Stumpf)[8] olduğunu veya thalamic* kuramın[9]

8 Beebe-Center, J., *Pleasantness and Unpleasantness*, D. Van Nostrand and Company, Inc., New York, 1932, 394.

* Ön beyinde bir gri cevher kitlesi bulunan duyusal ile motor, önemli uç bağlantıları bulunan yüksek düzeyde sinirsel merkezler. (ç.)

9 Thalamic kuramın dayandığı bilgilerin bir kaynağı için Bk. W.B. Cannon, Neural Organization of Emotional Expression Martin L. Reymert'in (editör), *Feelings and Emotions*, Clark University Press, Worcester, 1928, 257-269.

fizyolojik olarak yeterli olup olmadığını tartışmak yararsızdır. Bunlar kendi içlerinde önemlidirler ama sosyal psikoloji düzeyinde anında meydana gelen duygusal deneyimlerin verileri yeterli olacaktır.

Herhangibir şeyi deneyimlememiz için uyarılmamız gereklidir. Eldeki bilgiler herhangibir deneyimin duygusallaşmış olabileceğini ve bu duygusal deneyimin uyarıyı yaratan olarak bulunan nesneye yüklenebileceğini göstermektedir. Bunun gibi Beebe-Center eldeki materyali etraflıca gözden geçirdikten sonra, şu sonuca varmaktadır: «Çok sayıdaki deneysel kanıtların zenginliği hoşnutluk veya hoşnutsuzluğun gözlemleyence bilinçli olarak algılanan biçimlerin tümlüklerine yüklenebilir olduğunu göstermektedir»[10]. Daha ötesi, bir uyarının duygusal niteliği gönüllü olarak tam tersine değiştirilebilir. Örneğin, hoşlanılan bir renkten gönüllü bir şekilde hoşlanılmayabilinir. Washburn ve Grose'ın deneylerinde, yüzde 6,3 dışındaki sınamaların hepsinde haz değerinin neden olduğu bir değişmeye rastlanmıştır[11]. Duygusal nitelik bir adım daha atılarak, özel bir tutumla önlenebilir. «Eleştirici algısal tutum» içersinde duygusal deneyim oluşmadığı bildirilmektedir. «Deneyim algısal bir örüntü olarak gelişerek keskin bir biçimde apaçık bir odak noktası ve belirsiz bir arkaplana ayrılır»[12].

Bölüm III'de gözden geçirilen diğer doğal oluşum içersine olduğu kadar duygusal doğal oluşum içersine de algısal dayanak çerçevesinin karıştığı görülmektedir. Bunun gibi, duygusal yargılar taşıyan deneyimler, algılarda olduğu gibi aynı ilişkisel etkilere bağlıdırlar. «Örneğin, birçok durumlarda az hoşa giden bir renk, hoşlanılmayan renklerle gruplandırıldıktan sonra, iki gün gibi çok kısa zamanda, o anda hoşlanılmayan renkler grubunda olduğu kabul edilirse, tekrar çok hoş bir renk olarak algılanabilir»[13]. Çok sayıdaki deneyimsel verilere dayanarak Beebe-Center, «yargıların göreli olması salt hoşnutluk ve hoşnutsuzluk doğal oluşumu değildir. Tüm yargılar için geçerli olduğu anlaşılıyor,» diyerek sonuca varmaktadır.[14]

İlgili diğer önemli bir veri duygusal yargıların ölçeğidir. Temel duygusal yargılar cebirsel bir ölçü içersinde hoşlanılmayan kutuptan veya hoşnutsuzluktan, hoşnutluk kutbuna doğru bir sıra izleyerek ayarlanabilir. Sıralamanın orta noktası duygusal kayıtsızlığı temsil eder. Biçimsel ölçütlerin yokluğunda yargıların birbirine olan ilişkisine dayanarak sıralamak, diğer psikolojik alanlarda olduğu gibi duygusallık alanında da bulunur. Birkaç maddeden oluşmuş ve kesin bir ölçütten yoksun olan bir durum ile karşılaştıktan

10 Beebe-Center, J., op. cit. 399.

11 *İbid.*, 265.

12 Wells, E.F., The Effect of Attitude upon Feeling, *Amer. J. Psycho.*, 1930, Cilt 42, 579-580.

13 Beebe-Center, J. Pleasantness and Unpleasantness, E.G. Boring, H.S. Langfeld, H.P. Weld ve arkadaşlarınca hazırlanan *Psychology* adlı kitap içinde, John Wiley and Sons, Inc., New York, 385.

14 *İbid.*, 385.

sonra göreli olarak hoşlanılanlardan mutlak olarak hoşlanılır, göreli olarak hoşlanılmayanlar ise kesin olarak hoşlanılmayanlar olarak deneyimleneceklerdir.

Bu verinin ima ettikleri sosyal psikoloji alanında önemlidir. Toplum çevremiz bize, topluma sadık üyelere, bir değerler sıralaması sağlar; günlük hoşlanıp hoşlanmadığımız şeyler de aynı şekilde düzenlenir.

Daha ötesi, bazı ölçütler bir durumda uygun iken bir diğerinde değildir ve bir kimse bir durumda (yasa, tıp) ölçüt olabilirken, bir diğerinde (bilim, din) olmayabilir. Bir ölçüt diğerine bağımlıdır; hiçbiri sonul ve mutlak olduğunu ileri süremez.

GÜNLÜK KİŞİSEL DEĞERLENDİRMELERDE ALGI DAYANAĞI ÇERÇEVELERİ

Herhangibir uyarının duygusal niteliği, bir parçası olduğu genel duruma bağımlı olması ve tüm arkaplanına olan ilişkisi laboratuarda yapay olarak üretilmiş değildir. Günlük hayatta diğerlerinin davranışları ve söyledikleri kişiye göre değişerek bize farklı duygusal etkide bulunur; bireyler arasında kurulmuş ilişkilere bağlı olarak bazıları dostça, bazıları ise olumsuz karşılanır. Bir kimse ile farklı duygusal ilişkileri bulunan iki kişinin söyliyecekleri aynı sözler farklı deneyimler ve tepkiler uyandırır. Diğer insanlar ve durumlara ilişkin olarak zamana oldukça dayanıklı türde birtakım kişisel yakınlık veya soğukluklar geliştiririz. Bunları «kişisel durağanlıklar» veya «kalıp-yargılar» (stero tipler) olarak ayırabiliriz. Bu gerçek sosyal psikolojide birçok deneysel çalışmalarda gösterilmiştir.

Doğal olarak bu kişisel durağanlıklar (kişisel tutumlar) grup durağanlıklarına (toplumsal değerlere) ve getirdikleri psikolojik olarak hazırolma durumuna (toplumsal tutumlar) yaklaşım için bize esaslı bir veriselliği kazandırırlar. Rice, Zillig ve diğerleri yargılarımızın şu veya bu yönde kesinlikle yönlendirilişinde kalıplaşmış-yargı bağlılıklarının rolünü deneysel olarak göstermişlerdir.

Rice[15] deneye katılan deneklerine gazeteden alınmış resimler verdi ve her resmin Amerikan toplumunda iyice-yerleşik kalıp-yargıları temsil eden etiketler ile bağdaştırılmasını istedi. Bunda çok geniş yerleştirme yanlışlıklarıyla karşılaştı. Örneğin, bazen bir Sovyet görevlisinin Van Dyke stili sakalı ve yakası yüzünden bir Birleşik Devletler senatörü ile karıştırıldığı görüldü. Bir Alman okul öğretmeni olan Zillig[16], ilkin öğrenciler arasında kimlerin en çok sevildiğini ve kimlerin sevilmediğini araştırır. Kadın öğretmen Zillig, sınıfta arkadaşları tarafından sevilenlerin kasıtlı olarak «yan-

15 Rice, S.A., A Source of Error in Judging Human Character, *J. Person. Res.*, 1926, vol. 5, 267-276.

16 Zillig, M., Einstellung und Aussage, *Zsch. f. Psychol.* 1928, 106, 58-106.

lış şeyi» yapmalarını söyler. Bir jimnastik dersinde öğrencilerin sağ ellerini kaldırmalarını ister ama önceden talimat verildiği üzere sevilen öğrenciler yanlış şeyi yaparlar. Bununla birlikte, sevilen öğrencilerin değil de, sevilmeyenlerin yanlış hareket ettiği diğer öğrencilerce bildirilmiştir. Farnsworth ve Beaumont[17] deneklerine *«bilinmeyen»* ressamların altlarında birer paragraf övgü veya yergi yazılı bulunan resimlerinden verdiler. Bu paragraflar eserlerin değerlendirilmesinde duygusal etki yarattı.

Bu konu ile ilgili olarak yazar tarafından yapılan bir deney esas noktayı rahatlıkla gösterecektir[18]. Denekler on altı yazarı, kendi kişisel seçimlerine göre sıraladılar. Bu usül genel olarak duygusal ölçeğin en sevilenden hiç sevilmeyene doğru uzatılmasını sağladı. Bir aylık aradan sonra aynı deneklerin aynı yazardan alınan on altı pasajı değerlendirmeleri istendi. Ama her pasaja bir ay önce değerlendirilen yazarlardan birinin adı verilmişti. Bu değerlendirmelerde göreli olarak yazarlardan hoşlanmanın veya hoşlanmamanın etkileri kanıtlanmıştı. Daha önce çok iyi olarak değerlendirilen yazarların ağırlıklı bir şekilde yazarlara atfedilen pasajlara göre değerlendirilmesi eğilimi vardı. Bunun tersine, yazarlardan düşük değerlendirilenlerin düşük değerlendirilmiş pasajların değerlendirilmelerine göre olduğu görülmüştür. Metinlerin özgün duygusal değeri değişmemiştir; bu durum deneyde yazarların adlarını kapayan veya yazarların adlarını bilerek dikkate almayan kimselerin metinleri değerlendirmeleri ile yazarları değerlendirmeleri arasında sıfır korelasyon vermiştir. Bu bulguları metinlerin içlerindeki saklı olan özellikleri değil tanınan veya tanınmayan algı dayanağı çerçevesi açıklamıştır.

Bu çalışmada duygusal bağlılık bakımından oluşan bir değişikliğin nasıl bununla ilgili herhangibir şeyin, nasıl ters bir değerlendirmeye neden olacağını açıkça veren bir örnekolay bulduk. Yazarların değerlendirilmeleri ile metinlerin değerlendirilmesi arasındaki süre aralığında, deneklerden biri üniversitedeki dersleriyle ilgili olarak Mark Twain'i inceledi. Birinci değerlendirmesinde bu yazarı çok yüksek değerlendirmişti ama, çalışmalarının sonucunda yazarın «iyi olmadığı» kararına vardı. Bu yazara atfedilen metine, tüm değerlendirmeleri içersinde en düşüğünü verdi. Özel olarak verdiği içe bakışsal bildirisinde iki deney arasındaki bir ay süresince yaptığı çalışmalar nedeniyle Mark Twain'ne ait metine karşı kesin olarak yanlılık duyduğunu söyledi. Bu çalışmada yalnız bir kişi metinlerin altlarındaki adların doğru yazarlara ait olmadığından kuşkulandı. Sonuç olarak onun durumunda yazarların sihirli

17 Farnsvorth, P.R., and Beaumont, H., Suggestion in Pictures, J. Gen. Psychol., 1929, cilt 2, 362-366.

18 Sherif, M., An Experimental Study of Stereo types, J. Abn. and Soc. Psychol. Şubat-Mart, 1935, cilt 29, 370-375.

adları onu yanıltmadı. Bu kadın öğrenci dikkatle hatta olumsuzca denilebilecek bir tutum ile metinleri kendince sıraladı.

TOPLUMSAL SAPTAMALAR

Az önce anlatılan çalışma kişinin hayatı boyunca gelişen kişisel bağlılıkların, değerlendirme yapma durumlarında kişinin yargılarını nasıl etkilediği hakkında fikir vermektedir. Alışıldık hoşlanışlar veya hoşlanmayışlar dolayısıyla, farklı bireyler, değişen biçimde duygusal bir ölçeğe göre yazarları farklı değerlendirdiler. Buna karşılık da edebî parçaları bu değerlendirmeye aşağı yukarı uyan bir biçimde sıralamalarına neden oldu. Edebiyat derslerindeki öğretmenleri, edebî eleştiri okumaları, ve diğer toplumsal etkenler bu yerleşik kişisel seçimler arasındaki farkların oluşmasında büyük rol oynamış olabilirler; bununla birlikte bu gibi saptamalar *(Fixations)* kişiseldir ve bireyden bireye çok geniş bir değişkenliğe izin verirler. Birbirine genellikle benzeyen geçmişlerine rağmen, iki adamdan biri Hardy'yi yazarların en büyüğü olarak kabul ederken diğeri Hardy'yi sıkıcı ve karamsar olarak kabul edebilir.

Öte yandan grup için ölçütleşmiş, gruba saygı ve bağlılık gibi tüm grup üyelerinden beklenilen saptamalar vardır. İnsanlık, insan hayatının kutsallığı, kişisel onur gibi değerler kim olursa olsun grupta bulunanlardan saygı bekleyen ve dikkat çeken değerleri ifade eder. Bu gibi değerler şu veya bu kişinin yaşantısı boyunca kazanılan kişisel seçimlerin ürünü değildir. Gruptaki üyelerin ilişkilerinin ürünleridir. Bunlar ölçütleşmiş ve grupça benimsenmişlerdir.

Bir toplumsal değerin tek bir grup üyesinin zihninden çıkabileceği doğrudur. Ama her grup üyesinden saygı ve bağlılık bekleyebilmesi için grubu ilgilendiren kritik bir durumda veya bir krizin çözümlenmesi sonucu veya o değeri kabul ettirmeye çalışan kişinin yalnızca prestij ve baskısına bağlı olarak ölçütleşmiş olması gerekir. Elbette, bir değer bir grup insan üzerinde tamamen baskı ve zor kullanılarak kabul ettirilmeye çalışılırsa ve gruptan bu dayanaklara göre bağlılık istenirse, gerilim gerçekten çözülmüş sayılmaz. Çözümlenmemiş durum, ya baskı gücünün kalkmasına ve duruma uygun diğer değerlerin gelişimine ya da kabul ettirilen değerlerin insanlar arasında kesinlikle özümsenmesine kadar sürer.

Bir kez bir değer ölçütleştirilip, gruba özümsendikten sonra örneğin, anavatan için duyulan sevgi, nesnel bir gerçeklik kazanır. Kalıtımsal olarak konuya yaklaşmak gerekirse, yeni doğmuş bir bebeğe böyle bir değer yabancıdır. Gelişip büyümesi sürdükçe grubun bir üyesi olur. Biyolojik olarak bir ailenin bebeğidir, buna karşılık aile de grubun bir üyesidir. Psikolojik olarak hem bir ailenin üyesi, hem de daha geniş bir grubun üyesi olarak gelişip büyür. Onu çevreleyen toplumsal atmosferden toplum değerlerini toplayarak bunları kendi içeriğine özümser. Bu içeriğe özümsenmiş

değerler ondaki toplumsal olanı oluşturur. Bunlar kalıcı toplumsal tutumları oluştururlar. Bireyi, insanlar ve toplumsal kurumlar ile olan ilişkilerinde tutarsız olmaktan kurtaran budur. Bugün elma pastası, yarın kabak pastasını seçebilir ama arkadaşlarını ve ailesini -yorgun veya dinlenmiş, ayık veya sarhoş- her zaman sevmek zorundadır. Yoksa gruptan gelen çok çeşitli düzeltici önlemler ile karşılaşacaktır. Dostluk bazen çıkarlarına aykırı düşse bile değeri daima yüksek tutulmalıdır, aksi halde dostlarını kaybeder. Kişi öldüğü zaman toplumsal değerler ölmez. Grubun diğer üyeleri onlara ait ortak değerleri yaşatmaya devam ederler. Değerler esneklikten yoksun birtakım varlıklar olmamalarına rağmen, çok yerleşik bazı değerler insanlarda kuşaklar boyunca varlıklarını sürdürürler.

Önemli bir veriye ağırlık vermek için, bu gibi sağ duyuya dayanan düşünceleri yineledik. (Toplumsal değerlerin önceleri bireyin dışında kaldıkları bir gerçektir.) Bireyin dışında kalması, özelliği dolayısıyla değerler, onlarla ilk kez yüzleşen her birey için nesnel bir gerçeklik taşır. Birey bu gerçekliği anlamlı bir cümle ile, örneğin «Çalmak günahtır» gibi, veya ana-babanın, öğretmenlerin, oyun arkadaşlarının v.b. somut davranış ile algılamaya başlar. Toplumsal değerlerin gerçekliğini, onlara karşı gelip utanç verici bir duruma düşmemiz üzerine veya özürün derecesine göre değişen bir biçimde cezalandırıldığımız zaman acı bir şekilde idrak ederiz. Kendi içimizde bir çatışma, bir savaş başgösterdiği zamanlar da bundan aşağı kalmaz.

Özet olarak: Yerleşik toplumsal değerler bireyin kendi içeriğinde özümsediği ölçütleşmiş durağanlıklardır ve bu nedenle hoşlandıklarını ve hoşlanmadıklarını, diğer kişilerden uzaklığını veya yakınlığını ve temel gereksinmelerini karşılama uğraşılarını ayarlamaları bakımından büyük önem taşırlar. Bu da büyük çapta ondaki toplumsal olandır.

Toplumsal değerlerin gerçekliği ve bunların kendilerini kabul ettirmeleri için grubun bireysel üyeleri üzerine yaptıkları baskıya birçok sosyolog tarafından ağırlıklı önem verilmiştir[19]. Toplumsal hayat herhangibir şeye veya nesneye «doğru» veya «yanlış» damgasını yapıştırabilir - veya vaktin veya mekânın ölçüsü üzerine bile damgasını vurabilir. Yalnız rahatlık ve yararlılık değil, ahlâk bile bir kimsenin günlük hayatında yaptığı işler arasında rutin

19 Örnek olarak: Durkheim, E., Les Jugement de Valeur et les Jugements de *realite, Revue de Métaplysique et de morale,* 1911, cilt. 19, 437-453, Bougle, C., The Evaluation of Values. Çev. H.S. Sellars, Henry Holt and Company, Inc., özellikle 3-37, Thomas, W.I., ve Znaniecki F., *The Polish Peasant in Europe and America,* Richard G. Badger, Boston, 1918, cilt 1, 1-86, özellikle 21, 27, 28 ve 73. s.

bir öğe durumunda olabilir. Radcliffe-Brown tarafından anlatılan bir örnekolay bu noktayı göstermektedir:

> *Yay gibi birşeyi yapmaya koyulmak için bir doğru ve bir de yanlış yol vardır. Bunu açıklamak için doğru yolun işe yarayan bir yay vereceğini, yanlış yolda yapılan bir yayın kullanışsız veya hiç işe yaramayan bir silâh olacağını söylemek isteriz. Andaman adalıları bu soruna başka bir açıdan bakmaktadırlar; doğru yolun doğru oluşu ezelden beri aynı yoldan yay yapıldığı için ve bundan başka yolun yanlış sayılması ise yasaya, göreneğe aykırı düştüğü içindir. Andaman adalıları için, yasa mutlak tekdüzelik özelliği ile kişilikleştirilen evrende bir düzen olduğu anlamına gelir; atalar zamanında bir kez temelli yerleşmiş bu düzene karışmamak gerekir yoksa bunun sonuçları düşkırıklığı veya rahatsızlıklar gibi önemsiz hastalıklardan, büyük felâketlere kadar uğursuzluklar getirir. Ödettirilme yasası mutlaktır. Yasadan veya görenekten sapmak sonuçlarını da birlikte getirir ve eğer kötülük gelirse bu kurallara uyulmadığından ötürüdür. Destanlar analizimize evrenin ahlâkî bir düzen olduğu gibi bir kavramı vermektedir*[20].

Kısacası yalnız algılama için bir ölçütler sistemi değil, ama bir değerler sistemi bir kere yerleştikten sonra çevresinde tüm toplumsal ilişkilerin örgütlendiği bir çapalar sistemi yaratır. Radcliffe-Brown bunu Andamanlılarla ilgili olarak ifade etmektedir: «Bu toplumsal değerler sistemi ya da efsanelerde anlatılan bu duygular (tutumlar) sistemi Andamanlıların hayatına özgü bir parçadır; sahip oldukları toplum hayatını bunsuz örgütleyemezlerdi»[21].

Toplum hayatının hemen hemen herşeye değer niteliği damgasını vurduğunu Lowie tarihsel bakımdan önemli bir değerler dünyası olan din kavramıyla ikna edici bir şekilde göstermiştir. Elindeki somut bilgilerin zenginliği dolayısıyla analizleri bizim için önemlidir.

> *Diğer bir deyişle, psikolojik bir görüş açısıyla baktığımız zaman, birbiriyle en ilişkisiz nesneler, hatta dindarlığın amaçlarının tam bir reddini oluşturan şeyler dinsel değerlere bürünmeye başlayabilirler. Yani, evrensel olarak kabul edilmiş dinsel nesneler tarafından ortaya çıkarılan tepkilerden psikolojik bir şekilde ayırt edilemiyecek tepkiler yaratabilirler*[22].

---

20 Radcliffe Brown, A., *The Andaman Islander*, Cambridge University Press, Cambridge, England, 1922, 399-400.

21 *Ibid.*, 399.

22 Lowie, R.H. Primitive Religion, Boni and Liverignt, New York, 1924, 162-163 ncü sayfaları da görünüz.

Değerler gerçekliğine ağırlık vermemizin nedeni bizim kültürel determinizme olan acemi bir romantik eğilimimizden kaynaklanmamaktadır. En çok dikkate aldığımız husus Dördüncü Bölümde geliştirilen esas noktalara ilişkin olarak bir yaklaşım yöntemini açıklığa kavuşturmaktır. Bireysel bir üyenin en azından grubunun bazı değerlerini paylaştığı kabul edilir. Kişinin bunları içeriğine özümseyebilmesi için önce bu değerler ile yüzleşmesi gerekir. Psikolojik olarak değerin ilk önce bir uyarılma sorunu olduğu belirtilmelidir. Herbirimiz için, yerleşmiş toplumsal değerler herşeyden önce uyarılardır; kişinin kalıtımsal gelişimi sırasında dışsaldırlar. Öğrenmek dolayısıyla duygusal hayatımızın merkezsel araçları olurlar. Değerlerin içeriğimizde özümsenmesi, çevredeki duygusallık yüklü nesneler, davranışlar ve durumlara tavır alışımızın gelişimini içerir. Tüm tutumların toplumsal olmadığı bellidir. Toplumsal değerlere ilişkin olan tutumlar toplumsaldır. Bu konu bizi bu bölümün ana sorununa değindirmektedir; tutumun değere olan ilişkisine.

Bu söylenenlerden kanıtlandığı gibi, («şunu yapınız» veya «bunu yapmayınız» gibi efsanedeki, mitolojideki veya kişisel davranıştaki yargılar) nasıl deyiş bulurlarsa bulsunlar, toplumsal tutumların biçimlenmesine yolaçan duyusallık içeriği olan uyarılardır. Bu deyiş özellikle Thomas[23], Thomas ile Znaniecki[24], Faris[25] ve Bogardus[26] gibi sosyologların takındığı tutuma uygundur. Daha açık bir tarzda ifade edilirse, yerleşik toplumsal değerler yeni doğmuş bir bebek için ilkin uyarı yönündedirler; bir tutum yerleşik bir değerin bireyde benimsenmesinden sonuçlanan psikolojik kalıcılığı veya hazırlılığı ifade eder. Bir değer kişinin içeriğinde özümsenip kişide bir hazır olma durumu olup, belirli birtakım nesnelere veya durumlara karşı biçimlendikten sonra, değer tutumun içeriğidir diyebiliriz.

---

23 Thomas, W.I., The Configuration of Personality, in *The Unconscious: A symposium*, Alferd A. Knopf, Inc., New York, 1928, özellikle 143-144.

24 Thomas, W.I., and Znaniecki, F., *The Polish Peasant in Europe and America*, Richard G. Badger, Boston, 1918, cilt I, 1-86, özellikle 22. s.

25 Faris, E., Attitudes and Behavior, *Amer. J. Sociol*, 1928, cilt 34, 271-281 özellikle 278, Sosyal Tutumlar Kavramını da görünüz, K. Young (ed.), *Social Attitude*, Henry Holt and Company, Inc., New York, 1931, özellikle s. 10.

26 Bogardus, E.S., *Immigration and Race Attitudes*, D.C. Heath and Co., New York, 1928, özellikle s. 13.

Şimdiye kadar yaptığımız, toplumsal değer ile tutum kavramlarını ve bunların ilişkilerini kendimiz için açığa çıkarmak olmuştur. Bu, belirgin ve somut değer-tutum çalışmalarına iyi bir yaklaşıma izin vermektedir. Ama somut olarak değer-tutum çalışmalarının tam etkin olabilmesi için, kendi düşüncemizce, iki genel araştırma tipi iyice izlenmelidir:

1. Toplumsal değerlerin bireyin içeriğinde özümsenmesinin incelenmesi; diğer bir deyişle, tutumların ne yolda oluştuğunun kesin olarak analizi. Bu, algı, öğrenme, düşünme, v.b. psikolojik yönlerde olduğu kadar, yaşa ve bireysel farklara bağlı seks, yaş, sinirlilik, v.b. ve de toplumun genel yapısının sosyolojik bir gözden geçirilişi, bireyin ait olduğu ekonomik sınıf, kişinin toplumsal arkaplanı ve bir parçası olduğu kritik toplumsal durumları kapsar.

2. Bireyin hayatında, bir kez onda özümsendikten sonra, değerlerin rolü. Gelecek iki bölümde uğraşımız bunlar olacaktır.

Bireyin ilk kez bir değer yargısını veya bir davranış veya bir değerin karıştığı durumu nasıl tanıdığı (algısal sorun) ve bunun kişinin içersinde nasıl örgütlendiği ve onun bir parçası olduğu (öğrenme sorunu), hakkında dağınık birkaç kanıt parçasına sahip olduğumuz son derece önemli ve güç sorunlardır. Bunlar yalnız sosyal psikolojinin konuları değildir; bu sorunların tam olarak doyurucu bir psikolojisine ve bunun sosyal psikolojiye doğru uzanması için, tamamlanmış bir algı ve öğrenme psikolojisini beklemeliyiz.

Bununla birlikte, bizim konumuzu doğrudan ilgilendiren bazı önemli hazır veriler bulunmaktadır. Öğrenme üzerine olan çalışmalar ne yöne giderse gitsin, görgül olarak yetişkinler grubundan olan herhangi birinin değerlerinin anlamlı deneyimler alanının çerçevesine ait olduğunu biliyoruz ve böyle olduğu için anlamın deneysel psikolojisi bu bakımdan yardımcı olacaktır. Deneysel bilgilerin ışığı altında, bir durumun değer-yargıları nasıl kavranır? Önce tüm anlamın doğrudan kavranmasına ve bireyin duruma tepkisinin ayarlanmasına o andaki algısı dayanak mıdır, yoksa anlam bu görüntülerin bir ürünü olarak, birey sözkonusu değer-yargısıyla bağıntılı belirgin görüntüleri önce gözden geçirmeli midir? Eldeki kanıtların ağırlığı[27] bir sözün veya yargının anlamının farkında olmanın

27 Moore'ın deneyleri, Ogden, Tolman ve Cantril bu gruptadırlar: Moore, T.V., Temperal Relations of Meaning and Imagery, *Psychol. Rev.*, 1915, cilt 22, 177-225, aynı zamanda onun Meaning and Imagery, *Psychol. Rev.*, 1917, cilt 24, 318-322.

Ogden, R.M., Same Experiments on the consciousness of Meaning, *Titchener Comm. Vol.*, Wilson Worchester, 1917.

Tolman, E.C., More concerning the Temporal Relationsof Meaning, Imagery, *Psychol. Rev.*, 1917, cilt 24, 114-138, Cantril, H., General and Specific Attitudes, *Psychol. Monog.*, 1932, cilt 192, 1-107.

doğrudan olduğu ve belirgin içeriklerinin veya uyandırılan görüntülerden önce geldiği ve bu doğrudan farkında olmanın «belirgin içerikten daha devamlı ve zaman aşımına dayanıklı olduğunu» göstermektedir. Bu gibi veriler kişiyi anlam gerçekliğinin belirgin içerikten (beş duyuya dayanan ve görüntüsel) ayrı olduğunu kabul etmeye, ve genel bir terimle belirgin maddeler üzerinde genel anlamın-farkında olmanın etkisinin kucaklanan önemine ağırlık vermeye götürmektedir.

Tüm bunların yanında, toplumsal çevre içersinde (ana-baba, oyun arkadaşları, öğretmenler v.b.) büyüdükçe çocuk toplumsal değerleri kendi içeriğine özümsediğine ve değer durağanlıklarının yaşantısında uzun bir süre içinde oluştuğuna göre, kalıtımsal çalışmalar çocuğun ilk tutumları ve bu tutumların kişilik içinde örgütlenmesi ile ilgili çok değerli bilgileri vermektedir. Daha şimdiden Piaget ve Lewin'in çalışmalarının değerli katkılarına sahibiz. Lewin'in yazdığı gibi:

> *«Nesneler çocuğa tarafsız değil, onun davranışı üzerinde anında psikolojik etkileri vardır; birçok şeyler çocuğu yemeye, diğerleri tırmanmaya, avuçlamaya, araç kullanmaya, birşeyler yapmaya, saldırmaya v.b. çeker. Bu kendini duyuran çevresel gerçekler -biz bunlara belli şeylerin birbirleri ile birleşerek birtakım etkiler yaratma gücü diyeceğiz (valences-Aufforderungscharaktere)- davranışın yönünü tayin eder*[28].
>
> *Birkaç haftalık veya aylık bebekteki bu belirli şeylerin birbirlerini etkileme güçleri, esas olarak bebeğin kendi gereksinmelerine ve bunların anlık koşullarına bağlıdır. Bebek eğer bir yiyeceği yemek istemiyorsa psikolojik yollarla ona o yiyecek yedirilemez. Yoksa hepsini çıkartır*[29].
>
> *Doğrudan etkinin olasılığı toplum gerçeklerinin, özellikle diğerlerinin gücünün çocuk için gittikçe artan gerçekliğiyle korelasyonludur. Çevredeki birçok nesneler, birçok yeni uyum getiren davranışlar ve birçok amaçlar olumlu veya olumsuz belirli birşeyi, veya bir engelin özelliğini, doğrudan doğruya çocuğun kendi gereksinmelerinden değil, ama başka birisinin aracılığı ile kazanır. Bu «tekilden çoğula varış» bir kısıtlama veya emir anlamına gelen bir ifade ile ortaya çıkar. Bununla birlikte daha önemlisi, yetişkinlerin davranışları ile olumlu veya olumsuz olarak nitelendirilen örneklerin etkisini çocuğun görmesidir. Çok küçük çocukta bile toplumsal değerlendirmelere ve güçlere alışıldığı üzere çok ince bir duyarlılık vardır»*[30].

---

28 Lewin, K., Environmental Fonces in Child Behaviorand Development, in C. Murchison (editör), *A Handbook of Child Psychology*, Clark University Press, Worchester, 1931, 101.

29 *Ibid.*, 116.

30 *Ibid.*, 116.

Buna bağlı olarak Piaget'nin çocukta ahlâki yargının gelişmesi ile ilgili yaptığı çalışmalar özellikle önemlidir. Bu çalışmasında gelişimsel geçişimler açıkça ortaya çıkarılmıştır. Farklı yaş düzeylerindeki çocuklara neyin haksızlık olduğu sorulmuştur. Genel olarak yasak kuralların dışına çıkılması, eşitsizlik olayları ve sosyal adaletsizlik konuları üzerinde yorumda bulunmuşlardır. Elde edilen sonuçlar küçük çocukların büyükler tarafından yasak edilmiş şeyleri kötü olarak düşündüklerini göstermiştir. Bu yaşta, büyükler tarafından kabul ettirilen kuralların «dokunulmaz olduğu, yetişkinlerce buyurulmuş oldukları ve sonsuza dek geçerli sayıldıkları» görülmüştür. Görüldüğü gibi çocuğun ahlâkı başkaları tarafından kabul ettirilir türdendir. Ama zihin bakımından gelişip bireyler arasındaki sessiz bir anlaşmaya dayanan ilişkileri anladıkça «dışsal baskıdan bağımsız olarak» türlü şeylerin niye iyi veya kötü olduğunu anlamaya başlar. Piaget'nin dediği gibi, «diğer insanlarla olan ilişkilerimiz dışında, hiçbir ahlâk gereksinmesi yoktur». Eşitlik ve toplumsal adalete bağlı ahlâk değerlerinin bilinçli bir anlayışına varabilmek için, kişi zihnî bakımdan kendini çevresindeki kimselerden ve nesnelerden ayırma noktasına gelebilmeli ve bireyleri karşılıklı sessiz anlaşmaya bağlı ilişkiler ve bu ilişkilerden doğan sorumluluklar içersinde görebilmelidir.

Piaget bireyin ahlâk yapısının gelişimsel geçişimini inceledi. Şimdi vermeye çalışacağımız bir çalışmasında iki grup çocuğu örnek olarak aldı. Küçük çocukların yaşları 6 ile 8 arasında, biraz daha büyük çocuklarınki ise 9 ile 12 yaş arasında değişiyordu. Çocuklara ne gibi davranışları «haksız» veya yanlış olarak nitelendirdikleri soruldu. Daha küçük çocuklar için haksız veya yanlış sayılan davranışlar, anne-babaları tarafından yasak edilenlerdi. 6 ile 8 yaş arasındaki bu çocuklar eşitsizlik yansıtan davranışları pek sıklığı olmaksızın haksızlık olarak sınıflandırmışlardır (bu grupta bulunanların yüzde 27 si durumu böyle kabul etmiştir.) İnsanlar arasında yer alan eşitsizce davranışları görebilmek için kişi insanların sessiz bir anlaşmaya dayanan anlayışlarına veya sorumlulukların anlayışına varabilmelidir. Piaget incelediği 6 ile 8 yaşları arasındaki İsviçreli çocukların toplumsal adaletsiz davranışları haksız bulmadıklarını belirlemiştir. Bir davranışı haksız olarak algılamak için, kişinin, insanlar arasındaki karşılıklı beklentileri ve sorumlulukları anlıyabilecek zihnî gelişim düzeyine gelmesi gerekir.

Küçük yaşta olanlar grubunun tersine, daha büyük olan çocuk grubu çok az yasak davranışı insafsızlık olarak nitelendirmiş (salt yüzde 7 si) ancak adaletsizlik olaylarının yüzde 73 ünü pek insaflı bulmadıklarını belirtirken, 6 ile 8 yaş arasındaki küçükler ise eşitsizlik olaylarının yüzde 27 sini adaletsizlik olarak nitelendirmişlerdir. Eşitlik yoksunluğundan doğan bazı toplumsal adaletsizlik olay-

larını da daha yaşlı çocuklar insafsızlık olarak görmüşlerdir. Piaget'den[31] alınan bu çizelge sonuçların tüm bir özetini vermektedir:

Yaş	*Yasak*	*Oyunlar (a)*	*Eşitsizlik*	*Toplumsal Adaletsizlik*
6- 8	% 64	% 9	% 27	
6-12	% 7	% 9	% 73	% 11

(a) Oyun kurallarının bozulması, burada tartışılmamıştır.

Özellikle önemli tipteki toplumsal kuralların bulunması durumunda değerlerin gittikçe ilerliyerek içeriğe özümsenmesini göstermek üzere bulguları Piaget'den aktardık. Bizim fikrimize göre, bunun gibi çalışmalar sosyal psikolojiye yapılan sağlam katkılar arasındadır ve kalıtımsal yöntemin zengin olanaklarını kanıtlamaktadırlar.

TUTUMLARIN DENEYSEL OLARAK OLUŞMASI

Son on yıl içersinde deneysel olarak verilen propaganda gereçleri ile yerleşik tutumların, ne sınırlarda ve ne şekillerde değişebileceğini bulmak üzere bazı çalışmalar yapılmıştır[32]. Araştırmacıların çoğu tutumlarda değişen derecelerde değişim buldu, ama bunların arasında hiç değişiklik belirleyemeyen araştırmacılar da bulunmaktadır[33]. Bu tip bir yaklaşıma dayanarak duru düşüncelere sahip olabilmemiz için sözkonusu belirli tutumlarda kendilerini açığa vuran durağanlıkların önemlilik derecesini ve güçlülüğünü bulmamız gerekir. Bu bile yetmez. Belirgin sorunun araştırılması sırasında bunun topluluktaki insanların arasındaki yerine de dikkat etmemiz gerekmektedir. Örneğin, Amerika'da bir grubun Almanlara olan tutumunu incelemek için araştırmanın gerçekte ne zaman yapıldığı, 1919, 1925 veya 1936 yıllarında mı olduğu, deneysel propagandanın etkisi üzerinde daha başka sonuçlar verecektir. Temel psikolojik süreçlere doğru bir yaklaşım, eğer denekler üzerinde olumlu veya olumsuz, hiçbir değer damgasıyla ilgisi olmayan bir uyarı ve

31 Piaget, J., *The Moral Judgement of the Child*, Kegan Paul, Londra, 1932, 312.

32 Aşağıdakiler göze çarpıcı örneklerdir:

Rice, S.A., *Quantitative Method in Politics*, Alfred A. Knopf, Inc. New York, 1928.

Lund, F.H., The Psychology of Belief, *J. Abn. And Soc. Psychol*, 1925, cilt, 20, 63-68, 174-196.

Thurstone, L.L., The Measurement of Change in Social Attitudes, *J. Abn. and Soc., Psychol.*, 1931, cilt 2, 230-235.

Chen, W.K., The Influence of Oral Propaganda Material upon Student's Attitudes, *Arch. Psychol.*, sayı 150, 5-43.

33 Young, D., Some Effects of a Course in American Race Problems on the Race Prejudice of 450 Undergraduates at the University of Pennyslyvania, *J. Abn. and Soc., Psychol.*, 1927, cilt 22, 335-342.

sonra da güçlü değer damgası ile dolu bir uyarı seçecek olursak, tutumların gelişimi ve değişimi konusunda bize daha bir derinlilik kazandıracaktır. Bu şekilde bir yaklaşım yeni bir tutumun üretilmesini sağlayacaktır. Bu yapıldıktan sonra, aynı denek üzerinde önce verdiklerimizin tersi propaganda vermeyi sürdürebiliriz. Eğer kurduğumuz yapıyı doğal kılabilirsek, bu teknik bize tutumların oluşumu ve gelişmesinin gidişi konusunda değerli derinlikler verebilir.

Daha şimdiden Annis ve Meier'in özgün deneylerinde bir başlangıç bulmaktayız[34]. Bu yazarlar uyarı nesnesi olarak «deneyin başlangıcında deneklerce hiç bilinmeyen bir kişiyi» seçtiler (uyarı nesnesi görevini gören kimse denekler için ne olumlu ne de olumsuz değer taşıyordu). Buna uygun olarak da araştırmacılar deneysel uyarı olarak 1915'den 1923'e kadar Avustralya'nın Başbakanı olan Mr. W. Morris Hughes'u aldılar. Bir kampusta çıkmakta olan günlük bir gazetede Mr. Hughes'den sözeden lehte ve aleyhte başmakaleler yayınlayarak âdeta «tohum ektiler». Elde edilen sonuçlar vargısaldır. Yazarların sözleri ile, «lehte yazılan başmakaleleri okuyan deneklerden yüzde 98'i obje olarak seçilen kişinin yanında yeraldı ve aleyhte yazılan başmakaleleri okuyanlardan yüzde 86'sı bunun tersine bir yanlılık gösterdi». Burada uyarı alanının başlangıçta duygusal olarak doldurulmadığı takdirde bir tutumun nasıl kolaylıkla oluşabileceğini görüyoruz. Yazarlar ne olumlu ne de olumsuz olarak yanlılık gösteren birkaç kişinin özelliklerini araştırmış olsalardı, durum daha da açıklığa kavuşabilirdi. Bu noktadan deneklerin farklı derecelerde yoğunluk gösteren bağlılıkları bulunan konular üzerinde propagandanın etkilerini incelemeye doğru yol alabiliriz.

Yakın zamanda yapılan bir deneyde tutumların oluşumunu «ekme» tekniğine benzer bir yol ile ve Bölüm IV de kısaca anlatılan otokinetik teknik kullanarak incelemiştik. Bu durumda birey yalnız olduğu zaman kendi kendine bir algı dayanağı noktası veya bu grup içinde bulunduğu zaman ise ortak bir algı dayanağı noktasını evrimleştirdiğini gördük. Şimdiki deneyde sorun, deneklerin daha önceden belirlenen bir kurala (algı dayanağı noktası) aynı durum içersinde yeralan diğer bir grup üyesinin etkisi ile uyup uymayacaklarını ve önceden belirlenen kural bir kez kendi içeriklerine özümsendikten sonra duruma uyum içersinde tepki göstermeyi sürdürüp sürdüremeyeceklerini bulmaktı.

Grup durumundaki deneyden önce deneyci, deneklerden biri ile özel bir oturum yaptı. Deneyci, deneğe yargılarını inç olarak kesin sayılar dolayında (örneğin 5) dağıtmasını, ve bu durumda 2 den aşağı ve 8 den yukarı çıkmasını tembihledi. Böylece bir de-

34 Annis, A.D., ve Meier, N.C., The Induction of Opinion through Suggestion by Means of «Planted Content,» *J. Soc. Psychol.*, 1934, cilt 5, 65-81.

nek 2 ile 8 sıralaması içersinde önceden belirlenmiş bir sıralama ve bir norm verecekti. Deneyin amacı bu önceden belirlenen sıralama ve normun, önceden yapılan tesbitten haberi olmayan diğer deneğin sıralamasını ve normunu ne kadar etkileyeceğiydi. Bu özel deneyde sıralama ve norm yedi grup için de değişti.

Buraya kadar elde edilen sonuçlar çarpıcıdır. «Saf» denekler önceden belirlenen sıralama ve kurala yalnız hafif sapmalar göstererek uydular. Birkaç denek deneyin sonunda birbirini izleyen «diğer arkadaşın» yargılarının sunuluşundaki tekdüzeliğe gücendiklerini bildirdiler ve böylece kendi yargılarını onunkinden sapma gösterecek bir şekilde vermeye çalıştılar. Bu biraz sapma gösterilmesine neden olmakla birlikte, önceden belirlenen kurala (norma ç.) uyma bakımından pek sapma göstermemiştir; birkaç deneğin gücenmesine rağmen önceden belirlenen sıralama genellikle aşılmamıştır.

Grup oturumundan sonra saf denek ertesi gün yalnız olarak deneye alındı. Grup oturumundan sonra bireysel oturumda iken yapılan deneyde gösterilen uyumun, genellikle bireyin grup durumunda iken önceden-belirlenen kurala gösterdiği uyumdan daha fazla yaklaştığı görüldü. Bununla birlikte deney bittikten sonra elde edilen, deneğin içebakışı ile ilgili görüşlerinde denekler bireysel durumda yargılarında daha bağımsız olduklarını yazdılar. Bu, bireylerin teker teker alındığı seanslar sosyal psikoloji için imalarla doludur.

Bize, bu verilerin kapsamında saklı bulunan psikolojik süreç günlük esinleme ve tutumların bu esasa göre oluşumuna temel dayanak olabilir gibi görünüyor. Günlük hayatta tanıdık bir kimsenin yanında iken kendisinin ileri sürdüğü bir konuya kararsızca veya olumsuz olarak bir tepki göstermemiz az rastlanan bir olay değildir. Belki de güçlü bir prestij sağlamadıkça veya ağır baskı altında olmadıkça ileri sürülen düşünceleri veya tavsiyeleri olduğu gibi kabul etmeme eğilimi bulunmaktadır. Belki de bir «ego» için çabuk eğilir görünmek o kadar hoş birşey değildir. Ya da, daha sonra kendi kendimize arkadaşımızın düşüncesi konusunda karara varacak durumda olmadığımız için ona hak verebiliriz. Bunu, özgür seçime ve bağımsız duygulara sahip olduğumuz ve «ego» üzerinde o anda bir baskı olmadığı için, belki de içten içe açık fikirli olmamızdan gurur duyduğumuz için yapıyor olabiliriz.

BİREYSEL TEPKİ ÖRNEKLERİNDEN ÇOK YERLEŞİK DEĞERLER İLE İŞE BAŞLAMANIN YARARLARI

Bu bölümü bitirmeden önce Bölüm II ile yakından ilgili olan bir noktayı ele almak istiyoruz; yani, tutum-değer ilişkisini incelemek için uygun görüş açısının gerekliliğini analiz göstermiştir ki, bir grubun üyelerinin ortak bir şekilde sahip oldukları toplumsal

tutumları, ölçütleştirilmiş değerlerin temelinde oluşturulmuş yerleşik psikolojik süreçlerdir. Kişilere ve nesnelere yönelik değerlerin bu kimse ve fikirlerle olan kişisel deneyimlerinden ortaya çıkması gerekmez.

Değerler, grubun geçmişinde geçici bir yeri olan bireylerin ilişkilerinin ürünüdür, ama bir kez oluştuktan sonra bu veya şu bireyin mülkü olmaktan çıkarlar. Ölçütleştirilmiş durağanlıklar olarak, değerler sosyolojik gerçekliklerdir. Pek doğal olarak, değerler ataletlerine rağmen doğmalarına neden olan koşullar yok olduktan sonra değişmeye ve yerlerini başkalarına bırakmaya gebedirler. Şimdi, toplumsal tutumları ve bunların bir kimse içersindeki örgütlenişinin anlaşılması, içe bakış veya diğer yöntemler ile psikolojik olarak incelenmesi yeterli midir? Yoksa önce bir grubun toplumsal değerlerinin incelenmesi ile başlayıp, bundan sonra belirli kişilerin tutumlarının özelliklerini mi ortaya koyalım? Bu yumurta mı, yoksa tavuk mu daha önceydi gibi kılı kırk yaran zor bir sorun değildir, şimdi göreceğimiz gibi, araştırmanın yönelişi duru bir cevaba dayanır.

Bir tutum psikolojik bir sürecin, herhangibir değer yargısıyla damgalanmış bir nesne veya duruma ilişkin olarak bireyin olumlu mu, yoksa olumsuz mu duygusal tepki göstereceğini tayin eden az çok sürekliliği olan bir hazır olma durumudur. Bir tutum bir kez bireyde yerleştikten sonra bunun durgun duygusal bir özelliği vardır. Toplumsal değerler bireyin isteğiyle üretilmez ve kişilerin kaprisleriyle de atılmazlar. Bu değerler bireyde kalıtım veya büyüme ve olgunlaşmayla da oluşmazlar. Kişi tutumları çevresinden alır ve en azından bazı tutumlar kişiye kabul ettirilir. Toplumsal değerler çok ender olarak yalıtılmış şeylerdir. Yerleri ve diğer değerlere olan ilişkileri bir kültür örüntüsü içersindedir. Böyle olunca, toplumsal tutumları ve bunların bireyin psikolojik yapısındaki örgütlenişini anlamamız için önce yerleşik değerleri araştırmalıyız dediğimiz zaman, söylemek istediğimiz, *bireyi önce toplumsal dış dünyasının* yerleşik yapısı, kurumları ve değerleriyle *ele almalıyız.* Eğer bunlar bize somut ilişkilerinde anlamlı olacaksa, bunlara bireysel psikolojinin verilerine doğru *açıdan* bakılması düşüncesinin basit bir yinelenmesidir. Tüm bireylere genel bir ilke uygulanabildiğine ve bireyler bireyselliklerini kültürel etkilere meydan okuyarak yok saymak yerine bu etkileri sindirecek şekilde açığa vurduklarına göre bunun bireysel farklar sorusunun önemine yakınlığı yoktur.

Eğer bireyin tutumlarının yeterli bir anlayışına varacaksak toplumsal değerlerle işe başlamak gerekliliğini bize kabul ettiren ve yalnızca kişinin kendi içine bakışının boş entrikalarının merkezini oluşturan, beylik bir yaklaşımdan bizi koruyan birçok iyi gözlemleme ve deneysel veriler vardır.

Bir kimsenin iyi bir katolik mi veya iyi bir Marksist mi olduğunu bildiğinizi varsayın. Görsel bir yol ile onun hakkında yüzlerce

şey tahmin edebilirsiniz, ne tür insanlarla bulunmaktan hoşlanacağı, ne tür kitapları yeğ tutacağı, ve ne tür bir ırk öndüşüncesine sahip olacağı veya olmayacağını sezebilirsiniz. Elbette onun ızgara mı yoksa tavada balıktan mı, kumrallardan mı yoksa sarışınlardan mı hoşlanacağını bilemezsiniz. Öte yandan, önceden bir kişinin ızgara balık mı veya kumral mı tercih ettiğini veya elyazısının belli bir eğikliği olduğunu, veya ne zaman çok kızdığını öğrenseniz bile bu kişinin temel bağlılıklarının neler olduğunu tahmin edemezsiniz. O kimse protestan veya katolik, tutucu veya radikal olabilir. Tahmine izin veren bazı tutumlar vardır ve kalıcı değerleri biliyorsak bunlara yaklaşımda bulunulabilir.

Bireyde biçimlenen tutumların yeterli bir araştırmasını yapmak istiyorsak diğer ırklara veya gruplara olan tutumların bazı çarpıcı verileri, grubun yerleşik değerleriyle işe başlamamızı nerdeyse buyurmaktadır. Toplumsal hayatta bizim için imal edilmiş yalnızca (olumlu veya olumsuz) değerler bulmayız, ama bize değerleri duraksamaksızın uygulamamıza izin veren oldukça iyi-tanımlanmış nesne ve insanların sınıflandırmalarını da buluruz. Bir grup üyesinin veya bir yabancının gruptan uzaklığı geniş çapta bu sınıflandırmalarla önceden belirlendirilir. (Bu tasnifler herzaman çağımızın bilimsel olarak kabul edilir tasniflerine uymaz; örneğin, «Aryan» antropolojide bir ırk değildir ama bu kavram şimdi Nazi Almanyası'nda olduğu gibi siyasal bir amaca hizmet edebilir). Eğer bu toplumsal sınıflandırmaları bilmez ve kendimizi soru kâğıtlarında ifade edilen tutumlar ve hatta bireylerin davranışlarıyla sınırlarsak, verilerin tümüyle çarpıtılmış bir görünümünü elde ederiz. Örneğin, bir kimsenin fiziksel görünümü «onun grubunun» onu değerlendiren diğer bir kişinin «toplumsal yakınlık» değerlerine göre nereye yerleştirildiği kadar önemli değildir. Amerika'da bir adamla yapılan karşılıklı konuşma, o adamın sekizde bir oranında siyah olduğunun anlaşılması üzerine değişebilir. Faris der ki: «Daha da ötesi, Birleşik Devletler'de mulatolara* karşı gösterilen kin herzaman için kara renkli insanlara gösterilen kin demektir. Mulatoların kara insanlarla bir sayılmadığı Güney Afrika ve Brezilya'da, farklı grup tutumundan çıkacak sonuç da farklı olur»[35].

1931 Noel tatili sırasında Harvard Üniversitesi'nde Sanskrit araştırma bilgini bir Hindu, A.B.D.'nin güneyinde geziye çıktı. Bilginin derisi oldukça esmerdi. Ne zaman trende beyazların yanında bir yere otursa orayı hemen terkedip ait olduğu vagona gitmesi söylendi. Bilgin zenci olmadığını Hindu olduğunu anlattı. Bunu açıklamakta başarılı olduğu her kez beyaz insanlarla seyahat etmesine

---

* Mulato, beyaz ile kara derilinin melezi anlamına gelmektedir. Genellikle kanları beyazlarla çok karışmış açık derili zenci melezler için kullanılır (ç.).

35 Faris, E., The Concept Social of Attitudes, *J. Appl. Socio.*, 1935, cilt 9, sayı 6, 404-409.

izin verildi. Aynı şey otellerde de oldu. Zenci olmadığını açıkladığı zaman beyazların otellerinde kalabiliyordu. Kişinin göreceği tepkiyi tayin eden toplumsal sınıflandırmalar o andaki duygusal gerçeklerden daha önemlidir.

Toplumsal değerlerin bizden önce varolması (bir geçişim veya devrim zamanları olmadıkça) ve bunların kalıtımsal gelişmemizin çözüm reçetesi gibi hazır-edilmiş olarak bizde özümsendiği gerçeği kalıtım çalışmalarında açıklığa kavuşmuştur. Böylece Lasker[36] çocuklardaki ırksal husumet gelişmesinin sorun olan sözkonusu ırkla somut ilişkiye girerek bu temeller üzerinde duyguların kurulmadığını, ama konunun grubun yerleşik değerlerin benimsenmesi olduğunu buldu. Horowitz'in malzemesinden de anlaşılacağı gibi[37] çocuğun *zenciye* olan tutumu *zencilerle olan ilişkisi sonucu değil ama zencilere karşı olan tutumun kalıcılığını sürdürmesiyle* ilgilidir.

Aslında, toplumsal atmosferimizde bu tutumlar egemenliğini sürdürdükçe, yerleşik kinler bizde ilâve bilgilere karşı sağırlık yaratan kanıtı-kendinden sınanmış çözüm reçeteleri biçiminde içeriğimize yerleşir. Bunun gibi, güneyli bir grup öğrencinin tutumları konusundaki araştırmasında Bolton[38] şu sonuca varıyor:

> *Tutum ölçeğiyle zekâ ve bilgi testleri arasındaki çok düşük korelasyon katsayısı ne zekânın ne de ırkın toplumsal sorunlarının bu öğrencilerin zencinin toplumsal haklarına olan tutumunu tayin edici önemli bir öğe olduğunu göstermektedir. Bunların grubun bireysel üyelerinin kabul ettiği toplumsal örgütlenmenin kültürel bir örüntüsüyle tayin edildikleri anlaşılmaktadır.*

Bu verisel gerçek ırkçılığın kültürel örüntünün ölçütleştirilmiş bir parçası oluşu, bireysel değişkenliklerde sıradan bir biçimde konu olmaması, Allport ve Katz'ın çalışmalarının verisel sonuçlarında açıkça ortaya çıkmıştır[39]. Yoğun araştırmalarına dayanarak şu sonuçlara varmaktadırlar:

> *Bu alanda yapılan tepki çalışmasının en ilginç bulgularından biri grupların dışlanılma düzeninin (toplumsal uzaklığa kabaca bir ölçü olarak işe yarıyabilir) tüm öğrenci topluluğunda hayret edilecek ölçüde olduğu gerçeğiydi. İster mühendislik, edebiyat veya toplum bilimler, güzel sanatlar veya lisans-*

36 Lasker, B., *Race Attitudes in Children*, Henry Holt and Company, Inc., New York, 1929.

37 Horowitz, E.L., The Development of Attitude toward the Negro, *Arch. Psychol.*, 1936, sayı 194.

38 Bolton, E.B., Effect of Knowledge upon Attitude towards the Negro, *J. Soc. Psychol.*, 1935, cilt 2, sayı 1, 88.

39 Allport, F.H. ve Katz, D., *Students' Attitudes*, Craftsman Press Syracuse, New York, 1931.

üstü öğrencileri, erkek veya kadın, kardeşlik kulüpleri üyeleri veya tarafsızlar olsun ırksal ve grup kalıpyargılarına atfedilen göreli husumet hepsinde aynıydı*[40].

Bireysel farklar olmakla birlikte, bunlar farklı toplumsal arkaplanlara sahip grupların düzenlenmiş sıralamasıyla keskin bir biçimde zıtlaşan bir sıralamanın çeşitlilikleri olarak görülebilir.

Yerleşik değerlerin toplumsal verileri ve bunların sosyoloji alanına ait olduğu sonucuna varıyoruz. Eğer çarpık bırakmak istemiyorsak, bunların anlamı kendi düzeyinde alınmalıdır. Tutumların yeterince anlaşılması için toplumsal değerlerle işe başlamak uygun görüş açısını verir. Toplumsal değerler zamana dayanıklı duygusal düşünsel durağanlıklarını temsil ettiğine göre, bize genel yönelimleri verecektir. Ve psikolojik doğal oluşumların bir parçası olarak katılan belirgin hususların özelliklerini tayin edici veya daha göze görünür yaptıkça genel yönelimler önemlidir.

Ancak bu yalnızca bir başlangıçtır. Elbette bireysel farklılıklar vardır. Bir grupta bulunan bireyler grubun değerlerini aynı biçimde ve aynı tempoda özümsemezler. Ve aynı toplumsal değerleri kendi içeriklerine almış olan kimseler bu değerlere aynı yoğunlukta ve duygusal dışavuruşlar, v.b. ile bağlı değildirler. Grubun tüm üyelerinin toplumsal değerleri ortak yanlarını asgari derecede açığa vursalar bile grup üyelerinin değişen yaşları, zekâ ve itidalleri birşeyi önermede, çevreye uyum isteğinde duygusal tepkilerinin dışavurumu v.b. farklara neden olarak çok çeşitli tonlardadır. Toplumsal yapıyı ve grubun toplumsal değerlerini araştırıp görüş açısını bir kez kazandıktan sonra sosyal psikolog daha ilerlemeli ve *çok zor belirlenebilen bireysel farklılıkları* saptamalıdır.

Özet olarak, sosyal psikolojide tutum-değer araştırmaları için daha geniş kapsamlı yapılarla başlamalı ve psikolojik analizlerimizde daha belirgin olanlara doğru adım adım ilerlemeliyiz.

---

* ABD'de özellikle yüksek eğitim öğrencileri arasında yaygın olan masonik ve kardeşlik türünde yardımlaşma kulüpleri. (ç.)

40 *Ibid.*, 349.

Bölüm VIII

TEMEL GEREKSİNMELER VE TOPLUMSAL DEĞERLER

GEREKSİNMELERİ DOYURMA YOLLARININ TOPLUMSAL OLARAK DÜZENLENMESİ

İnsanlar, tüm diğer canlılar gibi, önemli olan hayat işini sürdüreceklerse temel gereksinmelerini doyurmaları gerekir. Ama farklı kültürlerdeki insanların yemek, içmek, konut bulma, eşleşmek, çocuk bakma yollarını dikkate aldığımızda, olağanüstü farklılıklar görünür. Biz yalnızca yemek yemekle kalmayız; belirli şeyleri belirli biçimlerde, belirli yerlerde ve aşağı yukarı belirli zamanlarda, hepsi de belirli yerleşik grup için önceden belirtilmiş sınırlar içerisinde yeriz. Biz yalnızca eşleşmekle kalmaz, ama önceden belirlenmiş törelere göre eşleşiriz; bazen eşlerin ve eşleri seçme yollarının bazıları bize kapalı olmasına karşılık, belirli bazıları bize açık kalır. Bir konut kurmakta olduğu gibi tüm diğer hayatî uğraşlarda da bunun tıpkısı doğrudur.

Kısacası, algısal örüntü durumunda gördüğümüz toplumsal ölçütlendirme (Bölüm II ve IV), hayatî uğraşların ayarlanmasında da tıpkısıdır. Bu bölümde mülkiyet, cinsiyet, akrabalık, ana-baba sevgisi ve işbirliği ve yarışma biçimlerinde benliğin dışavurulması gibi temel insan ilişkilerindeki ölçütlendirmeye somut örnekler vereceğiz. Bir sakınma önlemi olarak, bu örnekleri ilkeller sosyolojisinden alan araştırmacı yazarlardan veya bu yazarlarla yakın ilintisi olanlardan alarak doğrudan bildireceğiz. Bu yazarların bildirilerine dış yorumları sokmamak için bu örnekleri olanakların elverdiği kadar sözlü olarak aynen metne almak akıllıca olabilir.

Bu örnekler batı kültüründe egemen olan şimdiki kurallardan farklı, ya da farklı olmuş olan (çünkü şimdi herşeyin *hızla değişmekte* olduğu görünüyor) kuralların başka bir toplumsal yapıda saygıdeğer olabildiğini göstermek için seçilmişlerdir[1]. İlkeller sosyolojisi alanında çalışanlar için temel bilgileri kapsayan örnekleri kasten seçtik. Buna neden, çoğunlukla sosyal psikologların ilkeller

(1) Ölçütleşmiş farklılaşmaları veren zengin kaynaklar, ilkeller sosyologlarının ve etnologlarının çalışmaları arasında dağınık bir biçimde bulunmak-

sosyolojisi alanında toplanmış iyice-yerleşik bilgilerden bağımsız olarak çalışmalarını özenle hazırlamaya çalışmalarının sonucu olarak tarihsellik açısından önemli birkaç sosyal psikolojinin görüş açısından yana çok yoksul olmaları (Bölüm II), böylece ortaya koydukları insan sosyal psikolojisinin yarışmaya dayanan bireyci burjuva toplumunda biçimlenen insanın bir görüntüsünden başka birşey olmadığını anlamış olmamızdır. Ross[2] ve F.H. Allport[3]'un sosyal psikolojileri buna örnektirler.

Yiyecek

Psikoloji kitaplarında genel olarak geçtiği gibi, «açlık içgüdüsü» nedeniyle, kişi kedi ve balık gibi görünürde ne tür yiyecek varsa bunları insanın yiyeceği sonucuna varabilir. İnsanın yiyecek elde ederek hazırlaması bakımından bazı tepkilerde farklılık göstereceği, ama yemesi bakımından hep aynı tepkiyi göstereceği vurgulanmıştır. Bu, büyük çapta yanıltıcıdır. Yerleşik kurallar insanlarla ilgili hayvanlar ve bitkiler arasındaki kesin ilişkileri ölçütleştirerek bu ilişkilere olumlu veya olumsuz bir değer damgalayabilir. Rivers'in Malezya'dan bildirdiğine göre «Mota'da göreneklere göre birçok kimseye, belki de nüfusun yarısı kadarına, belirli hayvanların etlerini veya belirli meyvaları yemelerine ve belirli ağaçlara dokunmalarına izin verilmemektedir. Örnekolaylardaki yasaklamaların temelindeki neden o kimsenin söz konusu hayvan veya meyva olması; o kimsenin doğumundan önce annesinin o tür bir hayvan veya meyvadan bir etki görmüş olmasına bağlıdır»[4].

Mülk

Bireyci toplumlarda yetişenlerce, kişinin herşeyi ne pahasına olursa olsun, kendisi için elde etmesinin güçlü bir insan içgüdüsü olduğu gerçekmiş gibi kabul edilir. Toplumlarının onları öyle kalıptan çıkardığı için bunun nedeni böyle anlaşılır. Türlü toplumlar-

---

tadır. Klineberg'in, «Fundamental Drives»in *Race Differences* (Irk Farkları'nda «Temel Güdüler»)'in yer aldığı XIV'üncü Bölüm'de, psikolog için ilgili olabilecek birçok örnekolay bulunmaktadır, Harper and Brothers, New York, 1935, 255-277. Malinowski'nin Sex and Repression in Savage Society (İlkel Toplumda Seks ve Baskı)'nin IV'üncü Bölümü'nde (İçgüdü ve Kültür) içgüdüsel uğraşıların toplumsal olarak ayarlanışının eksiksiz bir tartışması verilmektedir. Aslında tüm kitap kişiyi bu güç soruna yöneltmekte büyük bir yardımcıdır.

(2) Ross, E.A., *Social Psychology*, The Macmillan Company, New York, 1908.

(3) Allport, F.H., Social Psychology, Houghton Mif.

(4) Rivers, W.H.R., The History of Malenesian Society, Cambridge University Press, Cambridge, England, 1924, Cilt 1, 151.

daki mülkiyet kavramlarına bir göz atmamız mülk sahipliği hırsının toplumsal kurallarla önem kazandırıldığına veya azaltıldığına inanmamıza yöneltir. Bir kimsenin biriktirdiği servetin değer ve büyüklük ölçüsü olduğu bir toplumun üyelerine, mülk sahipliğinin değerini önemseyen bir grubun üyeleri, insanın herşeyi kendisinin ne pahasına olursa olsun elde etmesi içgüdüsünden olağandışı bir biçimde yoksun görünürler. Bireysel mülk sahipliğinin ne büyük bir meziyet, ne de güçlü bir güdünün temeli olmadığı toplumlardan bazı örnekler aktaralım. «Chepena Kabilesi'nde erkekler, kadınlar ve çocuklar her sabah avlanmak ve yiyecek bulmaya giderlerdi. Yiyecek sağlamak bir erkeğin göreviydi. Yiyecek orada bulunanlara yaşlı erkekler tarafından eşitce paylaştırılırdı. Bir erkeğin karısının ana-babası hasta ve avlanamayacak durumda oldukları vakit onlara karşı özel görevleri vardı. Burada hiçbir *akrabalığı öncelikle yeğ tutmayan ve yöresel grubun tüm üyelerine açıkça eşitce davranılan* bir komünizm görüyoruz»[5].

Eddystone Adalıları üzerindeki çalışmalarında Rivers şöyle yazmaktadır: «En kesin biçimdeki bireysel evliliğin yanısıra, hâlâ toplu mülk sahipliğinin yaygın bir biçimde bulunması çarpıcı bir gerçektir. Ada'daki hiçbir bahçe arazinin bir bireyin mülkü olduğu söylenemez, ama birbirini *taviti* diye çağıran herhangi bir grup insanın araziyi kullanmaları serbesttir... Bu Ada'da arazinin toplu mülkiyet sahipliği olduğu söylenebilirse de, toprak bir aşiret olarak kabul edilebilecek bir toplumsal grubun ortaklığında değil, birbirleriyle kan bağları olduğu belli olabilecek akrabalıklarla aralarında ilişki bulunan bir grup insanlara aittir. Bu adadaki diğer mülkiyet türleri geniş çapta bireylere ait olmakla birlikte, burada da daha geniş bir sahipliğin belirtileri vardır»[6].

İşbirliği ve Yarışma

Özellikle Birleşik Devletler'de birçok kimse kişisel kazanç ve başarıya dönük bireysel yarışma olmadıkça, özgür insanlardan oluşan dengeli bir topluluğa sahip olunamayacağını kabul ederler, çünkü kolayca izlenebilecek nedenlerle bu öylesine doğal görünmektedir. Bununla birlikte, ilkel toplumların bireylerinin yarışmacı duygular ile, bireycilik ve toplumcu duyguların geniş ölçüde toplumsal olarak yerleşik kuralların kişiliğimize özümsenmesinin bir ürünü olduğuna bizi ikna edecektir. Egonun oluşumunu işleyeceğimiz gelecek bölümde bu önemli noktayı ele alacağız. Hayatın her aşamasında yarışmacılığın âdeta «ikinci doğa» durumunu aldığı bir kim-

---

(5) Malinowsky, B., *The Family Among the Australian Aborigines*, London University Press, 1913, 284.

(6) Rivers, W.H.R., *op. cit.*, Cilt 2, 147.

se için, ilkeller sosyolojisi alanında bulunan birçok gözlemlemelerden doğal sayılmayacak bazı örnekolaylar vereceğiz.

Yakın bir geçmişte Margaret Mead ve çalışma arkadaşları, onüç ayrı ilkel toplumda «dayanışma ve yarışma» alışkanlıklarını incelediler[7]. Zuniler arasında, «ekonomik ve törensel alanda yırtıcı, yarışmacı ve dayanışmacı olmayan birey yanlış bir tip olarak görülür»[8]. Bunun neticesinde, «Zunilerde güçlü-iradeli ve kültürel bakımdan hatalı bulunan bir kişi, yakın zamana kadar büyücülükle suçlanmak tehlikesiyle karşı karşıya idi. Bunun gibi, Zunilerdeki egemen kişiliğe en iyi örnek olan N., büyücü olduğunu itiraf edinceye kadar başparmaklarından asılmıştı»[9]. Samoanlarda kültürün belirli yanları yarışmacı kişiliklerin gelişmesine karşı çıkar. «Her köyün ve hemen her aile soyunun bir kuşakta kullanabileceğinden fazla ünvanlarının bulunması, bu sabit örüntüye bir ferahlık, bir genişlik verir ve yarışmayı susturur»[10].

Aşağıda verilen gözlemlemede dayanışmacı bir toplumun üyelerinin bireysel konumunda nasıl değişkenlik sağlamakta başarılı olabileceğini göstermektedir:

> *Dayanışma durumunun sürekli olarak yeniden tanımlanmasıyla diğer bir güç yer alır ve böylece büyük şeften başka bir birey sürekli olarak sabit bir rol alamaz. Şefin rolü de etiket ve usülle öylesine sınırlandırılmıştır ki, uygulayıcı gerçek bir yetkiden yoksundur ve ünvanının geri alınma hakkı grupta saklı olduğundan, şefin haddini aşması beklenmez. Ama bireylerin çoğunluğu örgütlenmiş uğraşı dizilerinde farklı önemlere göre bir dizi roller alırlar; bir insanın davranışı üzerindeki dikkati, bir duruma ilişkin olarak ev sahibi, misafir,* matai, *kurul üyesi,* tantai *emrinde balıkçı, üyesi olduğu köyde iş bölümüyle tayin edilen rolüyle bir savaşta* toga *veren ve* oloa *alan olarak,* oloa *veren ve* toga *alan olarak, babadan geçen soyun varisi olarak,* tamafafine *olarak, veto hakkı bulunan yeğen olarak, annesinin ailesinde, bir gruptaki konumu ile ve diğer gruba girdiğinde, en küçük rütbesiyle öğle vakti bir genç adamın mesaj*

---

(7) Mead, Margaret ve çalışma arkadaşları, Seçilmiş İlkel Kültürlerde Dayanışmacı ve Yarışmacı Alışkanlıklar Üzerine Çalışmalar, Kişilik ve Kültür Konusundaki Kurulun Psikoloji Konusundaki Alt Kuruluna Verilen Bildirinin Birinci Bölümü (Studies in Cooperative and Competitive Habist in Selected Primitive Cultures, Being Part of a Report to the Psychological Sub-Committee of the Committee on Personality and Culture) Social Science Research Council, New York, 1935 (yayınlanmamış).

(8) Goldman, Irving, Competitive and Cooperative Habist among the Zuni Indians of New Mexico, 3. (Bu yukarıda sözü edilen gruptaki çalışmalardan biridir.)

(9) Ibid., 56.

(10) Mead, Margaret, Competitive and Cooperative Habist Among the Samoans (dizilerdeki çalışmalardan birisi), 10.

verirken önünde diz çöktüğü şef olarak ve aynı genç akşam ziyarete geldiğinde, bir kız babası olarak onu nezaketle kabul etmesiyle bu böyledir; aynı kimse diğerlerine karşı kesinlikle egemen veya bağımlılık, önderlik veya izleyicilik, buyurganca ısrar eden veya zayıfça çekimserlik, gösterişçilik veya toplumsal hayatta rol almaktan kaçınma gibi kesin tepkiler geliştirmez; rollerindeki çokluluk ve uzlaşmazlık o tür tümleşmiş bir kişiliğin gelişmesini önler[11].

Başka bir bağlantıyla, Mead, Arapeshler arasında en çok acı çekenlerin sert ve yırtıcı kimseler olduğunu belirtmektedir[12].

Cinsellik

Bunun gibi, bazı toplumlardaki cinsel davranışların ayarlanışına bir bakış bugün Avrupa ve Amerika'da var olan kuralların insan doğasına kutsal bir güç tarafından kazandırılmadığını, ancak bunların bir kültür ürünü olduğunu gösterir. «Sayısız biçimlerde nişanlılık ve evlilik vardır. Sevişme mevsimleri farklıdır ve kazanma ile yenilme tipleri her kültürde değişiklik gösterir»[13]. Somut bir örnek cinsel hayatın saygı duyulan bir biçimde düzenlenişinin nasıl kültürden kültüre değiştiği konusunda bize bir fikir verecektir.

Eddystone Adası'ndaki kurallardan en çarpıcı olan zıtlıklar, cinsel konularda evlilik öncesi büyük özgürlük ve evlilik sonrası büyük katı yasaklardır. Ergenlikten hemen sonra oldukça törensel bir özellikle bakireliğe son verilir ve sonra bunu, kızın ana-babasına bir ücret ödeyen her erkeğin hizmetinde olduğu bir süre izler. Bununla birlikte, bir kez evlendikten sonra kural kesin olarak bozulmaz. Kuşkusuz kuralın bozulduğu zamanlar olmasına rağmen, ne erkek, ne de kadın başka eş arayamazlar...

Bakirelikten sıyrılış, ergenlikten sonra belirli bir zaman aralığında yer almaz; şimdi ve geçmiş zamanlarda olduğu gibi bakireliğe son verilmeden de olabilir ve bir kız evliliğe kadar bakire kalabilir; ama bu pek ayrıcalıklı bir olasılıktır ve geçmişte de hemen hemen hiç bilinmez. Söz konusu olay aybaşı başlamadan önce ayarlanır ve erkek bu durumda alışverişi tamamlamak üzere, kızın ana-babasına bir yüzük verir. Kararda bazen kızın da söz hakkı vardır ve seçilen erkek, kızın beğendiği biridir. Bakireliğe son vermenin alışılagelmiş ücreti, erkeğin kızın ana-babasına ödediği on yüzüktür... Bu ödeme erkeğe yirmi gece birleşme hakkı verir; eğer kıza el değmiş ol-

(11) Ibid., 26-27.

(12) Mead, Margaret, *Sex and Temperament in Primitive Societies*, William Morrow and Co., New York, 1935, 145.

(13) Malinosky, B., *Sex and Repression in Savage Society*, Hercourt, Brace and Company Inc., New York, 1927, 194.

duğu anlaşılırsa, erkek yüzüklerin iadesini isteyecek ve yalnızca olağan olarak ödeyeceği bir mbokalo (bilezik) verecektir.

Bakireliğe son veriş gece çalılar arasında yapılır... Arkadaşları ile mi, yoksa kendi başına mı yapacağı tamamen erkeğin ketumiyetine kalan birşeydir ve ücret her iki durumda da değişmez... Arkadaşlarla birlikte yapıldığında, bir erkek çalılara yalnız gider ve eve dönüşünde bir başkası yerini alır. Bu, yirmi gece boyunca sürer ve bundan sonra kız başka bir görenek için özgürdür... Buna göre herhangi bir erkek, kızı iki gece ardıardına bir ücret karşılığında ziyaret edebilir. Bu gibi durumlarda ilişki geceleyin ve çalılar arasında yer alır. Evlilikten önceki ilişki hiçbir biçimde evde yapılmaz ve bunun evde yapılmayışına bir neden, eğer yapılmış olsaydı, evliliğe eş değerde sayılacaktı ve erkek evlilik ücretini ödemek zorunda kalacaktı. Öte yandan, çiftin boş bir eve gidebileceği söylenmekteydi. Günün hangi vaktinde olduğu konusunda kurallar daha az sertti. Gün ışığında temasın kesinlikle yasak olmadığı açıkça görülmekle birlikte, bundan çok çekinildiği belliydi. Ergenlikten sonra karşı cinsten olanların cinsel organlarını görmenin herkes için yasak olduğu belliydi; ve bu evlendikten sonra da böyleydi. Ve gündüz cinsel temasın yasak olmasının nedeni de, büyük bir olasılıkla budur[14].

Akrabalık

Kendimizi içerisinde bulduğumuz kan bağları o kadar iyi örgütlenmişlerdir ki, ana-babalarımıza ve akrabalarımızla olan önceden belirlenmiş bağlılığımız bize başka türlü olmasına olanak vermeyen birtakım yasalar gibidir ve doğal görünürler. Bununla birlikte, farklı toplumlardaki kan bağlarının incelenmesi bizimle diğer insanlar arasındaki duygusal uzaklığın toplumsal yapıyla önceden belirlenmiş olduğu gerçeğine gözümüzü açar. Diğer insanlarla azçok sürekli olan ilişkilerimizin sonucunda, bir tür kesin ilişkinin kurulmasına Bölüm IV'de dikkat çekerek değinmiş bulunuyoruz; başkalarından ne beklediğimizi biliriz ve başkaları da bizden kendilerine karşı belirli tutumlar beklerler. Bu ilişkilerin genellikle toplumsal kurallarla bizim için önceden belirlenmiş olduğunu görmüştük; bu durumlarda bir kimseye nasıl davranacağımızı kararlaştırmadan önce, deneyim sahibi olmak için çok az seçme özgürlüğüne sahip bulunuruz. İşte Lowie'nin de anlattığı gibi: «...Bir yerli yerleşik eski kalıpların dışına çıkan bir yabancıya nasıl davranacağını tamamen şaşırır»[15].

---

(14) Rivers, W.H.R., *Psychology and Ethnology*, Kegan Paul, London, 1926, 71-72.

(15) Lowie, R.H., *Primitive Society*, Boni and Liveright, New York, 1925, 80.

Sessizce bir anlaşmaya dayanan karşılıklı çocuk-ana-baba duyguları bile toplumsal olarak önceden belirlenmiş olabilirler. Aile içindeki en özel insan bağları bile «doğal» veya doğuştan değildir. Bunlar toplumsal olarak yerleşik küme yıldızlar gibi kan bağlarının karmaşıklığının temeline dayanarak biçimlenirler.

Ana-Baba Şefkati

Çocuklarının satılmasına veya öldürülmesine rıza gösteren anababaların bu davranışı vahşet ve çılgınlık belirtisidir. Bununla birlikte, bu gibi davranışların insan topluluğunda olağan bir uygulama konumuna ulaştırılarak ölçütleştirildiği örnekolaylar vardır. Malenezya'da, Mota Adası'nda Rivers'ın gözlemlemiş olduğu bir örnekolay bunu kanıtlamak için elverişli olacaktır:

> *...Bu adada yeni doğmuş bir bebek, doğumda başyardımcı veya ebeye bir ücret ödeyen adamın çocuğu olur. Babanın kızkardeşi ebenin kim olacağını ayarlar, böylece bu hususta baba bilgi önceliğine sahiptir ve zaten işin başında olacağı için, çocuğa ilk sahip çıkması bakımından bu yarışmada iki avantaja sahip olur. Ancak, eğer gerekli paraya sahip değilse veya ortaklıkta yoksa, başka biri ondan önce gelip, çocuğun babası olur. Bunun için iki kesin örnekolay verilebilir. Bana bilgi veren John Pantutum, karısı ona bir aile vermeden önce bir çocuğu olsun istiyordu. Mattew adındaki adamın karısının bir çocuk dünyaya getirdiğini duydu. Mattew'ün de hiç parası olmadığını biliyordu. Böylece, adamın köyüne koştu, doğumda kimin yardımcı olduğunu öğrendi. Ebeye gerekli parayı ödedi ve çocuğun babası oldu. Birçok kimsenin çocuğun sahibi olmak istedikleri söylenmişti ve John'un bu işte başarılı olmasının nedeni, hızlı koşması ve herkesten önce köye varmasına bağlıydı*[16].

Belirli koşullar altında, bebek öldürmek bile olağan bir uygulama olarak ölçütlendirilebilir. «Bir Trikopian ailesi, genellikle dört çocukla sınırlandırılmıştır ve bu sayının üzerinde çocuk olduğu vakit, fazla çocuklar evin içinde veya hemen dışında bir yere gömülürler, bazen beş veya altı çocuk canlı kalıp büyütülebilir, ama bu gibi durumlarda bu sayı hiçbir zaman aşılamaz. Eğer dört çocuğun hepsi de kızsa, gelecek çocukların erkek olacağı umuduyla bunlardan biri veya birden fazlası öldürülebilir. Böylece oğlan çocuklarının hayatları kurtarılmış olur»[17].

İşimiz, alan gözlemlemelerini biraraya toparlamak değil, bu gözlemlemelerdeki değişmelerin psikolojik bir temelini aramak olduğuna göre, örneklerimizi asgariye indirmeliyiz. Malinowski'nin insan topluluğunda akrabalık ve diğer insan bağları konusundaki ge-

(16) Rivers, W.H.R., History of Melanesian Society, Cilt I, 50.
(17) Ibid., 313.

nellemeleri, bu ilişkilerin sosyal psikolojisine doğru sağlam bir yönelim vermektedir: «Bizim Avrupalı çocuğumuz, bizim karmaşık toplumsal ilişkilerimizde yolunu bulmaya başladığı vakit, Malenezyalı kızın veya oğlanın da toplum düzeninin ana temeli olan kan bağları ilkesini kavramaya başladığı anlaşılmaktadır. Bu ilkeler aile hayatının ketumiyetini baştanbaşa ikiye böler ve şimdiye kadar var olan genişletilmiş aile çevreleri, ailenin arta kalan bölümü komşular ve köy topluluğunda oluşan toplumsal evrenini çocuk için yeniden düzenler»[18].

Sayılan örnekolaylardan, insan doğasının esnekliğini vurgulayarak birtakım sınırlılıklar içerisinde kuralların kabulüne ve içgüdüsel uğraşların ayarlama olanaklarının sonuçlarına varmaktan öte birşey yapmadık. Deyişimizi açıklığa kavuşturmak için, insan doğası konusunda deyişimizle ilgisi olabilecek gibi görünen imâlardan kaçınmalıyız.

Bundan sonraki işimiz, bu ölçütleştirilmiş değişkenlerin üretiminde işe karışan psikolojik ögeleri anlamaya çalışmayı sürdürmektir. Anlatılan örnekolayların «insan doğası»nı ilkel veya çok gelişmiş herhangi bir kültürden çıkartılacak örnekolaylardan daha doğru temsil edeceğini söylemek yanlış olur. İlkel halkların uygar toplumlar gibi tümlük özelliği olan kültürel üstyapı birikimine sahip olmamaları gerçeği, onların «özgün insan doğası»na daha yakın olduğu anlamına gelmez. Kültürel ürünlerde köken sorunu çok karmaşıktır ve toplumsal gelişme ölçüsünün tekdüze çizgisi, kanıtların ışığı altında gittikçe terk edilmektedir.

Bu gözlemlemelerin verilmesine tek neden, farklı türlerdeki davranışın olağan olarak ölçütleştirilebildiğini söylemektir. Anlatılan tipteki olaylar bazen Avrupa'da, bazen de Amerika'da yeralır; gerçekte bu gibi olayların günlük gazetelerde yanlış davranış örnekleri gibi gösterildiğine rastlamak güç değildir. Ama gazete okuyucusu bu olayları, olağandışı, korkunç veya garip bulabilir ki, Avrupa ve Amerikan toplum kurallarına ilişkin olarak öyledir de. Dikkatle üzerinde durulması gereken önemli fark, etnolojik olarak aktarmış olduğumuz parçaların ait oldukları toplumlarda, toplumca onaylanmış olağan uygulamalar olduklarıdır. Başka toplum kuralları açısından bakıldığında, bizim kendi davranışlarımız da yanlış davranışlardır. Örnekolaylarımızdan bütünlük bulan anlayış, şimdiki durumda insan doğası konusuyla ilgili kimseler gibi, bu konuda yaygın acele sonuçlara varmamız konusunda bizi daha dikkatli kılıyor.

Eldeki bölüm, bu noktaya kadar sosyolojik verilerle ilgilidir. Ama bu salt bizim başlangıç noktamızdır ve sosyal psikolojimiz değildir. Bu noktada ölçütleşmiş duygu ve davranıştaki değişkenlerin araştırılmasına, etnologların değerli katkılarının önemine de değinerek, konuya iyice girmeliyiz.

---

(18) Malinowsky, B., *Sex and Repression in Savage Society*, Harcourt, Brace and Company, Inc., New York, 1927, 47.

Bölüm IX

TEMEL GEREKSİNİMLER VE TOPLUMSAL DEĞERLER
(Devamı)

SORUNUMUZ BAKIMINDAN BASİTÇE KURULMUŞ DURUM

Bundan sonra karşılaşacağımız sorun, güç bir sorundur; egoyu işe karıştırır. «Ego» çok tartışmalı bir sorun olmuş ve çok patırdı çıkarmıştır. Sorun, böylesine güç olunca, yapabileceğimiz en iyi başlangıç, herhangi bir psikolojik kavramlaştırmaya girmeden önce, bunu görgül ve basitçe deyiş bulan bir durum içerisinde yeniden ifadelendirmektir. Eğer psikolojik kavramlaştırmanın sonu olmayan yollarında yitecek olursak, geriye dönülecek güvenli yeri görgül anlatım sağlayacaktır. Psikolojide kendi sistemleştirmelerimiz içerisinde yitmemiz, ender rastlanan birşey değildir; ama yaşamak işini sürdürmek için, gerçeğe en azından asgari bir uyumda bulunmamız - ki bu asgari derece pek az bir miktar sayılmaz - toplumsal ilişkilere o kadar bağımlı olan dünya ile olan işlerimizde sağduyuya sığınabiliriz ve genellikle de sığınırız. Bu konuda yanlışlık yapmak pahalıya malolur. Görgül bir görüş açısından, romancıların ve oyun yazarlarının hâlâ en iyi psikologlar olmalarına neden, belki de budur.

İster en ilkel, en basit veya çok gelişmiş ve farklılaşma gösteren ya da sürekliliği olan her insan gruplaşmasında, toplumun yapısındaki örgütlenmiş ilişkileri ifade eden birtakım kurallar ve görenekler vardır. Bu gibi kurallar, bireysel üyelerin ekonomik ve toplumsal uğraşlarındaki gereksinmelerini karşılama çabalarını geniş çapta düzenler. Şimdiki tartışmamızın ortaya konuluşu bakımından, bu kanıtı kendinden veriyi yinelemiş olmak ataklığını gösteriyoruz. Hem yapıyı (bu durumda biyolojik güdüler) ve hem de üstyapıyı (kurumlar ve görenekleri), iç ilişkileri bakımından ele almış bulunuyoruz, çünkü yapı, temel gerçek olmakla birlikte, üstyapı hayatta kaldığı süre içersinde bir gerçek olur.

Bu toplumdaki yerleşik kurallar, üyelerden veya üye olacaklardan (çocuklardan), toplumun atmosferinde yaşayanlardan uyum bekler. Uyum, kültürel ürünlerin özellikle ölçütleşmiş oranları ve mobilya biçimleri, mutfak eşyaları, giysi, dil, evler vb. hergün kar-

şılaşılan dışsal nesnel özellikleri veya istemlerle, azarlayarak, örnekle, öğretimle, işbirliği ile, ana-babaların bir davranışın doğrusunu göstermeleri veya cezalandırmaları ile, akranlarla, büyüklerle, yasal kurumlarla ve grup durumlarıyla kabul ettirilir.

Bebeklerin başlangıçta kurallara uymaları beklenmez. Çocuklar büyüdükçe, gelenekler görenekler ve «uygun» kurallar birey bunları kendisinde özümseyinceye dek, biraz sertçe kabul ettirilir. Yetişkinde toplumsal kurallar iyice özümsenmiştir, ki, ana-babanın veya polisin baskısına gerek kalmaksızın kurallara çoğu zaman kendiliğinden uyar. Kendi yararına hırsızlık yapabileceğini anladığı zaman bile çalmaz, çünkü bilinçli veya bilinçsiz olarak «çalmayacaksın» kuralı onun benliği içerisinde etkilidir. Fuhuş yapmaz, çünkü «fuhuş yapmayacaksın» buyruğu onun bir parçası olmuştur. Çalmak, *onu* incitecek; fuhuş, *onun* kendine olan saygısını zedeleyecektir. Onur kırıcı birşey yapmak *kendine* olan saygısını yitirmek olacaktır. Yalan söylemek vicdanını incitecektir.

Elbette bireyin şeytana uyduğu zamanlar olacaktır - grubu içinde ve kültürel olarak tanımlandığı durumlarda şeytana uymak şeklinde. Bunun, elbette ki bireysel farkları vardır; farklı bireyler, kaçamakların baskısı altında kendilerini dağıtmalarını farklı biçimlerde dışa vururlar. Burada genelleştirilmiş, «prototip» insandan söz etmiyoruz.

Bir birey şeytana uyduğu vakit, pişman olabilir, çünkü *onun içerisinde* birşey incinmiştir. Bir rahibe veya yakın bir arkadaşa itirafta bulunmak gereksinmesini duyabilir, çünkü onun içerisindeki rahatsız edici birşey ferahlaması için baskı yapar. Daha güçlü bir birey itirafta bulunmayabilir, ama yine de yapmaması gereken birşey yaptığı için suçluluk duyar. Çoğu kez, birey yapmaması gereken birşeyi yaptığı için, bunu yapmadan önce ve sonra kendisinde *çelişki* duyabilir.

Şimdi soruyu sorabiliriz: Tüm bu durumlarda bireydeki bu *benlik* (bu ego) nedir? İçgüdüsel uğraşıların toplumsal olarak düzenlenmesinin psikolojisi konusunda birşeyler bilmemiz gerekmektedir, çünkü böyle bir düzenlemede önemli bir etken olarak yer almaktadır.

EGONUN OLUŞMASINDA AŞAMALAR

Egonun felsefî olarak ima ettikleriyle veya felsefî tarihiyle ilgili değiliz. Bizim ego ile olan ilgimiz, içgüdüsel uğraşıların düzenlenmesinde yer aldığı görgül olarak kanıtlanmıştır.

Psikolojik ego tartışmalarını okudukça, kişi psikolojik olarak kalıtımsal bir sorunla karşı karşıya kaldığına inanmaya başlar. Kişi, egonun kalıtımsal gelişimiyle ilgili verilere dikkatini verdikçe, 1880 yıllarındaki gözlemlemelerden şimdi, günümüzde yapılan çalışmalara kadar uzanan, genel olarak aynı fikirde olma eğilimini mem-

nuniyetle karşılamaktadır. İlk bakışta neredeyse egoyu çevreler gibi görünen gizemli nur çemberinin görünümü şaşırtıcıdır.

Preyer'in egonun gelişimi üzerindeki gözlemlemeleri, bize somut verisel bir başlangıç vermektedir:

> *Gövdesinin kesimlerinin ona ait olduğunu duyarak ve görerek anlayabilmesi için çocuğun daha çok* acı duygularıyla *ilintili çok sayıda deneyim sahibi olması gerekir. Ellerin ilk hareketlerinden, «Ben» kavramının gelişiminde bebeğin önceleri ellerini ağzına götürmesi ve kendi parmaklarını emerken bir başkasının parmağını veya buna benzer şeyleri emmekten daha başka bir duygu duyması, örneğin, benim çocuğum parmaklarını sanki yerinden çıkartmak istiyormuşçasına çekiştirmesi ve denemek üzere elleriyle başına vurması (gibi hareketler bebeğe ne kadar az şey kazandırıyor). Çocuğun birinci yılın bitimine yakın, dişlerine sert nesnelerle vurmaktan hoşlanmaya ve dişlerini gıcırdatmayı bir dizi oyun haline getirmeye başladı. Dörtyüzdoksanıncı gününde yatağında ayağa kalkarak, yatağının kenarlarına tutundu ve kolunun üst kısmını, kendi* çıplak kolunu ısırdı. *Bundan sonra da acıyla ağlamaya başladı. Öndişlerin bıraktığı izler epeyce bir süre kaldı. Çocuk ikinci kez kendisini kolundan ısırmadıysa da salt parmaklarını ve farkında olmadan dilini ısırdı*[1].

Hayatın birinci yılı geçtikten sonra da, kendi gövdesinin kesimleri ve yabancı nesneler arasındaki farkı ne kadar az anladığı, çocuğun tamamen bağımsız bir biçimde kendisinin yaptığı birtakım garip deneylerle gösterilmiştir.

> *Masada benim yanımda oturuyor, masaya sürekli olarak sık sık, elleriyle darbeler indiriyordu. Başlangıçta yumuşak, sonra sert, daha sonra yalnızca sağ elini sertçe vuruyordu; sonra birden aynı eliyle ağzına vurdu; sonra eliyle bir süre ağzını tutarak, sağ eliyle masaya önce sertçe vurdu; sonra aynı eliyle ağzına vurdu. Daha sonra, elini ağzına götürüp tutuyor, bir süre sonra yine masaya aynı eliyle vuruyordu. Ve birdenbire (kulağının üstüne) kendi kafasına vuruyordu. Tüm bu davranışlar, kişinin kendisine vurmasının, kendi sert başına vurmasıyla yabancı sert nesnelere vurmanın aynı şey olmadığı izlenimini edindiğini kesince belirtiyordu (kırkbirinci hafta)*[2].
>
> *Diğer önemli bir öğe de, kişinin dolayda bulunabilecek her türlü eşya üzerinde,* kendi uğraşısıyla ürettiği bir değişimi algılamasıdır *ve en dikkate değer gün, psikogenetik açıdan her bakımdan bebeğin hayatında son derece önemli bir gün, kendisinin yaptığı bir hareketi izleyen bir duyu-izlenimine sahip olma bağlantısıdır*[3].

---

1 Preyer, W., *The Development of the Intellect*, Appleton, New York, 1889, 189.

2 Ibid., 190-191.

3 Ibid., 191-192.

Ellibeşinci hafta - bebek yemek yiyen bir kimseye dikkatle bakmakta ve her hareketini gözünü dikerek izlemektedir; yemek yiyen kişinin yüzünden tutmakta ve kendi kafasına vurduktan sonra *bakışlarını ellerine çevirmektedir. Ailedeki insanların parmaklarıyla oynamaktan hoşlanmakta ve parmakların bükülüp uzatılmasından memnun olmaktadır. Belli ki diğerlerinin parmaklarını kendininkilerle karşılaştırmaktadır*[4].

Camdaki kendi görüntüsüne çocuğun gösterdiği davranış, hiç yanılmasız, birbirinden ayırtedilemeyen nesnel ve öznel değişimlerden çıkılan gittikçe gelişen bir benlik bilincini göstermektedir[5].

Ego konusunda yapılan güncel çalışmaların ışığı altında, Preyer'in gözlemlemeleri temelde doğru görünmektedir. Elbette, bu her çocuğun aynı deneyimlerden geçeceği ve egosunun Preyer'in çocuğunun yaşında belireceği demek değildir. Hemen üzerinde duracağımız nedenlerle, yukarıda verilen her örnekolayda, genel çevre, ailenin konumu ve sınıfı öyle bir biçimde işleyebilir ki, egonun çevreden ayrılışı hızlanır veya geride kalır. Ancak gelişimin eğilimi konusunda temel gözlemleme sağlıklıdır. Bebek, önceleri neyin benlik, neyin benlik olmadığını ayırtetmez; bu ayrım, onun gelişim tarihinin gidişi içerisinde edinilir.

Az bir süre sonra (1895) J.M. Baldwin, tıpkısı sonuçlara erişti. Sorunun genel çözümü aşağıdaki gibidir:

Ego *ve* Alter *Birlikte Doğarlar*[6]

Buna, benlik-anlayışının gelişimindeki öznel *aşama diyebiliriz. Çocuğun kendi gövdesinden ayrı olarak deneyimlendiği diğer faal bedenlerden farklı olan tüm ögeler - zincirleme edilgen ağrılar, zevkler, gerginlikler vb. - bu öznel aşamayla kendi içeriğine özümsenir. Benlik hem davranır, hem acı çeker. Benlik, cansız şeylere ve hareket eden diğer gövdelere karşı bırakılır, ama bunlar eylemlerinin kendini gerçekleştirmesine veya acı çekmesine bir katkıda bulunmaz*[7].

Bu sonuç, şimdiki konumuz bakımından özellikle önemlidir.

Piaget ve çalışma arkadaşlarının birkaç yıl sürmüş bulunan, yakın zamanlardaki çalışmalarında, egonun gelişimi üzerine değer biçilmez bilgiler vardır. Piaget bulgularının ima ettiklerini sistematik olarak etik (ahlâki) ve toplumsal alanlarda geliştirmiştir. Elindeki zengin kaynaklara dayanarak, «çocuk yaşça ne kadar küçük olursa, o kadar kendi egosunun farkında değildir.» demektedir[8]. Bir

4 Ibid., 195.

5 Ibid., 196.

6 Baldwin, J.M.'den, *Mental Development*, 1895, 338. Macmillan Company, Yayıncılık'ın izniyle.

7 Ibid. (1911 baskısı), 320.

8 Piaget, Jean, *Moral Judgement of the Child*, Keagen Paul, London, 1932, 86.

ego oluşumundan yoksun olarak, «dışsal ve içsel, öznel ve nesnel arasında bir ayrım yapamaz.»[9].

Sonuç olarak, eldeki bu farklılaşmamış durum, Piaget'in eriştiği kuramın sistematik uzantısını anlamak bakımından önemlidir. Bebek, önce psikolojik olarak «kesinleşmemiş bir farklılaşmama içerisinde yüzer»[10]. Bu kesin psikolojik farklılaşmamışlık içerisinde, insanın kendi gövdesiyle diğer nesneler, öznel ile nesnel, gerçek ile gerçekdışı veya istekler arasında psikolojik sınırlar yoktur. Böylece, ayrıcalı bir ego deneyimi ilkel bir önsezi değil, zamanla gelişmenin, ilerlemenin ve tümden kendini ayırmanın sonucudur[11]. Başlangıçtaki bu «kesinlikle farklılaşmamışlığa» yönelimini ayarlayan egemen ilke, ortaya çıkışlarına göre o andaki gereksinmeler veya isteklerin doyurumudur. Bunun gibi, kişi dolayındaki aynı nesnelere, gereksinmeleri ve istekleri değiştikçe başka biçimde tepki gösterir. Bebek, bir nesneye veya kişiye şimdi olumlu tepki gösterirken, biraz sonra olumsuzca davranabilir. Yetişkinin görüş açısından böyle bir davranış, çelişki özelliği taşır. Bu, çocukça tutarsızlığın nüvesinde vardır. Bu tutarsızlık - yetişkin mantığının verdiği bir kişilikleştirme - gereksinmelerin veya isteklerin ortaya çıkışı (veya bunlarla düzenlenmesi) bakımından tutarlıdır. Diğer bir deyişle, çocuk zihniyeti ve davranışı, Piaget'nin psikanalistlerden ödünç aldığı terimi kullanarak, «haz ilkesine» göre yöneltilir. Bu gerçekte irtibatsızlık aşamasındaki durum, saf otizmdir* Otizm, «gerçeğe uymayı hiç bilmemektir, çünkü haz tüm davranışların kaynağıdır»; otizm, «dünyaya canı nasıl isterse öyle biçim verir, bozar veya birşeye benzetir»[12].

Kendi dışındaki dünyada karşılaştığı dirençler dolayısıyla, bireyin gerçeğe uygun davranış göstermesi gerekir. Bu bireyin kendisinin ne olup, ne olmadığı ve istek ile gerçek arasında ayırımlar yapması demektir. Bununla «egocentrism» (beniçincilik) ve mantıksal düşüncenin aşamalarında zamanla gelişen mantıksal tutarlılık bununla doğar. Beniçincilik aşamasında, yalnızca adım adım ilerleyerek, iyice-yerleşik bir varsayıma erişilen mantıksal tutarlılık pek var olmadığı için, çocuk sanki tüm herşeyin dayanağı ve ölçüsü kendisiymiş gibi davranır ve konuşur. Bu süreçte farklılaşmamış mutlak yıkılır; diğer insanlarla aramızdaki sessiz, karşılıklı anlaşmaya dayanan ilişkilerin anlaşılması evrimi başlar. Sessiz, kar-

---

9 Ibid., 86. *Judgement and the Reasoning in the Child'*ı da görünüz, Harcourt, Brace and Co., Inc., New York, 1928, 197 ve *Child's Conception of Causality,* Harcourt, Brace and Co., Inc., New York, 1930, 130.

10 Piaget, J., *The Child's Conception of Physical Causality,* Harcourt, Brace and Co., Inc., New York, 1930, 128.

11 Ibid., 128.

* Otizm (autism), kendi içine kapanarak, gerçekle irtibatı kesme durumu ç.

12 Piaget, J., *Judgement and Reasoning in the Child,* Harcourt, Brace and Co., Inc., New York, 1928, 244-246.

şılıklı anlaşmaya dayanan ilişkilerin kavranması, kişinin kendi kesinliğinin yanısıra, başka görüş açıları olduğuna yer vermesiyle olur. Bunun kavranması için, çocuğun kendini dış dünyadan ayırabilmesi gereklidir.

«Beniçincilik» ve «mantıksal» aşamalardaki verileri izlememiz veya bu aşamalarda tam olarak hangi yaşlardaki çocukların kapsanacağı anlaşmazlığını tartışmak, kendi amaçlarımız bakımından şimdiki durumda önemli değildir[13]. Şimdiki bağıntıyla, Piaget'den aldığımız başlıca veri, çocuk zihniyetinin esas olarak o andaki gereksinmeler veya isteklerle yöneltilen gerçekle irtibatsızlıkla egemenleşen kesin bir farklılaşmamışlıkla başlaması ve çocuk dışsal dirençlerle karşılaştıkça kendini zamanla gerçeğe uydurmasıdır. *Bu süreçte ego gelişir.* Demek ki, ego analiz edilemez bir varlık değildir. Egonun içeriğini ve özelliklerini belirteceğiz. Ama işimiz bir ego psikolojisi yazmak değildir. İlerledikçe egonun temel gereksinmelerin doyumu ve düzenlenmesinde yer alması gerçeğiyle, sorunumuza ilişkin noktalara ağırlık vereceğiz.

Çocuk psikolojisine, psikanalitik olarak yaklaşan Susan Isaacs, Piaget'yi toplumsal etkenlerin gelişimdeki rolünü abartmakla eleştirmekte[14] ve Piaget'nin sistematik çalışmalarında, aralarında çok kesin bir biçimde karşıtlaştırılmış görünen beniçincilik ve uyumlu (mantıksal) aşamalar arasındaki ayırımlamalara karşı çıkmaktadır; Isaacs, Piaget'nin yaş sınıflandırmalarının beniçinciliğin süresi ve uyumlu (mantıksal) davranışın görünmemesiyle olan ilişkilerini de konu etmektedir[15]. Isaacs'ın düzeltmelerinin, çocuk psikolojisi için değerli veriselliği olduğu kanıtlanabilir. Ancak, çocuk psikolojisi bilgisine olan bu eklemelerin, bizim şimdiki sorunumuza şu anda doğrudan bir etkisi yoktur. Şimdilik bizi ilgilendiren, egonun ilkel bir algı mı, yoksa dış dünya ile yapılan temasların gidişi içerisinde görünümleşen bir deneyim biçimi mi, olduğu sorununu yanıtlayan ego gelişiminin genel özellikleridir. Çocuk psikolojisi ve gelişimsel toplumsal psikoloji için yaşların kesin olarak belirtilmesi önemliyse de, şimdiki tartışma bakımından farketmez. Isaacs'ın sonuçları az önce gözden geçirmiş olduğumuz araştırmacıların elde ettikleri genel sonuçları doğrulamaktadır.

---

13 En yüksek beniçincilik katsayısının 0,60'dan yukarı olmaması (Ad.'nın durumunda 4 yaşında) beniçincilik aşamasında, gerçeğe uyumun beniçincilikle birlikte var olduğunu göstermektedir. Piaget'nin yorumlarına, küçük çocuğun tepkilerinde beniçincilik olmadığını savunan karşı çıkışların geçerliliğini anlamak güçtür. Belki de eleştirenler, bu bulguları bildiren Piaget'i değil de kendi icadları bir Piaget'ye saldırıyorlar. (Örneğin, çocukta Yargı ve Akıl Yürütme) *Judgement and Reasoning in the Child*, s. 257'de verilen beniçinciliğin katsayılarını görünüz.)

14 Isaacs, S., *Intellectual Growth in Young Children*, Harcourt, Brace and Company, Inc., New York, 1930, özellikle s. 79.

15 *Ibid.*, 101.

Isaacs, «çocuğun nesnelere olan en erken ilişkisi elbette birşeye dayanarak elde edilmiştir ve bunun ağırlığı, ilk çocukça istekler ve korkulara ilişkin olarak ana-babaya bağlanır ve ...fiziksel dünyanın çocuk için olan değeri, kendi kişisel isteklerini, korkularını ve dünya içerisinde biçime karşı duyduğu ilk ilgisini yansıtacağı bir tüal, çocuğun dünyaya duyduğu ilk ilgi biçimi dramatik bir oyundur»[16] demektedir. «Çocuğa göre, onun istekleri veya güdüleri, biz bunları nasıl adlandırırsak adlandıralım, duygusal çıkışlarla birlikte tek gerçekliktir»[17]. Henüz farklılaşmış bir ego yoktur. Psikanalitik kavrama göre doğru olarak, «zihinsel hayat dramatiktir,»[18] diyen Isaacs, egonun henüz biçimlenmediği ilk çocuk zihniyetinden renkli bir görünüm vermektedir. «Aynı biçimde, 'onun içerisinde' olan şeyler çocuğa *onun gövdesi* içerisinde anlamına gelir ve çocuk kendi ana-babasını bir denetim ögesi olarak kendi içerisine almak isterse, ona ana-babası gerçekten gövdesinin içindeymiş gibi gelir. Ana-baba, bağırsakların hareketleri, karın ağrıları, nefes almak ve bunun gibi şeylerle özdeşleştirilirler; hatta gerçek gövdesel maddeler, örneğin dışkı ve sidik için de bu değişmez»[19]. «Çocuğun içgüdülerinin engellenmeleriyle (Ana-baba ve diğer kimseler de dahil olmak üzere dış dünyanın direnci) dış dünya değerli sayılmaya başlar»[20].

Gelişimi «kesin olarak farklılaşmamış mutlaktan» izleyerek, Lewin, kendi terimleriyle egonun benzeri bir saptamasını verir: «Psikolojik sistemler arasındaki bu göreli olarak hafifçe sınırsızlanmaya analojik olarak benzeyerek, kendi kişiliği ve psikolojik çevre arasındaki işlevsel çizginin katılığı genel olarak çocukta yetişkine oranla daha azdır. 'Ben' veya benliğin, yavaş yavaş ikinci veya üçüncü yılda ortaya çıkması bunu göstermektedir»[21]. Benlik ile çevre arasında «daha hafif bir çizgi» bulunması, gerçek olanla, olmayan tabaka ayırımının daha hafif yapıldığına kanıttır.

Bu kısaca gözden geçirdiğimiz konuları geçmeden önce, egonun «yöreselleştirilmesiyle» ilgili yakın zamanda yapılmış bir çalışmanın konuya çok yakın ilgisi vardır[22]. Bu ilginç çalışmada sorun, bireylerin gövdelerinde hangi noktada «benliği» teşhis ettikleriydi. Denekler küçük çocuklar ve üniversite öğrencileriydiler. Horowitz, araştırmanın yöntemini, deneklerin yaşlarına uydurmak için

16 *Ibid.*, 101.

17 Isaacs, S., *Social Development in Young Children*, George Routledge and Sons, London, 1933, 286.

18 Ibid., 210.

19 Ibid., 295.

20 Ibid., 288.

21 Lewin, K., in Carl Murchinson (editör), *The Handbook of Children Psychology*, Clark Uni. Press, Worchester, Mass, 1931, 121.

22 Horowitz, Eugene, Spatial Localization of the Self, *J. Soc. Psychol.*, 1935, Cilt 6, 379-387.

çeşitlendirdi. Sonuçlar, her deneğin kendisini gövdesinin kafa, yüz, beyin, gözler, kalp, cinsel organlar ve göğüs gibi *farklı yerlerinde* teşhis ettiklerini gösterdi. Birçok örnekolaylarda teşhis değişmekte olduğu gibi, keyfiydi; toplanan verilerden Horowitz'in vardığı sonuç, «benliğin yerinin teşhisi, gönderme yapılan yazıda da bildirildiği gibi, soru kâğıdımıza alınan yanıtlarda, resmî olmayan tartışmalarda, çocuklar için yapılan araştırmada, benliğin ve kişiliğin yapısının analizini kolaylaştırma umudunu insana verebilecek temel doğal oluşumlar değildi. Benlik kavramının oldukça dengeli ve sürekli olarak gövdenin belirli bölgeleri, görevleri veya dışsal nesneler veya koşullarıyla ilişkisi, durum içerisinde bir tüm olan birey için daha çok bir algı dayanağı çerçevesi olarak işe yaramaktadır.»

Bu kadarcık bir taramayla da kanıtlandığı gibi, benlik deneyi doğumda verilmiş birşey olmamakta, ancak gelişmenin gidişi içerisinde oluşmaktadır. Kişinin kendi gövdesi bile, hayatın başlangıcında *onun* olarak deneyimlenmez. Biyolojik olarak kişinin kendi gövdesi ve bunun ayrı kesimleri - baş, kollar, bacaklar vb. - başlangıçta benim değildir. Benim kalıtımsal gelişmemin gidişi içerisindeki deneyimlerimin bir sonucu olarak *benim olur*.

GELİŞEN EGONUN KİŞİLİKLEŞTİRİLMESİ

Demek ki, egonun oluşumu dışsal gerçeklikle yüzleşerek başlar. Çocuk kendini çevreleyen bir dirençle karşılaşır. Dışsal gerçekliğe uyarken, kendisi ve dışsal şeyler arasında ayırım yapması gerekir. Şimdi, bu direnmeler nelerden oluşur? Bunlar, çocuğun çevresinde bulunan cansız varlıkların dirençleri ve ana-baba ve dadılar gibi diğer insanların karşı koyuşları ve yaptıkları engellemelerdir[23].

Ancak, insanın çevresindeki nesneler de bir toplumsal anlamdan yoksun mudurlar? Kişinin çevresindeki nesneler, masalar, duvarlar, duvar resimleri vb. toplumsal ürünlerdir. Bunlar, belirli ölçütleşmiş oranlarda ve biçimlerde bulunurlar ve farklı kültürler farklı oranlara ve biçimlere sahiptirler. Bu önemlidir: Bu nesneler, kesin algılar ilişkilerini temsil ederler. Bu ilişkiler, kişinin biçimler ve oranlara olan zevklerini kalıplaştırırlar. Sonuç olarak, çocuk daha sonra farklı bir kültürü temsil eden başka oranlarla karşılaştığı zaman, o, bu yeni nesneleri garip veya yabancı bulabilir.

Çocuğu tehlikelerden korumak ve onun temel biyolojik gereksinmelerini karşılamaya ek olarak, ana-baba ve diğer insanlar, çocuğa nasıl etki yaparlar? Diğer insanlar, çocukta iletişim araçlarını (dil ve jestler) geliştirirler; çocuğun ne yapabileceğini sınırlarla

---

23 Lewin, K., *Dynamic Theory of Personality*, McGraw-Hill Book Company, Inc., New York, 1935, 175.

belirlerler; nasıl iyi bir çocuk olunacağını, neyin uygun neyin uygun olmadığını söylerler. Tüm bunlar, toplumsal olarak önceden belirlenmiş kurallara uygunluk gösterir. Çocuk önceden toplumsal olarak yerleşik değerlerle, ağır bir biçimde doldurulmuş bir atmosferde yetişir. Çocuk tümüyle bunların içine gömülmüştür; örneğin, iyi bir Baptist olarak yetişmesi için, vaftiz suyuna daldırılması gerekmez. Kendisine Johny olduğu söylenir ve Johny ise, bu veya şudur; oğlansa, oğlan çocukları bunu yapar, şunu yapmaz.

Kısacası gövdesiyle başlayarak, «benimki» veya «bana» gibi anlamlar ve nitelikler, «ben» içerisinde kapsanan şeylerdir ki, «ben» bağlantıları çok sayıda ve karmaşık olarak büyür. «Ben» çevresinde karmaşık bir oluşum yer alır ve bir tüm olarak kendi gövdesi, gövdesinin çeşitli kesimleri, eşyaları ana-baba ve diğer yakınlarını da kapsayan diğer insanlar, çevresindeki cansız varlıklar gibi birçok farklı şeylerle ilişkilidir. Böylece «ben» çevresindeki bu olgu (duygu) karmaşık bir ilişkiler sisteminden meydana gelir.

Daha sonra göreceğimiz gibi, toplumsal değerler - toplumsal olarak ölçütleştirilmiş ilişkiler - egonun hiç de küçük bir kesimini kapsamaz. «Ben»in kapsamına alınan en açık ve görünür şey, kişinin kendi gövdesine bağlı olan kurallardır; gövdesinin hangi kesimleri ne zaman görünebilir ve görünemez veya belirli bir kimsenin bir toplantıda gövdesiyle ne yapması gerektiği veya gerekmediği; bir kimsenin gövdenin hangi kesimlerini daha arzu edilir gösterebileceği ve bunu kişinin bir çocuk, bir erkek olarak en uygun nasıl yapabileceği belirlidir. Egolarımızın yükünü taşırken, kendimizi kesin olarak önceden belirlenmiş istemlerde bulunan durumlar içerisinde, okulda, işte, yazıhanede, toplantıda ve hatta sevgi durumlarında bile diğer bireylerle ve durumun tümüne az veya çok önceden belirlenmiş kesin toplumsal ilişkiler içerisinde bulunuruz. Konumumuz, bir durumda ne olduğumuz, nasıl *duygulanacağımız* ve davranacağımız, toplumsal değerlerle önceden belirlenmiştir. (Her belirgin durumun kendisine özgü özelliklerinin rolünü küçültmek gibi bir isteğimiz yoktur.) Bir kocanın veya kadının birbirlerinden bekleyebileceği, ayrıcalıklar ve görenekler bir kültürden diğerine göre değişir (verilen karşılıklardaki nesnel değişmeler, toplumsal uyum ve yorumdan daha az önemlidir.) Bu değişmelerle, herhangi bir kültürdeki bir kadının egosu, kocasının davranışıyla incinebilirken, bir başka kültürdeki kadın, böyle bir davranışı asla ve asla bir ego sorunu haline getirmez ve hiç incinmez. Bireysel farklılıklar burada işe karışmaktadır, ama yukarıda verilen örnekler gibi, ölçütleştirilmiş egonun birşeye bulaşması veya takılması ile alınan herhangi bir kültürde, bir bireyden öbürüne çok ağırdan, çok hafife doğru giden sıralamalara rağmen, çarpıcı bir biçimde kendini ortaya koymaktadır.

«Ben» kavramı çevresinde dönen bu karmaşık oluşum veya duygu, yetişkinin tüm psikolojik yapısında pek önemli bir yer tutar.

«Ben»in çevresindeki bu ilişkiler sistemi kapsamındaki *değerlerin*, hiç de azımsanamayacak bölümünü elde edilecek amaçları tayin eder ve toplumsal çevrede hoşumuza giden ve gitmeyen şeyleri geniş çapta düzenler[24]. Bu ilişkiler sistemi, içgüdüsel çabaların yumuşatılmasında ve ayarlanmasında bir etken olarak bulunur. Özellikle, bir anlık gereksinmeler ve isteklerde güdülen gerçekle irtibatı kesili olarak yalnız ben içerisinde bulunulan durum (autism) «farklılaşmamışlık içinde yüzerken», dışsal gerçeklikle ilişkinin gidişi içerisinde işlevsel bir bölge-kesimi olarak söz edilebilir[25]. Her deneyim, «ben»in merkezi etrafında dönüşen bir sistemin bir kesimi değildir. Egonun oluşumunda gözden geçirilerek taranan verilerin bizi inandırmış olduğu gibi, ego sistemi artakalan psikolojik tümlükten az, ya da çok katı sınırlarla kendini ayırır. Bu sınırlar, kesin soyut varlıklar değildir; «egonun sınırları değişkendir»[26] ve bu sınırlar, «bir olaydan öbürüne değişiklik gösterir»[27]. O anda uyarılan belirgin, yerleşik ilişkilerle, egonun sınırları güncel durumun belirgin koşullarına göre daralır veya genişler. Aşırı yorgunluk veya sarhoşluk veya insanın tamamen şehvete kapılması veya açlık zamanlarında egonun sınırları güçlü biyolojik içgüdülerin baskısı altında ezilebilir ve sonuç, çocuklarda görmüş olduğumuz katı bir gerçeklikten yalıtılmaya (autism'e) doğru gerileyiştir. Elbette bu çaresiz bir çocuğun otizmi değildir, bununla birlikte, bir yetişkinin düşmüş olduğu bu çocuklaşarak gerileme durumu, gerilemeyenlere göre, «kendini küçük düşürmek» sayılır ya da bu, sırf kendisinde varolan, kendi yarattığı bir dünyayı, gerçeklikten kaçışı (delice düşlere dalan biri) veya güçlü olduğu için istediğini elde eden acımasız bir kimsenin otizmidir.

Bu bizi psikanalistlerin önemli katkısına, Freud ve izleyicilerinin dramatik kavramlaştırmalarında ister istemez bulunan temel doğruya yaklaştırmaktadır. Freud'un *The Ego and the Id* adlı yapıtında sunulan sistematik gelişim özellikle izlenim bırakır. Çocuk, kalıtımsal gelişimine, haz verici doyuma varmak için çabalayan içgüdüsellikten oluşan farklılaşmamış *id* ile başlar. (İd'in başlıca içeriğini, cinsel içgüdülerin mi oluşturduğu, burada bizim için önemli olmamaktadır; doğal olarak sorunumuzun gelişiminde güdü veya içgüdülerin sayısına ve sınıflandırmasına ilişkin yan tutma gereksinmemiz yoktur.) Bu farklılaşmamış durumda, çocuk diğer içsel ögelerle denetlenmeyen «haz ilkesi»nin egemenliği altındadır. Dışsal dünyada karşılaştığı engellemelerin bir sonucu olarak ego gelişir. Daha sonra süper-ego, çevrenin etkisi altında egodan farklı-

---

24 Ibid., 175.

25 Ibid., 56.

26 Koffka, K.,*Principles of Gestalt Psychology*, Harcourt, Brace and Company, Inc., New York, 1935, özellikle S. 333.

27 Ibid., 321.

laşır[28]. Süper-ego, id'den içsel olarak gelen güdüsel isteklerin egemenlik altında tutulmasını eleştirir ve denetler.

Süper-ego, ana-babadan ve çocuğun dolayında bulunan yetke sahibi kimselerden elde edilir[29]; süper-ego, içgüdüsel istemlere, «esnek olmayan veya pek esneklik vermeyen kurallar - din, etik, batıl inanç, iyi davranış - ile tepki gösterir»[30]. Etiğiyle ve iyi davranış vb. değerleriyle bunlar, toplumsal olarak yerleşik değerler değilse nedir?

Yapısı bakımından süper-ego, toplumsal değerlerin hiç de küçük bir yer kaplamadığı «ben» kavramı etrafında karmaşık bir duygu olarak kişilikleştirdiğimiz egoya benzetilebilir. Ego terimini bu anlamda kullanmaya devam edeceğiz. Jones'dan yapılan bir aktarmada görülebileceği gibi, psikanalistlerin kendileri de, belli örnekolaylarda ego veya süper-egodan hangisini seçeceklerinden emin değildirler (Bkz. 32 sayılı dipnot).

Ego bir kez biçim alınca (bu, psikanalistlerin süper-egosunu içerir), açıkça duygusal özellikler gösterir. Temel gereksinmeleri doyurmanın yanısıra; nesneler ve bireyler, en derin bir biçimde bizi eyleme geçirip içimizde en güçlü çalkantıları uyandırırlarsa bunlar egomuzla birlikte teşhir edilirler ya da en azından egomuzla yakından bağlantılıdırlar. Egonun nüvesinde kişisel bir yakınlıkla yer verilen nesnelere ve kişilere o kadar çok sıcaklık duyulur. Egonun bellibaşlı kapsamları, toplumsal değerler, duygusallıkla dolu durağanlıklardır.

Egonun duygusallık özelliği, Freud'un ikinci derecedeki kendinisevicilik (narcissism) kavramı ile ifade edilmektedir[31]. Keskin bir psikanalist olan James Glover, bunu duru bir iç seziyle anlatmıştır:

> *Engellenmiş libido, yakın akrabalarla cinsel ilişki kurma isteğiyle böyle bir sevgi-nesnesi belirledikten sonra, bundan kaçarak, kendi içerisine çekildiği zaman, benliğe bu nesnelerin tüm bir görüntüsünü yerleştirir ki, böylece benliğin farklılaşmış bir parçası, önceleri üstün sevgi-nesnelerine bağlı libido ile kuşatılır (daha önce gerçek yöneticileri tarafından yönetilen gözlemleme, eleştiri, onay ve cezaya üstünlüğünü uygulayan bir görüntü) ve libido kendisine rağmen etkili bir biçimde bölünmüştür. Çünkü kendiniseviciliğin yeniden kazanılması için, yeniden değerlendirilen nesnelerin makbul olması, ancak bu disipline ilişkin benliği koruyucu uğraşlar daha güçlü olan içeatmakla sağlanır ve bu içeatma, duygusal yaptırma gücünün yardımıyla sağlanabilir. Hayatı sürdürmek bakımından nasıl bir tehdit, acı dolu duygusal etkiyi eyleme geçirirse, ego-ülküsünün kesimleştirilmesi, kendi içerisine dönük olarak yansıtılan ana-baba*

28 Örneğin, Jones, E., *Int. J. Psychoanalysis*, 1926, Cilt 7, 304.
29 Freud, S., *The Ego and the Id*, L. and Woolf, London, 1927, 49.
30 Eder, M.D., *Int. J. Psychoanalysis*, 1929, Cilt 10, 251.
31 Jones, E., *Int. J Psychoanalysis*, 1926, Cilt 7, 307.

görüntüsü cathexis (zihinsel veya duygusal enerji yükü ç.) de bulunan ikincil kendiniseviciliği yitirir ve zaman zaman acı dolu suçluluk gerilimini getirir, vb[32].

Suçluluk duygusuna neden olan egonun içerisine yerleşmiş değerlerin dışına çıkılması, bozulması, egonun göz önüne serdiği güçlü duygusal özelliklere bir dizin olarak sayılabilir.

Psikanalistler, bize suçluluk duygusunun sonuçsal etkilerini belirleyen değerli malzemeler sağlamışlardır. Suçluluk duygusunu yumuşatmak üzere çıkan, kendini-düzeltici davranışın belirtileri, türlü yollarda deyiş bulabilir. Suçluluk duygusuna bağlı patolojik bir örnekolayı olduğu gibi göstererek verebiliriz[33]. «Genç bir hastanın kayda geçen hayat hikâyesinde, son derece bilinçli suçluluk duygusu belirtileri dikkati çekiyordu. Adam kendini en hafif bir lüks veya hazza verdiği zaman, aşırı yorgunluktan bitkin, üzgün ve tamamen hasta olması için ona sanki kendi içinden bir ses geliyordu. Herhangi bir iş yapamıyordu; bu hastalığı ona, öğrenciliğini sürdürmesi gerekirken, birkaç yılını yitirmesine mal oldu.» Bu örnekolayda, genç adamın «babası küçük bir kentte rahipti. Baba, katı ahlâksal kurallar öğreten bir dinsel mezhebe bağlıdır ve diğer yönlerden sakin ve geçinilmesi kolay bir insan olmasına rağmen, inançlarında dar görüşlü ve iki yüzlüydü.» Annenin yasakları ise yalnızca cinsiyet ile ilgili şeyler değil, dünyevî sayılabilecek ne varsa hepsi ile ilgiliydi.»

EGONUN BİR ETKEN OLARAK TEMEL GEREKSİNMELERLE GÜDÜLEN UĞRAŞILARA KARIŞMASI

Grubun yetişkin üyesi, gereksinmeleri ve isteklerinin doyumu için her uyarıya kulak asmaz; davranışının genel yönelimini gerek-

32 Glover, J., *Int. J. Psychoanalysis*, 1926, Cilt 7, 418.

«Buna benzer olarak E. Jones şöyle belirtmektedir: Nesne-cathexis'in kimlikleştirmeyle yerinin alınması, libido'ya ait durumda derin bir değişme ortaya çıkarır. Görüntü (image) böylece (super) ego'nun içeriğine özümsenerek *id*'den gelen libido'ya ait itici güdülerin bir nesnesi olarak kendine hizmet eder ki, böylece, önce olduğundan daha tüm olarak itici güdülerin bir tanesinden daha fazlası ego'ya yöneltilir; bu, Freud'un ikincil kendini sevicilik (narcissism) olarak tanımlayışını kapsar. Bir tür bilinçaltına itilmiş yasak güdüleri, toplumca kabul edilir biçime yöneltmek olan itici güdülerin cinsiyetten arınması birlikte yer alır ve bu önemli süreç, ilginç sorunların ortaya çıkmasına neden olur - *Int. J. Psychoanalysis*» 1926, Cilt 7, 307.

Freud da: «Bununla birlikte, süper-ego, id'in ta ilk öncelerinden arta kalan nesne-seçimlerinin bir ardiyesinden ibaret değildir; bu (id), bu seçimlere enerjik bir tepki oluşmasını da temsil eder» diye yazmaktadır. *The Ego and the Id*, 44.

33 Fenichel, Otto., The Clinical Aspect of the Need for Punishment. *Int. J. Psychoanalysis*, 1928, Cilt 9, 49.

sinmelerindeki bir anlık değişmelerle düzenlenmez. Bekleyişler ve istekler, egonun istemlerine uymadığı zaman, bunlar alışılageldiği üzere, gözden geçirilir ve yumuşatılır. «Ego» terimi, kişiyi benliğe duygusal ve sırf değer verildiği için değer olan (fetishistic) bir nur çemberi ile çevrili saymak gibi, kısır bir alışkanlığa sürükleyebilir. Bunun için dışa dönük olmalıyız. Ego, durağan, soyut bir varlık değildir. «Ben»in deneyimlerinin merkezinde yer alan kişinin kalıtımsal gelişiminin gidiş yolu içerisinde yer alır ki, kendisi doğrudan gerçekle ilişkinin bir ürünüdür. Öyle farklı şeyler, öyle farklı kimseler, «ben», «bana» veya «benimki»yle bağlı öyle farklı durumlar vardır ki, her örnekolay, somut ilişkiler içerisinde araştırılmalı ve egonun yapısındaki yeri görülmelidir. Ego, insanlığın birçok toplumsal sınıflarının üyelerinin ilişkileri değişkenlik gösterdikçe, değişir. Ego, mesleksel gruplarda veya bir ailedeki üyeliği yansıtır; bir meslektaş, öğretmen, öğrenci, işveren, işçi olarak bir kimsenin yerine göre değişir. Her durumda, neyin egoyu yükselteceği, neyin inciteceği, neyin olduğu gibi kabul edileceği, kişinin o durum içerisindeki özel yeri ile tayin olunur. Birkaç örnek betimlememizi açıklığa kavuşturacaktır.

Birçok toplumsal durumlarda, erkek veya kadın olarak farklı işlem gördüğümüz, bilinen günlük olaylardandır. Boş vakti olan toplumsal sınıfın, nüfusun artakalan kesimi için örnek olduğu toplumlarda, bu özellikle doğrudur. Salt kişinin erkek mi, yoksa kadın mı olduğuna bağlı olarak bize yönelik davranış tarzı, övme veya hakaret ya da olağan birşey olarak kabul edilecektir. Diğerlerinin bize karşı tutumları ve bizim erkek veya kadın olarak tutumlarımız, toplumsal ölçütler ve ilişkilerle büyük çapta önceden belirlenmiştir.

Aşağı yukarı üç yaşına kadar küçük çocukta «böyle [cinsel] farkların anlaşıldığını gösteren çok az kanıt» olduğu görülmektedir. Çocuklar için, «kaka çocuk» deyişi, her iki cins için de ayırım yapmaksızın bir ayıplama terimi olarak kullanılır. Ama üç yaşına geldikten sonra, genellikle «oğlan veya kız terimlerinin kullanılışında yanlışlık yapılmaz»[34]. Kendimizin psikolojik olarak, oğlan veya kız, daha sonra da erkek veya kadın olarak kimlikleştirmelerimizle, kendi belirli toplumumuzdaki erkek veya kadın olarak kişilikleştirmeye uyacağı kabul edilen nitelikleri kendi içimizde bağdaştırırız ve «uygun» erkek-kadın özellikleriyle tepki gösteririz. Bu, erkek veya kadının fizyolojik olarak kendine özgü yanlarıyla ilişkili duyguları inkâr etmek değil; ancak bunlar elbette erkeklik veya kadınlığın karmaşık deneyiminde salt temel iç yapıdır.

Bir psikanalistin değindiği gibi, «biz erkeksi veya kadınsıyı zamanına veya yerine göre, öyle deneyimleriz»[35]. Bu, toplumsal ola-

34 Dillon, Miriam, Attitudes of Children Toward their Own Bodies. *Child Dev. Monthly*, 1934, özellikle s. 165, 172 vb.

35 Wittels, Fritz, *Int. J. Psychoanalysis*, 1933, Cilt 14, 339.

rak koşullandırılmıştır: Psikanalitik dilde, «karar, süper-egoya» - toplumun bizim içerimizdeki temsilcisine - kalmıştır. Toplumsal gelenek kadının yerinin ocağın yanında olmasını gerektiriyorsa, o zaman en iyi ahçı kendini en iyi kadın sayacaktır. Böyle bir durumda, güzellik ikincil veya iddialı sayılabilecektir.

Amerika'da «iyi cemiyet»teki uygun olan yöntem, beyefendinin hanımefendiye evlenme önerisinde bulunmasıdır; teklifin hanımdan gelmesi, uygunsuz sayılır ve hanımın nezaket anlayışına ters düşer. Eğer güçlü bir sevginin baskısı altında, kadın evlenme önerisinde bulunsa bile, bunu «onuru» pahasına yapar. Bu uygulama, insan doğasının bir parçası olarak görülmektedir. Belki de bu yönde biyolojik bir tek yanlılık olabilir. Ama, Eddystone Adalıları arasında «evlenme önerisinde kişisel girişim çoğu zaman kadından gelir. Eğer bir kız, bir adamdan hoşlanmışsa, adamın sepetini kapıp çalılıklara doğru koşar. Bu görenek, *tugele* ile yakın bir çağrışım uyandırır ki, savaşla bağlantılıdır. Sepetin taşınması, kesin bir seçim yapıldığının işaretidir ve eğer adam da istiyorsa, kızın ana-babasıyla görüşmelere başlayacaktır»[36]. İnsan grupları arasında, evlilik öncesi kültür örüntüleri, genel olarak çoğunlukla karşı cinslerin ekonomik ilişkilerine dayanır.

Cinsel olarak tanımlanan ego niteliklerine benzer olarak, ailedeki yeri ile tayin edilen ego nitelikleri de vardır. Bir çocuk, anasına, babasına ve dolayındaki insanlarla kişisel bağlılıklar geliştirir; ancak başlangıçta «bir aileyi üyelerinin kan bağlarıyla bağdaşıklığı değil, doldurdukları yer ve çocuğa göre ev içinde onun etrafındakilerin gruplaşmalarını o andaki görüş açısından tanımlar»[37]. Akrabalık ilişkilerinin kavranması, karşılıklı sessiz bir anlayış deneyimini gerektirir ki, çocuk henüz bunu anlayacak yetenekte değildir. Ancak, büyüdükçe toplumsal olarak yerleşmiş ilişkiler çerçevesindeki dünyayı ve insanları, kendince yeniden düzenlemeye zorlar. Önceden de belirtildiği gibi bu, toplumsal olarak ölçütleştirilmiş ilişkiler, ailenin gizli hayatının ortasından bir baştan bir başa geçerek yeralır ve şimdiye kadar çocuk için aile çevresinin uzantılarını aşarak, ailenin uzak üyeleri, komşular ve köy topluluğundan ibaret olan toplumsal dünyayı yeniden düzenler[38]. Çocuk psikologları ve etnologların eriştiği sonuçlarda, örnekolay olarak verilen sonuçların bir yerde yakınlaşması, sosyal psikolog için önemlidir ve egonun ortak yanlarının yeterli bir sistemleştirilmesi isteniyorsa bu dikkate alınmalıdır.

---

36 Rivers, W.H.R., *Psychology and Ethnology*, Kegan Paul, London, 1926, 80.

37 Piaget, J., *Judgement and Reasoning in the Child*, Kegan Paul, London, 1928, 131.

38 Malinowski, B., *Sex and Repression in Savage Society*, Harcourt, Brace and Co., Inc., New York, 1927, 47.

Çocuğa ana-baba tarafından verilen ad ve bunun egonun gelişimindeki yeri diğer bir ilgi konusudur. Kişinin adıyla ilgili önemli çok şey vardır. McDougall, haklı olarak bir kimsenin adı, «kendisini temsil ederek, hayatta çabalayan bir insan, istekleri olan biri ve red eden biri olarak söz etme ve düşünme kolaylıklarını elde ederek, kendini nasıl görüyorsa, bunun yardımıyla ayırtedici bir araç olur» demektedir. Birçok toplumlarda, bireylerin hayatlarında önemli bir aşamaya gelindiği vakit, törenin bir parçası olarak adları da değişir. Andamanlı kız, aybaşısında yeni bir ad alır. Buna «çiçek adı» denir[39]. Bunun gibi, Malenezyalı toplulukların birinde «evlilikte erkek de, kadın da adlarını değiştirerek, ortak bir adı kabul ederler»[40]. Avrupalı ve Amerikalı kadınların, evlilikle birlikte soy adlarının değişmesi, benliğe yeni bir tutumu vurgular; yeni aile, resmen eskisinin yerine yeni adı kimlikleştirir. Meslek sahibi olarak, ekonomik bakımdan ve diğer bazı yönlerden bağımsız olan kadınlardan bazılarının kızlık adlarını evlilikten sonra değiştirmemeleri bir bakıma ilginçtir. Ne tür kadınların adlarını değiştirdiği ve değiştirmediğine değinmek ilginç olurdu. Gelişen egoda adın yeri, sosyal psikoloji için ilginç araştırma olanaklarını vermektedir.

Egonun durağan, soyut bir varlık olmadığını, egonun değişen «ben» deneyimlerinde merkezleşen somut ilişkilerden ortaya çıktığını göstermek için, yukarıda söz edilen örnekolaylarla kendimizi sınırlandırmalıyız. Ne gibi değişmeler yer alırsa alsın, ego, her durumda ve her ilişkide duygusal renklerle kendini belli edecektir.

EGO VE EGOYA YANLIŞ YER VERME

Temel gereksinmelerin doyumunun toplumsal olarak düzenlenmesindeki değişkenlikleri gösteren etnolojik gözlemlemeleri taramamız ve bunu izleyen psikolojik analizler, toplumsal kullanışlara (polisin veya diğer ögelerin dış baskılarıyla zorlanması değil) uyumun, egonun işe karışmasına bağlı olduğu gerçeğini getirmiştir ki, ego da toplumsal değerlerin içerisine yerleştiği bir kalıtımsal psikolojik oluşum olduğunu ortaya koymuştur. Bir kere ego oluşunca, toplumsal olarak yerleşik kullanışlara uyum sağlaması için, davranışın denetimini veya daha iyi davranış biçimlerini getiren bir etken olarak rol oynar. Analizimizde şimdi biraz daha ilerlemeliyiz. Aldığımız sonuçların getirdiklerine biraz katılarak, bu denetim sürecini düzenleyen çerçevenin kendine özgü her durumda yeniden ortaya çıkan ego düzeyi olduğunu söyleyebiliriz.

---

39 Radcliffe-Brown, A., *Andaman Islanders*, Cambridge University Press, Cambridge, England, 1922, 119.

40 Rivers, W.H.R., *History of Malenesian Society*, Cambridge University Press, Cambridge, England, 1924, Cilt 1, 347.

Ego-düzeyi kavramı, Lewin'in çalışma arkadaşlarının katkısıdır[41]. Araştırmacıların göstermiş olduğu gibi, başarı veya başarısızlık deneyimi, katı bir görevi başarıyla yerine getirme ölçütüne değil, egonun kendisi için belirlemiş olduğu başarı düzeyine bağlıdır. Ego-düzeyi, örneğin, söz konusu belirli bir soruna ilişkin olarak alabildiğince «ne pahasına olursa olsun, egoyu en yüksek düzeyde tutma eğilimi» yüksektir. Verilen bir işte veya bir durumda başarımız veya başarısızlığımız, nesnel olarak ölçülen bir elde etme durumu değil, o anda belirlediğimiz amaca göre görelidir ve kişisel değer anlayışımıza göre memnuniyet veya kızgınlık olarak deneyimlenir. Ego-düzeyinin işe karışması, en sonunda kişinin somut durumlarda belirlemiş olduğu amaca yetmesini etkiler. Eğer kendimizin önceden belirlemiş olduğumuz amaçlar veya umutlarımızın altına düşerek benliğimizi incitmek istemiyorsak, kendimizi korumanın bir yolu da, bu işi sağlam tutarak, bunların düzeyini alçak tutmaktır.

Yine burada toplumsal kurallar işe karışır ve bireyin yerine (insanlarla ve durumlarla fiili ilişkiye geçecek vakti olup, böylece kişisel ölçütlerini oluşturmadan önce ne kapsam ve uzantıda), *ne gibi durumlarda egonun* işe karışacağını; kimin bizden üstün ve kimin bizden daha aşağıda kabul edileceğini önceden belirler. Birey içerisinde, ego karışmalarını belirleyen toplumsal olarak önceden belirlenmiş kurallar, fiili durumun niteliğiyle tayin edilen bir anlık karışmalarla karşılaştırıldığında, oldukça kesin bir konuma sahip olanlarda daha kalıcıdırlar. Bizim için hiç sorun çıkarmayan, önceden belirlenmiş durumumuzdaki yerimizi aldıkça, bizim diğer kimselerden ne *beklediğimize* ve onların bizden ne beklediğine uygun günlük, rutin bir hayatı sürdürdükçe, gergin ve şiddetli ego karışmaları olmaz. Dışa vurulan, uymaya karşılık olan bir de iç uyum vardır; ego tamamen gözden yitmemekle birlikte büzülür.

Ne var ki, güçlü bekleyişler - kurallar veya başka biçimde önceden belirlenmiş bekleyişler - ihlâl edildiği an, benlik tüm gücüyle işe karışır ve davranışı belirleyen egemen rol oynayabilir. İyi ve hoş davranış beklediğimiz bir kimseden hakaret görmek veya konumumuza gölge düşürülmesi gibi kazalar, egonun genişlemesine neden olan bazı olayları kapsayabilir. Son olarak anlatmak isteğimizi, bilerek genel bir biçim içinde ele alıyoruz, çünkü böylelikle söz konusu bir kimsenin konumuna bağlı olarak yukarıda verilen olaylar farklılık gösterebilir. Her örnekolay, somut ilişkiler içerisinde araştırılmalıdır. (Bireysel duyarlık farklarının önemini azım-

---

41 Hoppe, F., Erfolg und Nisserfolg, *Psychol. Forschung.*, 1930, Cilt 14, 1-63; Frank, J.D., The Influence of the Level of Performance in One Task on the Level of Aspiration in Another, *J. Exp. Psychol.*, Nisan 1935, Cilt 18, 159-171.

samak istemiyoruz; bu konuda gelecek alt bölümde söyleyeceğimiz bir iki sözümüz olacak.)

Söz konusu sorunla ilgili olarak yerleşik önyargı kuralları, sorunla ilgisi bakımından, iyi örnekler vermektedir. Güney eyaletlerinde yaşayan beyazlar zencilerin ahçı, uşak ve bebekleriyle yakın ilişki durumunda bulunan bakıcılar olarak bulunmalarını sorgusuz kabul ederler. Ancak aynı yerde bir zencinin varlığının *eşit konumda* bulunması hoşgörülmez birşeydir. Böyle bir durumda, toplumsal atmosferin havası bozulmuş ve çekilmez bir duruma gelmiştir. Toplumsal uzaklık, fiziksel ya da duyu izlenimleriyle farkına varılan birşey değildir. Toplumsal değerler (olumlu ve olumsuz) egonun içerisinde yeraldığına göre bu, ego uzaklığı veya toplumsal uzaklıktır. Toplumsal bakımdan üst olarak damgalanmış birinin uzaklığı aşağı konumlarda bulunan biri tarafından onunla eşit bulunmakla bozulduğu zaman, ego düzeyi işe karışır. Bu gibi örnek-olayları kolaylıkla *egoya yanlış yer verilme olayları* olarak adlandırabiliriz.

Başka bir örnek daha ele alalım. Bu, 1935 yılında New York'un Riverside Yolu'nda, oldukça ucuz ve eski bir apartmanın birinde geçmiştir. Olay, biri öğrenci ve biri de alt-orta sınıftan bir kadın, iki kiracı arasında geçen bir konuşmadır. O vakitler, kadın refaha kavuşma ve kalabalık ailesinin zor koşullardan kurtulma umutlarını Huey Long'un* «zenginliği paylaş» vaadlerine bağlamıştı. Bir sabah selâmlaştıktan sonra, kadın yüzünde dehşet ifadesiyle:

— «Duydun mu?»

— «Ne olmuş?»

— «Akılalmaz birşey. Buradan taşınmamız gerekiyor.»

— «Sorun nedir? Ne oldu?»

— «Siyahî bir ailenin bodruma taşındığını duydum. Bunu araştıracağım. Eğer doğruysa, en kısa zamanda taşınacağız.» dedi.

Kadın ailesiyle üçüncü katta oturuyordu. Siyahî bir kapıcı, kadına ve diğer kiracılara hizmet ediyordu (kapıcı gelişini aksattığı zaman, sözü edilen kadın şikâyetçi oluyordu). Eğer gerçekten siyahî ailesi yapının bodrum katına taşınırsa, kadının onları görmesi olanaksızdı.

Bu olayın açıkça ortaya koyduğu, duyulan iğrenmenin eylemli ilişkiden çok, benlik duygusunda yanlış bir yer almanın doğurduğu ego uzaklığının bozulmasına bağlı olduğudur.

Bir grubun üyesi olan birey, toplumsal duruma ilişkin olan yerini bilmemezlikten gelemez. Birey, durum içerisinde bir kimseye veya kimselere ilişkin olarak nasıl yer aldığına dikkat etmeyip, aldırmadığını söyleyerek «kurtulamaz». İşveren veya çalışan, bir yazıhanede bir işte üst veya ast vb. olarak konumumuzu tayin eden,

---

* Huey Long, Amerikalı ünlü bir avukat ve politikacıdır. Burada Long'un daha iyi «iyi bir refah» olarak bilinen konut projesinden söz ediliyor. (Çev.)

önceden belirlenmiş koşullarla karşılaşırız ve bunlara dikkat etmek zorundayızdır. Eğer bunlara dikkati ihmal edersek, yapılan sapmalar oranında bir güce sahip bu direnmeler dikkatimizi çekecektir. Böylece, egonun ne zaman işe karışacağına ilişkin oldukça dayanıklı ölçütlerin bizde gerçekten «yerleşmiş» olduğu görülecektir. Egoya yanlış yer verilmesi olaylarında, örneğin, konumumuzdan veya onurumuzdan yitirmiş bir duruma geldiğimiz zaman veya birtakım ölçütlerin hiçe sayıldığı olaylarda, örneğin, kendi ahlâkımızı veya toplumsal değerleri yıkacak birşey yaptığımız zaman, engellenme duygusu, çelişmenin yoğunluğu veya suçluluk duygusu egoya yanlış yer verilme derecesine büyük bir olasılıkla orantılı olacaktır.

Toplumsal değerler, yalnızca neyin kötü veya yanlış olduğunu belirleyen birtakım yasaklar veya tabulardan (olumsuz değerler) oluşmaz, onaylama veya belirli türdeki davranışları ve başarıların istenir olduğuna damgasını vurarak, egonun yer alması, yalnızca denetleyen veya yasaklayan bir etken olarak görünmez, aynı zamanda, belirli çizgilerdeki davranış ve çabalamaların olumlu bir göstergesi olarak olumlu değerleri kapsar. Bu çizgiye uyum göstererek elde edilmiş şeyler, doyum getirir. Bu konuyu gelecek alt bölümde ele alacağız.

EGONUN YAPIMINDA DEĞERLERİN YERİ

Egonun oluşumunda, önemli derecede değerlerin girdiğini anlatmak fırsatını bulmuştuk. Sosyal psikoloji için ima ettiklerinin eriştiği boyutların uzaklığı nedeni ile bu nokta daha özenli işlenmelidir.

Egonun salt toplumsal değerlere olan yakın ilişkisiyle yetinmeyerek, onun, ana-babadan, öğretmenlerden ve çocuğa yakın olan diğer insanlardan çıkmış, başlıca ***toplumsal değerlerden oluşması*** bizim denencemizdir.

Bu gerçek, psikanalistlerce gözlemlenmiş ve farklı yollarda dile getirilmiştir. Ernest Jones, «ego ülküsünün (süper-ego) daha çok ana-baba ve diğer eğiticiler tarafından yerleştirilmiş toplumsal ve etiksel düşünceler»[42] olduğunu söylemektedir. Alexander da, bunun gibi «süper-ego'nun, önemli derecede ana-baba buyrukları ve yasaklarıyla oluştuğunu» söylemektedir[43]. Bu «toplumsal ve etiksel düşünceler», «ana-baba buyrukları ve yasakları» nelerdir? Kısacası bun-

---

42 Jones, Ernest, *Int. J. Psychoanalysis*, 1920, Cilt 1, 173.

43 Alexander, F., Süper-Ego as Organ of Adaptation, *Int. J. Psychoanalysis*, 1925, Cilt 6, 127.

lar, toplumsal olarak yerleşmiş değerlendirici durağanlıklar, yani değerlerden başka birşey değildirler[44].

Psikanalistlerin kalıtımsal çalışmaları bunu ortaya koymuştur. Örneğin Reik[45], oğlu üzerinde yaptığı gözlemlemeleri bildirmektedir. Oğlu Arthur ile yaptığı sohbetler dizisinde Reik «süper-ego», «içinin sesi» ya da «vicdanın» gelişimini izledi. Baba, Arthur'a «vicdanının sesinin» nerede olduğunu sormaktadır.

> *Arthur başını gösterdi. «Aklımda, beynimle birlikte. Senin bir gün bana dediğin gibi: 'Eğer çocuk böyle koşarsa düşer' ve ertesi gün koşarken kafamdaki düşünce, 'koşma' diyor.»*
>
> *«Fakat sen de ona rağmen koşarsan?»*
>
> *«Eğer koşacak olur da düşersem, o ses 'sana düşersin demedim mi?' diyor. Ya da, anneme veya sana karşı yaramaz çocuk olursam o duygu bana, 'annene karşı yaramaz çocuk olmamalısın' diyor»*[46].

Çalışmamızın burasında, Piaget'in etkileyici yapıtı *The Moral Judgement of the Child*[47] özellikle aydınlatıcıdır. Değer ve kollektif yönetim önce çocuğa dışsaldır. Ahlâksal ve vicdanî gelişiminde, çevresindekilerce «haksız» veya «kötü» tip davranışlar öyle kabul edilir. Ahlâklılık ona, birşey yapmasına gerek kalmadan kabul ettirilir. Kısacası, çocuğun ahlâksal bütünlüğü *başkalarının karışık yasalarına bağlıdır* (heteronomous).

Örneğin, oyun gibi somut toplumsal durumlarda, çocuk diğerleriyle işbirliği için biraraya geldikçe, durumlar onu kendisiyle diğer çocuklar veya yetişkinler arasındaki sessiz karşılıklı anlaşmaya, ilişkileri farketmeye koşullandırır ve kurallar kendisinin olmaya

---

44 Psikanalizde nesne *cathexis*'i hemen hemen değer durağanlaşmasıyla aynı anlama gelmektedir. Örneğin bakınız, Freud, S., *Group Psychology*, (dipnot) 48 ve Jones, Ernest, *Int. J. Psychoanalysis*, 1926, Cilt 7, 303-311. Int. J. Psychoanalysis'de, «narsistik cathexis (kendinisevicilikli duygusal birikim) veya değerlendirme» üzerine aynen bunları buluyoruz.
— Harnik, J., 1924, Cilt 5, 83. Freud, The Ego and the Id s. 40'da «nesne-seçimi»ni kullanmaktadır.

45 Reik, T., Psychoanalysis of Unconscious Sense of Guilt, *Int, J. Psychoaanlysis*, 1924, Cilt 5, 449-450.

46 Sözcükleri dizme sırası, bizimle birlikte anlamını yitirmedikçe, terimleri mecazi olarak kullanmak yerindedir. «Ana-baba mecazı» (Jones'dan alınma) veya «ana-babayı temsil etmek», çocuğun babasını «süper-ego» olarak kimlikleştirmek gibi söz dizilerini kullanmanın tehlikeleri olduğunu anımsamakta yarar vardır. Tehlike, çocuğun aklını yetişkin aklı gibi okumaktır. Çocuk için buyruklar ve yasaklar, yaşına göredir; örneğin, davranış için kullanılan «kötü çocuk» damgası, çocukça bir kategoridir. Dahası, çocuktan istenilenler, yaşına uygundur ve «yetişkinlerden istenilenlerden daha az ciddidir».

47 Piaget, J., *The Moral Judgement of the Child*, Kegan Paul, London, 1932.

başlar. Piaget'in sözleriyle, «...Oyunlar ortaklaşa oynanmadan önce, gerçek anlamıyla bir kural varolmaz»[48]. Bireysel ürünlerin dayanışmasını gerektiren gerçek güncel durumlardan, çocuk oyunlarının kuralları gibi, her bireyin rolünü düzenleyen uygun kurallar doğar. Elbette, böyle doğan kurallar, bir anlık veya kısa yaşantılı olabilirler - kuralları doğuran durumların dayanıklı olmasına bağlıdır. Bu kurallar, hiç yoktan zorlanarak ortaya çıkmazlar. Bunlar, bireyin bir parçası olduğu durumların ürünleridir.

Kalıtımsal psikolojinin somut sonuçlarına dayanarak, Piaget[49], kalıtımsal gelişimle o kadar ilgilenmeyen ve sonuç olarak da birlikte davranan toplumsal grupların önemli özelliklerini, ki bunların içerisinde düzenleyici kurallar kendiliğinden ortaya çıkar, sonuçta bunları dikkate almayan Durkheim gibi sosyologların eksiksiz eleştirilerini yapar. Çocuk psikolojisinin bu önemli katkısına değinmeden geçen Durkheim tipindeki sosyologlar, «toplumun [toplumu bireyle, iki alt kesime ayıran ve bireyle karşılaştıran] tek başına, bireyin üstünde bir yeraldığını; bundan da tüm buyurganlık ve prestijin doğduğuna» inanagelmişlerdir[50]. Böyle bir psikoloji, çocuğu toplumun buyurganlık ve değerleriyle dolduracak bir yaratık olarak kavranmasına götürecektir. Böyle bir sosyoloji, «buyurganlık yöntemlerinin bir savunusuna götürür»[51].

Çocuğun başkalarıyla işbirliği yaptığı oyunlarda veya daha ciddi toplumsal durumlarda, anında ortaya çıkan kurallar gibileri ve iyice yerleşik olanları *kişinin* ayrılmaz bir parçası olur. Bu süreç içerisinde, buyruklar ve kurallar, çocuğun *içeriğine yerleştirilir.* Toplumsal kuralların veya değerlerin içeriğe yerleştirilmesiyle, *başkalarına bağlı davranıştan, kendine bağlı ahlâka* geçiş vardır. İkincisinde davranış, kendi kendine düzenlendiği gibi, zorlanmadan da düzenlenir.

Daha çok içerikleştirilmiş değerlerden ortaya çıkan egonun oluşmasıyla kişi, kendini diğerleriyle kesin ilişkiler içerisinde hisseder ve onların tepkilerine karşılık, kesin bekleyişler kazandığı gibi, onlara karşı kesin sorumluluklar da yüklenir. O kadar ki, «yetişkin, en kişisel ve öznel uğraşısı içerisindeyken, diğer insanlarca anlaşılmaz gibi görünen bir sorunu çözme çabası içerisindeyken bile, toplumsal olarak düşünür ve halen varolan veya ilerde varolabilecek hasım veya çalışma arkadaşı, veya aynı meslekten olanları enindesonunda çalışmalarının ürünlerini açıklayacağı için, sürekli olarak onları düşünür»[52] Ne var ki, toplumsal olgu, onun içeriğinde

48 *Ibid.*, 356-357.

49 *Ibid.*, 358-359.

50 *Ibid.*, 356-357.

51 *Ibid.*, 359.

52 Piaget, J., *Language and Thought of the Child*, Kegan Paul, London, 1926, 39.

yerleşmiştir ve eğer kendi ölçütlerinin altına düşecek olursa, rahatsız olur ve hatta başarısızlığından dolayı mutsuz olur.

Görmüş olduğumuz üzre, yeni bir kuşak, yeni temel kurallar biçimlendirmez. Çocuk, *yerleşik* değerleri olan bir toplum içerisinde doğar. Aslında dayanıklı ölçütleşmiş durağanlıklar veya değerlerin tarihsel bir birikimi ve bir de yerleşik toplum üstyapısı vardır. Bu dayanıklı kurallar, kişinin hayatındaki tüm belli başlı uğraşlarını ölçütleştirir. Çocuk, birlikte oyun oynaması onanan ve onanmayan çocuklar olduğunu görür. Okullarda elde edilmesi gereken, önceden belirlenmiş başarı kuralları vardır. Kişinin vaktini iyi geçireceği yollar vardır. Görgü ve sofra adabı vardır. Daha sonraları kişi «iyi» tip mimari olduğu gibi iyi resim ve yerleşim için iyi yerleşme bölgeleri olduğunu görür. En istenilen eşlerin, kimler olduğunu belirten yerleşmiş kurallar vardır. Her tür toplumsal ilişki ve ekonomik çabaya göre yerleşmiş değerler vardır. Ün ve diğer insanların yüksek takdirlerini kazanmak için, en mağrur umarlara ilişkin değerler vardır.

Çocukluktan başlayarak, bu toplumsal durağanlıklar veya değerler, kişinin içeriğinde yer etmeye başlar ve böylece amaçlarını belirli genel sınırlar içerisinde düşünmeye başlar. Genellikle kişi, gereksinmelerinin doyumunda, ana uğraşıları toplumsal değerlerin onayladığı kanallar boyunca düzenler. Bunlardan önemli derecede sapma gösterirse, ya polis gücünün tepkisiyle, ya da kendi egosuyla karşılaşır. Çocuk, sorumlulukları zorlayan ve özveri isteyen değerlere de içeriğinde yer verir. Az olmakla birlikte, bazı bireylerde bu yön o kadar güçlü olur ki, temel gereksinmelerin ilgili isteklerine pek aldırmazlar.

Farklı toplumlarda değerler farklılaşabilir. Değişik kültürlerde farklı erdemler vurgulanabilir. Orta Çağ'da ideal sayılan insan, bugünün ideal insan tipine hiç uymaz. Daha önce de görmüş olduğumuz gibi, bir kültürde son derece rekabetçi başarılı adam, kahraman olarak alkışlanırken, diğer bir toplumda, bu gibi nitelikler bir dezavantaj olabilir. Örneğin, günümüz Amerikan toplumunda belki de en büyük bankacı, en büyük adam olma prestijine sahiptir. Para ödülü için döğüşen boksörler, başarılı Amerikan futbolu oyuncuları ve menejerlerinin çevresinde, bilim adamları veya sanatçılardan daha fazla nur halkası olduğu görülmektedir. Öte yandan örneğin, Trobriyanlı «Erkekse, *iyi bir bahçıvan* ve genel olarak iyi bir işçi olarak sosyal bir farklılığa erişmeyi ister»[53]. Sonuçta onu eyleme geçiren dürtüler farklıdır. Bireysel kazanç ve zengin olmak, onun birincil değerleri değildir[54].

---

53 Malinowski, B., *Argonauts of the Western Pacific*, Routledge, London, 1922, 22.

54 *Ibid.*, 175.

Bireyin içeriğinde yeralmış olan değerler, ana hatlarıyla toplumsal değerler olduğuna göre, kişilik yapısındaki değerlerin hiyerarşisi, bireyin grubuna veya mesleğine önemli derecede uyacaktır. Kişilik tiplerinin incelenmesine geçmeden önce, bunun gözönünde tutulması gereklidir. Bu nedenle insan, tiplerini belirli bir kültürün etkisiyle kendilerinden geçerek (Spranger örneğinde olduğu gibi), kalıtımsal verileri ve diğer kültürlerle ilişkinin çıkardığı sorunları görmezlikten gelerek yazan kültür romantiklerinin tipolojilerini (birçok etkenden bir özgünlük alarak, tümü özelleştirmek ç.), ciddiye alamaz.

Bir kimsenin oldukça iyi bir konum kazandığı halde, bununla yetinmeyip, daha yüksek konumlar elde etmek için elinden gelen herşeyi yapabileceği elbette tartışmasız kabul edilir. Konumların hiyerarşisi vardır ve bazı insanların doymak bilmeyen bir iktidar hırsı içerisinde oldukları görülmektedir. Kısacası, diğer bakımlardan olduğu gibi, bu bakımdan da bireysel farklılıklar vardır.

Şimdi kalıtımsal bir olgu olan egonun köklerinde «egemen olma güdüsü» vardır da, bu farklı bireylerde, farklı güçtedir mi diyeceğiz? Yoksa, benliği kabul ettirme ve boyun eğme içgüdülerini mi kabul edelim?[55] Bize öyle geliyor ki, gözlemlenmiş bireysel farkları açıklamak için, egemen olma veya boyun eğme içgüdülerini doğru olarak kabul etmemize gerek yoktur. Yiyecek ve cinsel gereksinmelerde olduğu gibi, böyle bir içgüdünün gövdede belirli bir yöresi yoktur. Bu çatışmalı soruna giremeyiz. Kanımızca, farklılıklar çok sayıdaki etkenlere bağlıdır. Bunlar arasında yetenek (zekâ) farkları, huyu tayin etmek yönünden çok önemli olan algısal farklar, cinsiyet ve yiyecek gibi başlıca gereksinmelerde yer alan memnuniyet veya engellenme duygusu ve genel bedensel koşullar vardır. Frank'ın çalışmalarından biliyoruz ki, «umar düzeyinin (elde etmek için konulan amaç) ortaya çıkarılan işin düzeyine yaklaşık olması gereksinmektedir»[56]. Başarısızlık acıdır. Bazı sınamalardan ve yenilginin kötü tadını aldıktan sonra kişi, alıştığı görkemli tasarılardan vazgeçer ve amaçlarını yeteneklerine yaklaşık tutar (veya bazı durumlarda kendini olduğundan başka gören yanlış düşler geliştirir). Don Quixote gibi dövüşmeyi sürdüren bahtsız insanlar da vardır. Kısacası, egemen olmakla bireysel farklar alışılmışın dışındadır ve evrensel ve güçlü bir içgüdüden çok kalıtımsal açıklamalar daha kolayca elvermektedir. Bu sorunların yeterli bir psikolojisi, toplumsal kuralların psikolojisinde önem taşımaktadır. Bunların kendileri karmaşık sorunlardır. Bu sorunların yeterli psi-

---

55 McDougall, W., *Outline of Psychology*, Charles Scribner's Sons, New York, 1923, 427.

56 Frank, J.D., The Influence of Level of Performance in One Task on the Level of Aspiration in Another, *J. Exp. Psychology*, Nisan 1935, Cilt 1, 166.

kolojisi için beklememiz gerekmektedir. Bunlar, bu çalışmanın kapsamı dışında uzanmaktadırlar.

ÖZET

Şimdi ana noktalara özet biçiminde gözatabiliriz: Ego, bireyde kalıtımsal, psikolojik bir olgudur. Değerler egonun başta gelen içeriğidirler. Bunlar arasında toplumsal değerler ki toplumsal olarak yerleşmiş duygusal durağanlıklardır ve başlıca (yönetik) kesimi biçimlendirirler. Bu değerler, insanda toplumsal olandır. Bu anlamda, kişi egonun insanda toplumsal olan şey olduğunu söyleyebilir. Ego için ölçütleri değerler kurar. Bunun gibi, ego bir duruma karıştığı zaman, temel gereksinmelerin doyumu için kişinin çabalarını düzenler. Egonun karışacağı olaylar, toplumsal olarak önceden belirlenmiştir. Ego ölçütlerinin bozulması ve egoya yanlış yer verilmesi acıdır; bunlar, çelişki ve suçluluk duygusu yaratır.

Not 1

BİREYİN TOPLUMDAKİ ROLÜ

Tutum-değer ilişkisi üzerine olan bölümün bitiminde, grubun toplumsal değerleriyle işe başlayıp, sonra bireyin toplumsal tutumlarını ele almanın daha yararlı olacağı sonucuna varmıştık. IX'uncu Bölüm'de, toplumsal değerlerin egonun oluşumunda çok önemli olması nedeniyle, ego insanda toplumsal olandır demeye vardırmıştık. Romantik bireyciler bu sonuçlardan yanlış imalar çıkarabilirler. Bazıları, ima edilenleri yanlış yorumlayarak, sık sık yinelenen şu tartışmayı ileri sürebilirler: «Egonun insanda toplumsal olduğunu söylemek gizemciliktir. Bu grubun veya kurumsal yanlışlığın bir başka bayraktarlık örneğidir.»

Kesinlikle, bireydeki toplumsal, onun toplumunun tüm yapı-ve-değer sistemi minyatürünün tam bir kopyası değildir. Onun içerisindeki toplumsal, bireyin gelişmesinin gidişi içerisinde karşılaştığı ve kendi içeriğinde yerleşen toplumsal uyarı durumlarının ötesine uzatılamaz. Vardığımız sonuçta bunun tersini ima edecek birşey yoktur.

Romantik bireycilerin görmezlikten gelemediği verisel gerçek, toplumun herhangi bir bireyinin, bir toplumsal sınıfın üyesi, bir kapıcı, işveren, hükümette bakan, zengin bir Episkopal kilisesinin başkanı veya kendi toplumsal sınıfının yöneticilerinden gelen araştırma için ayrılan mali-kaynakları istediği biçimde kullanan bir profesör olarak toplumda az veya çok, tanımlanmış bir konuma sahip olduğudur. Her tür konum *(status)* bireye diğer bireylerle kesin ilişkiler içinde yer verir, öyle ki, görevleri, sorumlulukları ve ayrıcalıkları, o toplumsal düzen içerisinde önceden belirlenmişlerdir. Birey bir kez kendine özgü (particular) bir konumda yeraldığında, konumunun gerektirdiği koşulları yerine getirmekten başka seçeneği yoktur. Ve birey, sanki bu şeyleri ilk yapan kendisiymiş gibi, bir burjuva centilmeninin tipik iyi tabiatlı kendini beğenmişliğiyle, hatta bir orijinallik havası içinde, konumunun gerektirdiği koşulları yerine getirebilir (genellikle durum budur).

Argonaut'lar arasındaki karmaşık Kula alışveriş sistemini tartışırken, Malinowski, bireyin bu tüm karmaşık işteki kendi rolünün ilişkisini bilmeden, tüm oyun boyunca kendine düşeni yaptığını, çünkü fiziksel atmosfer içerisinde nasılsa, oyunun içerisinde de kendini o derece kaptırdığını tartışmaktadır.

Malinowski'nin gözlemlemeleri, onu ikna edici ve anımsatıcı bir sonuca vardırdı: «Onlar [Kula alışveriş sisteminde yeralan Argonaut'lar] toplumsal yapılarının *toplam taslağı* konusunda hiç bilgileri yoktu. Kendi dürtülerini, bireysel davranışların amacını ve bunlara uygulanacak kuralları biliyorlardı; ama tüm bunlardan kollektif kurumun nasıl biçimlendiği, onların aklının almadığı birşeydi. En zeki yerlisi bile Kula'yı büyük, örgütlenmiş toplumsal bir kuruluş olarak gören, açık seçik bir düşünceye sahip değildi. Kaldı ki bunun sosyolojik işlevleri ve ima ettikleri konusunda bir düşüncesi olsundu. Yerliye, Kula'nın ne olduğunu soracak olsanız, birkaç ayrıntı vererek yanıtlayacak ve daha çok Kula konusundaki kendi kişisel deneyimlerini ve öznel görüşlerini verecek, ama biraz önce verilen tanıma yakın hiçbir şey söyleyemeyecektir. Kesimsel bir tümsellik bile elde edilemedi. Çünkü yerlinin zihninde konunun görünümünün tanımı yeralmaz; kendisi bu tümselliğin içerisindedir ve tümü dışarıdan görememektedir»[1].

Şeyleri «dışarıdan» görmek, diğer bir deyişle, belirgen toplumsal yapıya ilişkin olarak konumunun gözlemlenmesi, oldukça sosyolojik bir iştir. Ama bireyi gerçek konumunda görmek gereksinimi doğacak olursa, eğer sosyal psikolog psikolojisini toplumsal kılmak istiyorsa, bu konuya kadar uzanarak sosyolog olması gerekir.

---

1 Malinowski, B., *Argonauts of the Western Pacific*, George Routledge and Sons, Ltd., London, 1922, 83.

Not 2

TEMEL GEREKSİNMELERİN EGEMEN ETKENLER OLDUĞU ÖRNEKOLAYLAR

Çalışmamız boyunca ve özellikle IV'üncü, VII'nci, VIII'inci ve IX'uncu Bölümler'de yerleşik kuralların, bireylerin hayatlarındaki etkinliğini göstermeye çalıştık. Bu, birçok kültür savunucusunun veya romantik kültür deterministlerinin pek güzel ortaya koydukları gibi, kültür ürünleri konusunda aşırı bir iyimserliğe bağlı değildir. En başta söylediğimiz gibi, temel yapıyı içeren içgüdüsel çabalarla güdülen bireylerin ilişkilerinden ortaya çıkan tarihsel ürünler olan kurallar, kültürel üstyapıyı oluştururlar. Çalışmamızın amacı, bu üstyapının insanın temel uğraşılarının düzenlenmesindeki etkisi olmuştur. Üstyapıyı biçimlendirmesi ve yenilemesi bakımından hayati olan bu temel, doğal oluşumların etkilerine çalışmamızda yer vermedik. Bu yönde atılacak herhangi bir adım, tüm güdüm sorununun araştırılmasını gerektirir. Güdülem sorunu, örneğin, açlığın, susuzluğun, cinselliğin vb. psikolojisi şimdi bir hayli çatışmalı bir durumdadır. Gereksinmelerin (örneğin açlık, susuzluk, cinsellik) gövde organlarının fizyolojik değişmelerinde kesin bir temeli olduğuna göre, belki de, en sağlıklı yöneliş fizyologların verecekleri verilerin dikkatle araştırılmasından gelecektir. Bunun için güdülem alanında sürmekte olan anlaşmazlıkların dışında kalmayı uygun bulduk.

Ancak, güdülemin bilimselliği kabul edilir bir psikolojisi olsa da, olmasa da, insanlar yiyor, eşleşiyor ve konut bulmayı sürdürüyorlar. Bu kadarının kesin olduğunu biliyoruz. Şurada, burada insanın temel gereksinmelerinin önemine zaman zaman gönderme yapmaya olanak bulduk. Ne zaman temel insan gereksinmelerinden sözetmek gerektiyse, bunu safiyane bir biçimde, bu temel gereksinmelerle güdülen herhangi bir insan gibi, görgül bir biçimde yapacağı gibi yaptık. Bu noktada aynı safiyane ruh ile aynı şeyi yapıyoruz. Bu notu pek çok psikolojik doğal oluşuma egemen olan temel gereksinmelerin rolünü çalışmamızla yeterince işleyememiş olmamızın itirafı olduğu kadar, kötü bir biçimde eksik kalan X'uncu Bölüm'e de giriş olarak ekliyoruz.

Birçok örneklerle uyarı alanının, özellikle dikkatimizi vereceğimiz ve vurgulayacağımız yanları, dikkatimizi çekmeden geçen yan-

larının toplumsal kurallarla tayin edildiği gösterilmişti. İki insan arasındaki yüz benzerliği vurgulanırken, iki ayrı insan arasında tam tanıtlanmış nesnel bir benzerlik görmemezlikten gelinmektedir. Bu gibi durmlarda, farklı kültürlere mensup insanların duyu organlarında işlevsel farklılıkların olduğunu ima edecek etkide asla birşey söylemedik.

Buna benzer olarak, yiyecek ve cinsellik gibi temel gereksinmelerin doyumu için yaptığımız uğraşların, toplumsal kurallarla düzenlendiğini somut örneklerle gösterdik. Ama, bazı coşkulu kültür savunucularının belki de dikkatsizlikle söyledikleri gibi, temel gereksinmelerin kendiliklerinden toplumsal olduğunu asla söylemedik. Yiyecek, cinsellik, barınak gibi temel gereksinmeler, canlının biyolojik istemleridir. Bunlar, şu veya bu biçimde düzenlenerek, yerleşik kurala uyumlu olmaları sağlanır. Bu toplumsal düzenlemeler, ne olurlarsa olsun, canlının yaşaması için bunların en az derecede de olsa, gerekli doyumları sağlanmalıdır. Ama, en çok ve en az hangi gereksinmelere ağırlık verileceği sık sık toplumsal kurallarla önceden belirlenmiştir.

Toplumsal kurallar, bireylerin gereksinmelerini karşılama çabaları içerisindeki ilişkiler süreci ile oluşur. Ne var ki, bir kez üstyapı var olduktan sonra, grubun üyeleri gereksinmelerini başka yollardan değil de, belirli yollardan karşılarlar; tüm bu yeni tarzlar ve doyum düzeyleriyle birlikte, farklı biçimlerdeki artistik zevkler gibi, yeni değerler varlık bulurlar. Bunlara, «yaratılan» gereksinmeler diyebiliriz.

Yiyecek gibi temel bir gereksinmenin doyumu, uzun süre ciddi olarak önlendiği zaman, *yoksunluğun tedirgin durumunun etken olduğuna* yeterince ağırlık vermedik. Uyarı alanında dikkat ettiğimiz noktalar, herhangi bir biçimde gereksinmelerin engellenmesine ve en sonunda da bunun doyumuna gidilecek yollardır. Bunun için, her çeşit akıl yürütmeyle kendini haklı çıkarmalar, gündüz düşleri ve varılmak istenen sonuca uymak için yapılan çabaların gerçeğe uydurulmalarıdır.

Çok küçük çocukların davranışları, bu tür davranışın içten ve zararsız ilk modelleridir. Çocuğun ait olduğu kurallar dizisi, katıca onun içeriğine yerleşmeden önce, nesnelerin ve insanların uyarı değerlerinin hemen hepsi, onun o andaki gereksinmeleriyle tayin edilir. Geçici gereksinmelerinin durumunda bir değişiklik olduğu zaman, aynı nesne ve insanlara olan tepkilerinde de değişiklikler olabilecektir.

Buna benzer bir davranışı, yetişkinin içeriğine yerleşmiş bir dizi kuralların, alkolün etkisi altında veya açlıktan kıvranmanın etkisinde kalma veya aşırı cinsel heyecanlarda davranışın değişen dereceleriyle etkilenerek, ondaki yüksek psikolojik işlev görme düzeyini düşürdüğünü görüyoruz. Bu gibi durumlarda tüm deneyim ve dav-

ranışın dolayında örgütlendiği içgüdüsel çabalar egemen etken olurlar.

Charlie Chaplin (Şarlo) *The Gold Rush* (Altına Hücum) filminde açlığın etkisiyle dünyayı nasıl algılayacağımıza güzel bir görünüm vermiştir. Biri küçük (Charlie Chaplin), biri iri yapılı iki serseri, kuzeyin acı kışında altın arayan serüvenci bir kafileye katılırlar. İki serserinin yedek yiyecekleri yoktur. Birçok sergüzeşten sonra, dağlarda yıkık dökük bir kulübede yiyecek birşeyleri olmadan mahsur kalırlar. Charlie'nin ünlü pabuçları da dahil olmak üzere göze görünen herşeyi yemeye çalıştıktan sonra, açlığa terkedilmiş saatler geçirirler. Açlık yüzünden maceracı küçük arkadaşının gözünde dev adam şiddetle başka bir görünüm alır. Açlığın şiddeti o kadar artar ki arkadaşı Charlie'yi fırında kızarmış büyük bir hindi gibi görür.

Çöldeki susuz ve yorgun gezgin için serap, davetkâr bir göldür. Romancı ve oyun yazarlarının eserlerinde gereksinmelerin veya isteklerin egemenliği altında su yüzüne çıkan uyarı dünyasının «tahriflerinin» birçok ince ve duyarlı görünümlerini buluruz.

Sorunumuz bakımından, ima ettiklerinden dolayı temel gereksinmelerin, egemen etkenler olduğu bu örnekolaylardan söz ettik. X'uncu Bölüm'ün ikinci alt bölümünde yineleyeceğimiz gibi, insan kuralları yiyemeyeceği gibi kişi temel gereksinmelerini doyuracak hiçbir şeyi bulamayınca kurallar bir işe yaramaz. İnsan kitlelerinin gereksinmelerinin karşılanmasının yadsınması veya büyük yoksunluk zamanları, çalkantılı ve kritik zamanlardır. V'inci Bölüm'de değinmiş olduğumuz böyle bir durum, topluluktaki birçok insanın hayatında yoğun bir baskı ve gerilim çağını temsil eder ve hayatın dengesi durağan olmaktan çıkar. Eşitlik ve özgürlük sloganlarının yeşertmek ve kalıcı kökler salmak için verimli bir toprak bulan bu gibi çağlar, genellikle siyasal baskı altında ortaya çıkar; «ekmek, toprak ve barış» sloganlarının büyülü bir güç kazanarak insanları mevcut şeyleri başaşağı etmek üzere eyleme geçirerek yeni bir düzende son bulan açlık ve güvencesizlik zamanlarıdır.

Böyle baskı altındaki çalkantılı durumların, açlığın ve güvencesizliğin ve bunların psikolojik sonuçları, özellikle geçişimsel çağımızda sosyal psikologlardan ve toplumsal doğal oluşumlar konusunda çalışan diğer araştırmacıların dikkatle değinmelerini gerektirmektedirler.

Bölüm X

«İNSAN DOĞASI»

«İnsan doğası böyle olduğu için...» her yaptığımız şeyi sürdürme gereksinmesine büyük bir kanıt olarak kişi bu mutlak sonucu hergün işitir. Doğal olarak bunu izleyen sonuç herşeyin yerli yerinde olduğunun savunulmasıdır.

İnsan doğasının bireyci, yarışmacı ve didinici olduğu varsayılır. Bu sözler her toplumda insanların kulaklarına her zaman küpe olmuştur. İnsanların bireyci, yarışmacı ve didinici olduğu ve hayatın bireysel kâr ekseni etrafında döndüğü bir toplumda mal, mülk edinmek için büyük bir hırs olduğunu kimse yadsıyamaz. «İnsan doğası böyle olduğu için,» fetvası, Birleşik Devletler'de evrimleşen toplumsal bir düzende biçim alan bireyleri betimlemek için kullanılmışsa, tüm kaçınılmaz sonuçlarıyla birlikte doğrudur.

Öte yandan, eğer bu fetva insanlara herzaman veya tüm koşullar altında uygulanıyorsa ve bu özelliklerin insan doğasının anlatımı için tek olanak olduğu ima ediliyorsa, bunun bu kadar öteye vardırılmasına karşı çıkacak somut veriler vardır. VIII'inci Bölüm'de temel gereksinmelerin memnuniyetle karşılanmasının bile farklı kanallarla düzenlenebileceğini ve üstün olarak kabul edilen değerlerin her toplumun yerleşik hiyerarşisinde farklı olarak atandığını belirlemek için bazı örnekolaylar vermiştik. Tüm bunlar «insan doğasında» dışa dönük anlatımın belirli bir esnekliği olduğunu gösterir.

Bu bölümde amacımız insan doğası üzerine spekülasyon yapmak değildir. Hiçbir belirgin kültürel düzene bağlı olmaksızın gelişen insan doğasının nasıl bir biçim alacağını kimse bilemez. Burada yaptığımız, gözden geçirmiş olduğumuz malzemede göze çarpan imalı yönlere değinmektir. Toplumsal kuralların psikolojisini araştırmamızda uygulamalı sonuçlar çıkarmaktan kaçındık. Bundan önceki bölümle çalışmamızı bitirebilirdik, ama bize öyle geliyor ki açıkça göze çarpan, başlıca birkaç ima edilen şeyden söz etmeyi göze alabiliriz.

Bireyin kalıtımsal donanımının doğası ve temel gereksinmelerin veya güdülerin doğası gibi çatışmalı sorunları ve bunların tasnifi konusunda yanlı olmak bizim için gerekli değildir.

Psikolojinin birçok alanlarında kendini açığa vuran psikolojik bir eğilim vardır. Bu, içgüdülerin işlevini öyle güçlü bir şekilde ayarlar ki, sosyal psikolojiden herhangi bakımdan konu edildiğinde hesaba katılmalıdır.

Başlıca psikolojik doğal oluşumlarda, yargıda, algıda, bellekte ve duygusallıkta, verilerin yalnızca algı dayanağı çerçevesine ilişkin olarak tanımlanabildiği gözlemlenmiştir. Psikolojik doğal oluşumların özellikleri, algı dayanağı çerçevesiyle yeniye doğru değişebilmekte ve hatta egemenleştirilmektedir. Algı dayanağı çerçevesi, somut bir durumda gözüken anlatılabilir etkenlerin işlevsel ilişkileri, işlevsel iç içe bağımlılıklarını ifade eder. IV'üncü Bölüm'de gördüğümüz gibi, algı dayanağı çerçevesi egemen rol oynadığı zaman ve bir psikolojik doğal oluşumun özelliklerini salt yeniye doğru değiştirdiği zaman, bu keyfi bir konu değildir; çoğu kez tahmin edilebilir.

Değerlerin psikolojik analizi, bize toplumsal değerlerin ölçütleşmiş duygusal durağanlıklar olduğunu göstermiştir; böyle olunca, az veya çok beğendiğimiz şeyler, bunların dolayında döner durur. Böylelikle değerler, az veya çok durağan algı dayanağı çerçeveleri olarak iş görürler. Sonuç olarak, sosyal psikolojik doğal oluşumlarda, toplumsal değerler, algı dayanağı çerçeveleri olarak özellikle önemlidirler.

Kalıtımsal bir oluşum olan ego, önemli derecede duygusal durağanlıklardan meydana gelir. Bu kişiyi, 'ego, insanda toplumsal kılandır' demeğe götürür. Sonunda, iç benlik, toplumsal bağlarla zaptedildiğine göre, birey-toplum gibi tıpkı iki alt sistem haline getirmek ve bu konuda bireyciler veya toplumcular olarak yer almanın sağlıklı bir temeli yoktur. Ego, insandaki toplumsallık olduğuna göre, birey kendi temel gereksinmelerinin doyumunu amaçlayan kendi çabalarının her türlü denetimini ve çarpıtılmayı, eğer toplumsal değerler öyle belirlenmişse kabullenecektir. Toplumsal kuralları arasında çelişkiler varsa, o da garip çelişkileri ve ikiyüzlülükleri olan bir yaratık olacaktır.

Bireydeki toplumsal olarak ego temel gereksinmelerin doyumunu amaçlayan çabaları düzenleyen etken olarak işe karışır ve çevrenin türlü kesimlerine değişen yoğunluklarda duygusal durağanlıklar verir. Ego oluşumu, gerçekten kendimizi oldukça tanımlanmış ilişkilerden kurulu bir çevre içerisine çapa atışımızdır. Kesin olarak deneyimlediğimiz gövdelerimiz boşlukta bir yerde demir atmış bir durumdaysa, bireyselliğimizi şöyle veya böyle bir grubun, mesleğin veya partinin üyesi olarak deneyimliyorsak, ego oluşumu, bu gibi toplumsal sınırlara kesin ilişkiler içerisinde demirlenmiştir. Bu demirleyiş, bizim konumumuzdur. Herkesteki ego oluşumunun, şu şu bakımlardan bir *konuma* erişmekle oluştuğunu daha başka na-

sıl söyleyebiliriz?[1] Bunlar gibi, birçok bakımlardan konumumuzun durağanlığı, *kişiliklerimizin* kimliğini oluşturur. Durağanlığa gölge düşürüldüğü vakit şaşarız; dengemiz bozulunca derinden inciniriz; bizi kesin bir konuma bağlayan bağlar kopunca, yabancı ve düşman bir denizde belirsizlik ve sıkıntı içerisinde bocalarız. Bu, kendimizi yine demirleyinceye kadar sürer. Diğer olanaklara bir göz atarsak: Temel gereksinmelerimizin doyumu, alışılageldiği üzere egomuzda yer etmiş olan bir dizi toplumsal kurallar ile düzenlenir. Gösterdiğimiz çabalarda bunlardan sapmamız, huzursuzluk, çelişki, pişmanlık veya suçluluk duygusu uyandırır.

Bir insanın, her tür konumda doyum bulmadığı doğrudur. Ne var ki, yalnızca tüm bağları kopartarak doyum bulamaz. Çaba göstermek, yeni bir konuma doğru, farklı bir düzeyde demirlemeye çabalamaktır.

İnsan doğası konusunda yapılacak herhangi bir hesapta bu verisel gerçeği dikkate almak gerekir. Temel gereksinmelerin doyumu için tüm herşeyi karşılansa bile, bunun yanında eğer egosuna yanlış yer verilmişse veya hiçbir konumu yoksa, o kimse, doyumsuz olacaktır. Ne tür konumların istenir olması ve bunların hiyerarşisi, görünürdeki önemleri, büyük ölçüde toplumsal olarak önceden belirlenir.

Kişinin elde edeceği rahat ve kişisel kazancın ölçütlerinin türleri, aşırı iddialı mı, yoksa boyun eğerek mi, elverdiği kadar alarak mı, yoksa vererek mi, egonun nasıl doyum bulacağı üyesi olduğu grubun varolan değerleriyle tayin edilecektir. Bireysel yarış ve kişisel kazancın en yüce olduğu bir grup içinde, kişi, diğerlerini sarp bireycilik yarışında ne kadar geride bıraktığıyla ve kendisinin biriktirdiği servetle doyum bulacaktır. Bu tür bir toplumsal grup içinde J.P. Morgan* tipinde bir kimse, grubun en büyüklerinden ve gıpta edilen bir kahraman olacaktır. En yüce değerlerin bunun tersine olduğu bir toplumda Stakhanof, halk kahramanı olarak alkışlanacaktır.

BOŞİNANÇLAR OLARAK KURALLAR

Çalışmamızın geçen bölümlerinde yerleşik kuralların etkililiği gösterilmişti. Kurallar bir kez yerleştikten sonra bir kuşaktan öbür kuşağa geçirilebilirler ve toplumsal hayat bu önceden belirlenmiş kanallarda sürebilir. Nesnelere belirgin ölçütleşmiş bir yönde bakışı ve dışsal uyarı alanına gösterilen tepkiyi ve temel gereksinme-

1 Lewin'in bu konudaki yorumları pek yerindedir: «Herhangi bir değişikliğe kişilerin gösterdikleri aşırı duyarlık, bir yere kadar geçinecek kazancı almaması nedeniyle bir korku olabilir, ancak bu duyarlık, açlık korkusundan çok, daha derin birşeyle bağlantılıdır.» *Character and Personality*, 1934, Cilt 3, 175.

* J.P. Morgan: Amerikalı, zengin bir finansmancı. ç.

lerin karşılanmasında harcanan çabaların düzenlenmesini üretmekle toplumsal kuralların etkisi, bizi kültürün bağnaz rolüne ağırlık vermeye yeltenmek gibi bir yanlışa yöneltebilir. Bunun için geriye dönerek kuralların oluşumunun psikolojisine yeniden göz atmalıyız.

Toplumsal kurallar fiili hayat durumlarında insanların birbirleriyle olan ilişkileri sonucu ortaya çıkarlar. Ancak, bunlar bir kez biçim kazanınca kişilerin ilişkilerini ve günlük hayatlarını düzenlerler. Yerleşik kurallar bireylerin veya toplumsal sınıfların ilişkilerinde yoğun sürtüşmeyi ortadan kaldırdıkları ölçüde ve temel gereksinmelerin doyum yollarında katı engeller oluşturmadıkları derecede durağan olacaklardır.

Başlangıç aşamasında, kurallar durumun gerektirdiği güncel ilişkileri ifade edebilirler ve bir gruba üye bireylerin hayatlarını dayanışma yolları içersinde az sürtüşmeyle düzenleyebilirler. Ancak bir kez biçimlendikten sonra üstelemek eğilimindedirler. Birçok yararlılıklarını yitirirler. Bu belirgin birtakım kuralların doğmasına yardım eden durumların kalkmasıyla ve nüfus yoğunluğunun artması, endüstrinin gelişmesi, diğer toplumsal gruplara bağımlılık ve ilişkilerde daha yakınlığa bağlı bu gibi etkenlerle yeni durumlar ortaya çıkar.

Yenilerle birlikte üsteleyen eski kurallara boşinançlar denilebilir. Bu sağ kalan kurallar, Tylor'dan (1874)[2] beri birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Sağ kalış düşüncesi bizde evrim öğretisindeki kuramı anımsatmaktadır. Belki de gerçekten bunun kökleri evrimsel öğretide olabilir. Analoji tehlikelidir ama kendi düzeyimizde boşinançların araştırılması bu tehlike kadar önemlidir.

1913 gibi erken bir tarihte Rivers bu sorunla karşılaştı ve toplumsal gelişmede tarihsel boşinançlar gerçeğini getirdi. Bir boşinancın kimliği kesin bir ölçüt koydu: «Bir göreneğin doğası bakımından şimdiki yararlılığı açıklanamazsa bir boşinanç olarak kabul edilmelidir ve bu ancak kendi tarihi içersinde açıklanabilir»:[3] Rivers, boşinançlardan birkaç somut örnek vermektedir. Örneğin Fijiler arasında *vasu*'nun güçleri yani kızkardeşin oğlunun gücü, akrabaların ve mallarının üstündedir. «Gerçekten de Fijiler'de *vasu*'nun işlevi o kadar büyümüştür ki topluluğun refahına hiç de yardımcı olamamaktadır. Eğer bu boşinançlar olacaksa bu, sağ kalışın bir parçasını oluşturduğu toplumu yıkmak eğilimi gösteren ağulu bir kaynağın yuvası olduğunu ileri sürebiliriz»[4].

---

2 Tylor, E.B., *Primitive Culture*, Henry Holt and Company, Inc., New York, 1874, özellikle Cilt 1, 70-159.

3 Rivers, W.H.., Survival in Sociology, *Sociol. Rev.*, Ekim 1913, Cilt 6, Sayı 4, 295.

4 *Ibid.*, 299.

Boşinançlar salt Fiji toplumunun batıl kendine özgülükleri değildir. Bunlara, herhangi bir toplumda özellikle, oldukça ayrımlaşmış tutucu bir azınlığın zirvede bulunduğu ve taklit edilmek ve izlenilmek için meydan okunamayacak bir örnek olarak hizmet etmelerine rastlarız.

Günlük toplumsal ilişkilerimizde güncel anlamı konusunda hiçbir düşüncemiz olmadan yaptığımız birçok şeyler vardır; bunların sağ kalan kurallar olması mümkündür. Bazı doğu ülkelerinde insanların doğaya ve hayata olan görüşü kalıpsal yargılı inançların etkisi altında o noktaya gelmiştir ki, hayat, hastalık olaylarında tıbsal tedavinin ciddi olarak dinden çıkma sayılabileceği kadar ölçütleşmiştir. Böyle sağ kalan batıllar toplumsal hayatın her yanında bulunur. 1929'da türlü kilise baskılarıyla Eugene O'Neill'in *Strange Interlude*'ü Boston kenti yönetimince ahlâk dışı bulunarak oynatılmamıştı. Ne var ki, kiliseler yerleşik toplumsal yapının bir parçası olunca kurumlara o kadar duyarlı olmamaktadırlar. *Strange Interlude*'ün yasak edildiği saatlerde, Boston'un eski kurumlarından Old Howard'ın ünlü yeri tıklım tıklım dolu olarak izleyicilere sulu güldürü gösterileri vermekteydi. Ancak bu haklılık ve dinsel yönlerden bir gocunma yaratmadı. Bunlar az sayıda ama ılımlı örneklerdir.

Boşinanç kavramının varolan koşullar içersinde kuralların sağlam ve hangilerinin olağandışı olduğuna karar vermekte uygulamalı değer taşıdığı görülmektedir. Eğer bir kural ve bununla doğruluğu savunulan toplumsal uygulama varolan koşullara rahatça uymuyorsa ve toplumsal ilişkileri düzenleyeceği yerde bireyler ve insan sınıfları arasında zarar ve sürtüşmeye neden oluyorsa, böyle bir kuralı *boşinanç* ilân edebiliriz. Bu, toplumda neyin saklanıp, neyin terk edileceğine bilimsel bir ölçüt olarak işimize yarayabilir. Bir kez bir kural ve bununla ilgili toplumsal uygulamanın boşinançlardan olduğu anlaşılırsa, yapılacak en sağlıklı iş, ne gibi önlemler gerekiyorsa almak, etkililiklerini saf dışı etmektir.

Şimdiki durumda, birçok ülkenin insanları oldukça kesin bir biçimde tanımlanmış toplum sınıflarının üyeleridir ve bunlardan başta geleni, işveren sınıfı ve işçi sınıfıdır. Bu durumdan doğal olarak karşıt düşen toplumsal sınıfların farklı yaşayış ölçütleriyle ilgili olan farklı çalışma ve eğlenme kuralları, aynı ülke içersinde bile doğmuştur. Karşıt düşen sınıfların hayatlarını düzenleme yollarındaki farklar, kaçınılmaz olarak yoğun sürtüşme getirir. Bu göstermektedir ki insanların hayatlarını düzenleyen kurallardaki böyle temel farklar, sınıfların kendileri bir yana bırakılmalıdırlar.

Bu toplumbilim adamını ciddi bir işe çağırır. Eğer varolan kuralları etkililikle inceleyip, hangilerinin boşinançlar kategorisin-

de olup, hangilerinin olmadığını kesinlikle teşhis edebilirse toplumbilim adamı büyük bilimsel bir borcunu yerine getirmiş olacaktır.

Bir kez bir görenek veya bir uygulamanın batıl olduğu anlaşıldıktan sonra, artık bu konuda daha fazla düşünce yürütmek doğru değildir. Bu gibi durumlarda hoşgörü zararlı olacaktır. Örneğin bir kimsenin tıp mesleğinde çalışabilir veya çalışamaz olduğu şimdi düşünülecek bir sorun değildir. Bir kimse toplumsal olarak belirlenmiş hazırlığa sahip olmadan tıp mesleğinde çalışamaz.

Yoksa boşinançların ataleti birçok kimsede incinme yaratacaktır. Örneğin, ayrı ırkların kökeninin kutsallığına olan inanç, bugün için tarihsel bir batıl inanç olarak durmaktadır. Böyle bir öğretiyi öğretmek birçok insanı şaşırtmaya yöneltecektir. Bunu, bir yana bırakmak mı, yoksa bırakmamak mı sorusu artık kanı sorunu değildir. Eğer bu ırk öğretisi pazar günü kilisede dünyanın en iyi niyetleriyle bile öğretiliyorsa, sağlıklı bir toplumda bir yana bırakılması gerekir. Hoşgörü ruhu limonlu pasta yerine elmalı pasta gibi zararsız sorunları kapsamalıdır.

Bir toplumdaki kurulu kuralların veya değerlerin hayatı daha yaşamaya değer kılmaya çalışan insanların ilişkilerinden ortaya çıkan bir üstyapı olduğunu aynı biçimde her zaman aklımızda tutmalıyız. Kuralların üstyapısı güncel koşulların değişimiyle değişmelidir. Eğer bu değişme geri kalırsa varlığını sürdüren böyle kurallar yüzünden insan grupları arasında müthiş sürtüşmeler olur. Şimdi kazanılmış çıkarlarından hoşnut olanlar, elbette çıkarlarını «onaylayan» kuralların kalması için ellerinden geleni yapacaklardır. İnsanlar buna göre ezen ve ezilen, sömüren ve sömürülen gruplara bölünürler. Sömüren sınıfın üyesi olan birinin babasının yaptığı gibi ezmesi bir önyazgıdır. Grubun bir üyesi olarak sömürmekten kaçınamaz. Aynı biçimde sömürülen sınıfın üyesi olan bir kimsenin ezilmesi, ya da yöneticilerinin sürdürdüğü ayrıcalıklardan ve şanslardan yoksun edilmek gerekecektir. Kurbanı bulunduğu durumdan kaçamaz; belirli sınırlar içersinde yeri az veya çok belirlenmiştir. Sömüren ve sömürülen her ikisi de önceden belirlenmiş kanallar içersinde düşman olarak oyunu oynamak zorundadırlar. Bu hasım olma durumu birbirlerine miras kalmış nefret duygularıyla ortaya çıkmaz, toplumsal kurallarla önceden belirlenmiş sömüren ve sömürülenler olarak bilinen rolleri ile ortaya çıkar.

İnsanlar kuralları yiyip içemezler. Hayatta başka birşey kalmamışsa kurallar can veremezler. Ama sürtüşme öyle yüksek bir noktaya gelebilir ki tüm kuralların üstyapısı çökebilir; kendisi gibi sayısız birçok birey ile önceden belirlenmiş rolünden kurtulur ve ayrıcalıklı olanın rolünü ve bununla da ezenin kendisini parçalar. Sonucun sonu kaos değil, yeni kuralların üstyapısının oluşumudur.

Belki kuralların doğuşunun sağlam bir anlayışı, bireyin içeriğinde yer etmesi ve ortalıktan uçup gitmesi toplumsal ilişkilerin eğilimini önceden görmemize yardım edebilir ve böylece bilerek yapılan bir tasarlamayla değişim getirebilir. Toplumsal düzenin ansızın yıkılmasına bağlı ızdırap önlenebilir. Bu süreç içersinde diğer toplumbilim adamlarıyla dayanışarak sosyologlar ve psikologlar, bugünkü toplumdaki boşinançları teker teker ortaya çıkararak bir hizmeti yerine getirebilirler. Ancak, bunu yapmak için önce ayrıcalıklı grupların üyeleri veya yarar görmekte olabilecekleri gruplardaki kendi rollerinden gerekli «uzaklığı» kazanmalıdırlar.

İÇİNDEKİLER

MUZAFFER ŞERİF 5
GİRİŞ 9

I. SORUN 19

II. SOSYAL PSİKOLOĞUN GÖRÜŞ AÇISINDAKİ NOKSANLIK

Yöresel Olmaya Bağlı Görüş Açısı Noksanlığı ...
Yakından Tanınan Nesne ve Olayların Algılanışlarının Ölçütlendirilmiş Değişkenleri ... 24
Gerekli Görüş Açısı İçin Bir Uzaklık Bırakmanın Koşul Olması 28
İlkel Zihniyet Konusunda Anlaşmazlık 29
İlkel Zihniyet ve Bireysel Farklar 31
Birey Karşısında Toplumsal Yaklaşımlar İkilemi 32
Yakın Zamanlardaki Yönelişler 34
Özet ... 34

III. PSİKOLOJİK OLAYLARDA ALGI DAYANAĞI

Toplumbilimlerinde Psikolojikleştirme ... 36
Sorunumuzun Temelinde Bazı Psikolojik Veriler 37
Psikolojik Sorunlara Bağlı Olarak Algı Dayanağı 40
Sonuç ve Sorunumuz İçin İma Ettikleri 48
Özet ... 49

IV. SOSYAL PSİKOLOJİDE ÜYARI DURUMLARI

Kişiye İlkin Dışsal Kalan Kurallar 50
Uyarı Alanının Bazı Özellikleri 51
Toplumsal Uyarı Durumları 54
Uyarılar Olarak Kurallar ve Görüşümüze Etkileri 60
Özet ... 63

V. GRUP DURUMUNDA BİREY

Toplum İlişkilerinde Birey 64
Kitle Durumları, Olumlu ve Olumsuz Sonuçsal Etkileri 66
Kuralların Kitle Durumlarında Ortak Özellik Olmaları 68

Kitle Durumlarının Özel Nitelikleri 69
Yanılsamalanan Görüntü Psikolojisinin Sorunumuzun İncelenmesi Bakımından Getirdikleri 71
Deneysel Yaklaşım 77

VI. BİR GRUP DURUMUNDA KURALIN OLUŞUMU

Kuralların Ölçütleşmesine Yardımcı Olan Durumlar 79
Sınanması Gereken Denenceler ... 79
Otokinetik Etkiler, Sorunumuza Sağladığı Olanaklar 80
İzlenen Yol 81
Bireysel Deneyler 82
Grup Deneyleri 84
Tartışmanın Sonuçları 89
Kritik, Durgun Olmayan Durumlar ve Sloganların Doğuşu 92

VII. TOPLUM DEĞERLERİ

Değer Sorunu 95
Duygusallık Psikolojisinde Bazı Veriler 98
Günlük Kişisel Değerlendirmelerde Algı Dayanağı Çerçeveleri 100
Toplumsal Durağanlıklar ... 102
Sosyal Psikolojik Araştırmada Değer-Tutum İlişkisi 105
İki Ana Kolda Araştırma 106
Tutumların Deneysel Olarak Oluşması 109
Bireysel Tepki Örneklerinden Çok, Yerleşik Değerler İle İşe Başlamanın Yararları 111

VIII. TEMEL GEREKSİNMELER VE TOPLUMSAL DEĞERLER

Gereksinmeleri Doyurma Yollarının Toplumsal Olarak Düzenlenmesi 116

IX. TEMEL GEREKSİNMELER VE TOPLUMSAL DEĞERLER (Devam)

Sorunumuz Bakımından Basitçe Kurulmuş Durum 124
Egonun Oluşmasında Aşamalar 125
Gelişen Egonun Kişilikleştirilmesi ... 131
Egonun Bir Etken Olarak Temel Gereksinmelerle Güdülenen Uğraşılara Karışması 135
Ego ve Egoya Yanlış Yer Verme 138
Egonun Yapımında Değerlerin Yeri 141
Özet 146
Not 1 Bireyin Toplumdaki Rolü 147
Not 2 Temel Gereksinmelerin Egemen Etkenler Olduğu Örnekolaylar 149

X. İNSAN DOĞASI 152

Boşinançlar Olarak Kurallar 154

"Türkiye'den tek parti döneminin aydın kıyımlarında ayrılmaya mecbur bırakılan Muzaffer Şerif'i dünya toplum bilimcileri Sherif adıyla tanır. Türkiyeli bilim adamları arasında ise Şerif'in herhangi bir kitabını okuyan çok azdır. Pek çoğu kim olduğunu bile bilmez. Ancak Şerif unutulmuş değil, Türkiye'de unutturulmuş bir bilim adamıdır. Oysa bugün Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin ileri gelen sosyal bilimcileri arasında Şerif dendi mi akan sular durur."

"Muzaffer Şerif toplum psikolojisinin başlıca kurucu ve kuramcıları arasında yer alır. Onun psikoloji'ye en büyük katkısı, bireyleri anlamadan toplumu, toplumu anlamadan da bireyleri anlamanın olanaksız olduğunu, yaratıcı ve titiz deneyleriyle kanıtlaması olmuştur. Bu yolda fizik, kimya gibi "pozitif" bilimlere benzemeye çabalayarak, insanı toplumdan soyutlayan ve kimliğini salt kuru labaratuar çalışmalarında arayan psikoloji'ye yeni bir yön vermiş, birey ve toplumu birbirlerine karşıt ya da ayrı güçlermiş gibi ele alan yaklaşımların kısırlığını göstermiştir."

Gündüz Vassaf

BİLİM DİZİSİ 38/8

alan yayıncılık